

АКТИВНИ ЈЕЗИЧКИ ПРОЦЕСИ
И
ГОВОР СВАКОДНЕВНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ

књига 13.

Едиција је основана 2009. године са циљем да објављује студије и друге научне и стручне радове наставника и сарадника Учитељског факултета у Београду.

Штампање монографије помогло је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Бојана Милосављевић

АКТИВНИ ЈЕЗИЧКИ ПРОЦЕСИ
И ГОВОР СВАКОДНЕВНЕ
КОМУНИКАЦИЈЕ

УЧИТЕЉСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
Београд, 2021.

Уредник

Проф. др Јелена Панић Мараш

Рецензенти

Проф. др Милица Раговић-Тешић, редовни професор,
Универзитет у Београду, Учитељски факултет

Проф. др Рада Сџијовић, научни саветник,
Институт за српски језик САНУ

Проф. др Александар Милановић, редовни професор,
Универзитет у Београду, Филолошки факултет

Људици и Владану

Садржај

Предговор	9
I. Увод	13
II. Језички процеси и тенденције.....	17
У лексичком систему	17
У одразу говорне културе.....	44
У испољавању и исказивању учтивости.....	55
III. Свакодневна комуникација и актуелна проблематика	69
Називи за наставно-образовна звања и занимања у контексту интелектуализације и бирократизације <i>nomina professionis</i>	69
Прагматички англицизми с интернационализмом <i>йроблем</i> – комуникативни статус и употреба	85
Колокације с лексемом <i>йар</i> – нормативни статус и употреба	100
Прожимање стандарда и супстандарда у говору младих.....	114
Хипербола и експресивизација говора.....	124
Војни дискурс и медијска пропаганда.....	143

IV. Говорна етикеција и речници.....	161
Форме говорне етикеције у описним речницима српског језика.....	161
Ка речнику говорне етикеције	177
V. Закључак	191
VI. Conclusion.....	197
VII. Литература.....	203
VIII. Напомена аутора.....	217
IX. Регистар имена	219
X. Регистар појмова	223

Предговор

Монографија *Активни језички процеси и говор свакодневне комуникације* проистекла је из нашег вишегодишњег истраживања језичког динамизма у области лексикологије, лексикографије, семантике, прагматике и анализе дискурса. Нека запажања из тих истраживања била су представљена на научним скуповима и/или објављена у домаћим часописима и зборницима као научни чланци. За ову прилику ти чланци делимично су измењени, допуњени, кориговани и усклађени према назначеној теми књиге како би се њихов садржај сагледавао интегрално и целовито. У овој књизи, поред *Увода* и *Закључка*, први пут се објављује тематска целина *Језички процеси и тенденције*, која обухвата три поглавља – „У лексичком систему”, „У одразу говорне културе” и „У испољавању и исказивању учтивости”.

У *Уводу* се даје општи поглед на проблематику која се у књизи аналитички излаже у појединачним поглављима књиге, као и напомене о теоријско-методолошком оквиру тих истраживања (предмет, методи, циљеви и корпус истраживања). Главни део књиге чине три тематске целине – *Језички процеси и тенденције*, *Свакодневна комуникација и актуелна проблематика* и *Говорна етикеција и речници*. Целину *Језички процеси и тенденције* сачињавају три поглавља – једно је „У лексичком систему”, у којем се у општим цртама представљају главне тенденције у језику, у нашем времену врло актуелне, као што су интелектуализација, интернационализација, професионализација, демократизација и др., као и процеси којима се те тенденције у лексичком си-

стему манифестују. Друго поглавље „У одразу говорне културе” показује како се разматрани процеси, промене и тенденције одражавају на компоненте говорне културе, док се у поглављу „У испољавању и исказивању учтивости” пажња усмерава на актуелности у поимању и вербализовању учтивости у јавној и приватној комуникацији, с акцентом на језичка кретања у самом систему форми учтивости и говорне етикеције. Тематска целина насловљена *Свакодневна комуникација и актуелна проблематика* обухвата шест поглавља; посвећена је појединачним језичким проблемима и феноменима сагледаваним, поред осталог, и у контексту језичког динамизма. То су: „Називи за наставно-образовна звања и занимања у контексту интелектуализације и бирократизације *nomina professionis*”, „Прагматички англицизми с интернационализмом *проблем*”, „Колокације с лексемом *пар* – нормативни статус и употреба”, „Прожимање стандарда и супстандарда у говору младих”, „Хипербола и експресивизација говора” и „Војни дискурс и медијска пропаганда”. Тематска целина главног дела књиге под насловом *Говорна етикеција и речници* садржи два поглавља – „Форме говорне етикеције у описним речницима српског језика” и „Ка речнику говорне етикеције”, у којима се пракса у српској дескриптивној лексикографији посматра у оквиру лексикографских актуелности. У *Закључку* се синтетичу запажања проистекла из анализа представљених студија.

Иначе, књига садржи још и превод закључка на енглески језик *Conclusion*, *Литературу*, као и *Напомену аутора* о библиографији радова који су ушли у текст књиге, и два регистра – *Регистар аутора* и *Регистар појмова*, који би требало да олакшају читање ове књиге.

Проблеми о којима се у књизи говори нису нови, али јесу актуелни, те њихово сагледавање у новом оквиру, може, надамо се, бар и у малој мери, да унапреди њихово разумевање. Стога је књига *Активни језички процеси и говор свакодневне комуникације* намењена стручној научној јавности – лингвистима, који би представљали њен најужи круг читалаца. Као приру-

чник, уџбеник или додатна стручна литература, може имати и шири круг читалаца – стручњаке који се занимају за језик и језички динамизам из угла других научних дисциплина, затим студенте који изучавају српски језик на филолошким или учитељским (педагошким) факултетима, као и друге језичке и културне делатнике и образоване лаике.

И на крају, захваљујем се рецензентима књиге – *џроф. др Милици Радовић-Тешић, џроф. др Ради Сџијовић и џроф. др Александру Милановићу* – на брижљивом читању рукописа књиге и на датим напоменама, изузетно корисним у обликовању коначног текста књиге. Њихове примедбе, сугестије, предлози и коментари допринели су значајно квалитету ове књиге, али, осим тога, посебну захвалност им дугујем на дугогодишњој блиској сарадњи. Велика је част и привилегија имати за професоре, учитеље, менторе, колеге, сараднике и пријатеље тако угледне и признате језичке стручњаке. Захвалност изражавам и *Инсџијџију за срџски језик САНУ*, који ми је као дугогодишњем спољном сараднику омогућио да истраживања, представљена у овој књизи, спроведем у Одсеку за лингвистичка истраживања савременог српског језика и израду *Речника срџскохрвајџској књижевној и народној језика САНУ*. Посебно се захваљујем и установи у којој сам запослена – *Учиџељском факулџеџу* у Београду, који је у свој издавачки план уврстио објављивање ове монографије и финансијски помогао њено штампање.

У Београду, маја 2021. године

Ауџор

I. Увод

По својој онтолошкој природи, језик је врло динамичан. Подложен је еволутивним, развојним променама, али и променама под утицајем друштвено-историјских, политичких, културних и других чинилаца. Та живост, променљивост у њему одиграва се у складу са логиком унутрашњег језичког устројства, с једне стране, и са друштвено актуелним процесима и комуникацијским приликама кроз које језик пролази, с друге стране. Промене захватају све језичке системе – гласовни систем, прозодијски систем, морфолошки, синтаксички, творбени, лексички, као и дискурс разговора. Јављају се и у нормираном, стандардизованом језику, с тим што су тада, како каже М. Радовановић, промене „полаганије” (Радовановић 1996: 1, у предговору), будући да су под већом присмотром нормативиста. Неке од језичких промена још увек су у току. Представљају незавршене, активне језичке процесе. Нарочито се ти процеси примећују у данашњем говору наших културних, образовних и научних центара, који играју велику улогу у уобличавању, односно изграђивању и развијању књижевног језика, највише у интелектуалној, друштвеној и цивилизацијској сфери.

Разумљиво је да је језички динамизам као друштвено актуелни процес неминован и неизбежан. Да је ситуација с језиком другачија, да је сâм језик другачије устројен, да је затворен, нееластичан, нефлексибилан, и да његово егзистирање није условљено општим цивилизацијским и културним токовима, постојала би колизија између језичких могућности и комуникацијских потреба његових говорника. Међутим, неке од про-

мена у језику не могу се сматрати пожељним нити припадају променама којима треба тежити. Нарочито се на тај начин не могу посматрати оне језичке појаве које настају као последице негативних тенденција у друштву.

Од свих друштвено актуелних процеса, глобализација је данас најдоминантнија и њен утицај се осећа у свим сферама језика. Тај утицај глобализације и савремених животних токова, као што су свакодневно напредовање информационе технологије и комуникационих система и сл., довео је до извесних промена у већини језика, па и у српском језику. Мисли се углавном на оне промене које су последица интелектуализације језика, интернационализације, професионализације, демократизације итд.

Иако се читавају на свим језичким нивоима, промене су највидљивије и најчешће у лексичком систему и у великој мери се испољавају у култури говора. Лексички систем се, посебно под утицајем енглеског језика и англосаксонске културе, мења, не само у пословној, професионалној комуникацији стварањем професионалне лексике, термина, неологизама, прихватањем стране лексике и сл. него и шире. Говорна култура се снижава изразито у говору младих, у жаргону, у средствима јавног информисања и у политичком говору, где се некритички преузима англосаксонски модел комуникативног понашања (Федорова и Нестерова 2013), што, међутим, даље доводи и до тога да се у српском језику и култури донекле мења и само поимање учтивости.

Не претендујући да пружимо свеобухватни приказ активних језичких процеса и промена у говору свакодневне комуникације, иако се у нашој науци намеће потреба за таквим систематским описом имајући у виду савремености 21. века,¹

¹ Свеобухватни приказ процеса и промена у српском језику у другој половини 20. века дали су наши лингвисти у књизи *Српски језик на крају века*, која је као потпројекат под руководством М. Радовановића настала у оквиру општесловенског пројекта под називом *Савремене њромене у словенским језицима (1945–1999)*. Тај пројекат покренут је 1992. г., чији је руководиоца био пољски лингвиста С. Гајда, а покровитељ Пољска академија наука и Међународни комитет слависта. О променама у српском лексичком сиситему у поменутој књизи писао је И. Клајн.

у овој књизи, у тематској целини која следи – *Језички процеси и тенденције*, најпре указујемо на општи смисао тих процеса у контексту оних тема којима се подробније бавимо у виду засебних аналитичких чланака у другим двома целинама ове књиге – *Свакодневна комуникација и актуелна проблематика* и *Говорна етикеција и речници*. Истраживања су спроведена на корпусу разговорног језика, односно свакодневне комуникације, затим на примерима из медија, писане штампе, са интернета, као и на корпусима српских дескриптивних речника, најпре Речника САНУ. Анализе се у теоријским описима ослањају на лексичка, семантичка, синтаксичка, комуникацијска, прагматичка и лексикографска истраживања језика и лексике, док су методе биране према истраживачким задацима и теоријским оквирима, о чему ће се читаоци детаљније обавештавати на одговарајућим местима у књизи. Циљеви целокупног истраживачког рада представљеног у овој књизи јесу – (1) различитим приступима осветлити кроз призму активних и актуелних језичких процеса оне језичке јединице и феномене присутне у говору свакодневне комуникације о којима се досада у нашој науци у мањој мери или на другачији начин говорило, затим, (2) преиспитивати неким од њих употребни и нормативни статус и указивати на могућности њиховог адекватнијег лексикографског описа у нашим речницима, нарочито оних јединица које припадају домену тзв. језичке учтивости како би се тим описима празнине у њиховом нормирању донекле попуниле.

II. Језички процеси и тенденције

У лексичком систему

Интелектуализација и интернационализација језика, као процеси којима се језик културе надграђује како би добио „одлике које верно репрезентују интелектуални свет образовног човека” (Ивић М. 1965: 1), подразумева укључивање језика у опште културне токове данашњице, усвајање лингвистичког система који се показује као ефикасније, савршеније оруђе комуникације од било којег народног говора, приписивање језичког престижа урбанизованом представнику друштва, признавање говорима културних центара статус социјалног престижа и др. (Исто: 2). На пољу лексике интелектуализација се одвија у смислу обогаћивања лексичког фонда новим речима за именовање интелектуалних, апстрактних и др. садржаја (Ристић 1996: 124). Иначе, интелектуализација и професионализација језика, иако је данас нарочито изражена, процес је који се вршио од Вука наовамо, што је „резултирало високим порастом броја речи, које напореда са свеопштим развојем друштва свакодневно улазе у наш лексички фонд и постају иманентни део нашег изражајног потенцијала” (Фекете 2000: 1326).

Увећавање лексичког фонда новим речима заснива се углавном и претежно на примању страних речи. Оне врло лако продиру у наш језик и муњевито се шире у све поре његовог функционисања захваљујући брзој комуникацији и брзом информисању путем штампаних, а поготову електронских медија

и интернета. Језичким стручњацима је отуд отежано да нормирањем врше контролу над тим новим обимним лексичким материјалом. Проблеми који искрсавају пред лингвисте и нормативисте, осим тога што се те нове, стране речи константно увећавају те их је немогуће одједном све пописати и забележити, јесу и чињенице да се те речи по прихватању налазе најпре на периферији лексичког система – у научним и стручним, професионалним жаргонима као потенцијалне терминолошке језичке јединице и у језику младих као нове, махом жаргонске, језичке креације и језичка мода. Судбина тих нових речи, и у једном и у другом случају, не може се увек са сигурношћу знати, те нормирање нових страних речи захтева извесну временску дистанцу како би се искристалисала ситуација у вези са тим које су нове речи опстале у језику, а које нису, и које завређују пажњу лексикографа и нормативиста.

Оно што лингвисти могу чинити напоредо са појављивањем нових страних речи у језику јесте да их пописују у оној мери у којој је то могуће и описивати их са лексиколошког и граматичког аспекта указујући на њихову фонетско-фонолошку, правописну, морфолошку и синтаксичку адаптираност, као и на то да ли је њихово прихватање семантички и прагматички оправдано или не, указујући тако и на нове тенденције у језику у погледу актуелних творбених процеса, развоја нових значења итд. То се, свакако, и чини у нашој науци ако имамо у виду знатан и значајан број језичких студија посвећених новим речима, неологизмима, англицизмима, интернационализмима, калковима, терминима, професионалним жаргонизмима, жаргонизмима уопште, језику медија, интернета итд., којима се овај лексички слој на различите начине осветљава у контексту различитих језичких категорија (в. нпр. радове Т. Прћића, С. Савић, Р. Бугарског, Ђ. Оташевића, Р. Драгићевић, М. Радовић Тешић и др.).²

² У нашој науци праћење нове, стране лексике не чини се у оној мери систематично као што то чине поједини научни центри у свету нпр. издавањем годишњих речника нових речи и сл. Код нас се то чини ипак на нивоу појединачних научних студија. Пажњу у том смислу завређује *Речник њојмова из*

*

Један од доминантних начина примања стране лексике, као што је поменуто, јесте примање нових речи преко науке и струке. Отуда је и *терминологијација*, као процес стварања научног или стручног назива за одређени појам из науке, технике, уметности и из других области свакодневног живота најактивнији процес који за циљ има интелектуализацију језика, али и лакшу комуникацију у оквиру струке. Терминологијација је данас посебно карактеристична за област информатике и информацио-них технологија, као и за области економије, финансија, медицине, политике и сл.

Међутим, иако се овим процесом највише ствара нова лексика, моноксемна и вишелексемна, која често већ функционише као интернационализам – нпр. *маркејини*, *консалјини*, *инендер*, *фриленсер* у области економије и финансија, затим *скринини*, *мониторини*, *транслантација*, *дейоксикација*, *анџиен* у области медицине, *ие-ве-це стиоларија*, *кнауф*, *соларни колектори*, *соларни панели* у области грађевинарства, *јорџал*, *сајџ*, *интернет*, *фејздук*, *јуџџуд*, *јодкасти* у области информационе технологије итд., статус термина могу добити и домаће јединице из општег језика, нпр. *звучник*, *јојачало* итд. Преласком из општег језика у језик науке, такве речи мењају употребну вредност и доприносе богаћењу језика. Домаће речи прелазе из општег језика у неки од терминосистема проширивањем семантичке структуре, односно развијањем новог, терминолошког значења по узору на страну реч, тј. калкирањем. Семантичким калкирањем тако су настала нпр. у домену рачунарске терминологије нова, терминолошка значења именице *миш* 'периферни рачунарски уређај који се покреће руком, а служи за праћење курсора и за давање наредби компјутеру', именице *јрозор* 'ком-

јериода епидемије ковида, М. Николић и С. Слијепчевић Бјеливук, у издању Института за српски језик САНУ. Овај речник пописује и описује преко две стотине (нових) речи које су се у медијима, на друштвеним мрежама, порталима и у разговорном језику јављале током првих година дана пандемије вирусом корона.

пјутерски програм или апликација у оквиру које се обављају активности, именице *икона* 'сличица на екрану компјутера која представља датотеку и омогућава лакши приступ програму', затим придева *џамеџан* у значењу 'који је технолошки високоразвијен, напредан' (паметан телефон), глагола *џосеџиџи* 'погледати, прегледати (сајт, профил)', *џовезаџи се* (на нешто) 'путем електронске везе, интернета прикључити се на компјутер, штампач и др.', *џраџиџи* 'читати, скупљати обавештења о некоме или нечему на интернету' и др.³

Врло је важно пак поменути да терминологија са собом носи извесне користи, као што је нпр. цивилизацијска наградња језика, која се описује термином интелектуализација стандардног језика⁴, али са собом носи и извесне проблеме – неконтролисани прилив нове, стране лексике, највећим делом из енглеског језика, и немогућност њеног правовременог адаптирања и стандардизовања.⁵ На пример, из енглеског језика преузет је велики број назива за нове професије, као и извештајни број нових једночланих или вишечланих назива за постојеће професије у области економије, банкарства и финансија, затим у области људских ресурса, менаџмента и односа с јавношћу и др., као што су *аналиџичар* *инвестиџиџа*, *банкарски службеник*, *асистиџи људских ресурса*, *менаџер људских ресурса*, *бренд*

³ Иако би се могло рећи да је терминологија као наука о терминима у доброј мери омеђила појам термина, и даље има појединости о којима се може дискутовати, нпр. о лексичкосемантичком односу терминологије и нетерминологије јединице, о томе да ли се може говорити о полисемији термина, затим, да ли терминологија значења припадају полисемантичкој структури нетермина или је у питању однос хомонимије итд. О тим проблемима разматраћемо на речничкој грађи в. Дешић 2017: 407–416, као и друге радове у зборнику *Словенска терминологија данас* (Пипер и Јовановић 2017).

⁴ У србисту је термин *сџандарни језик* увела М. Ивић као замену за термин *књижевни језик* сматрајући термин *књижевни језик* недовољно прецизним да именује нормативни језик будући да је у сазвучју са термином *језик* (*леје*) *књижевности* (Ивић М. 1990: 87). Ми у књизи термине *књижевни језик*, *сџандарни језик*, па и *сџандар* користимо равноправно, као синониме.

⁵ О принципима стандардизовања терминологије в. Радовић-Теших 2009: 85–93.

утицале различите реформе школства, данас се и назив *учиџељ* потискује називом *професор разредне наставе*, о чему ће више речи бити у поглављу „Називи за наставно-образовна звања и занимања у контексту интелектуализације и бирократизације *nomina proffesionis*“.

Те промене на плану именованја свакако воде и у правцу промена на плану значења, како оног које се тиче денотативне компоненте тако и оног значења које се тиче конотативне компоненте. Реч *неговатељица* је на денотативном плану сузила значење, а на конотативном плану стекла донекле негативну конотацију, ако је судити по томе како се ова реч данас употребљава у јавном говору. Речито је у том смислу саопштење из Удружења медицинских сестара објављено у једном од гласила јавног информисања у току епидемије вирусом корона 2020. године:

„Да ли су медицинске сестре васпитачи и медицинске сестре на пословима превентиве, које имају и мастер звања, у ситуацијама када су 18. марта стављене на располагање Министарству здравља и до данас свакодневно раде у ковид болницама и полицијским станицама, Хитној помоћи, заслужиле да их неко деградира на ниво особе која је прошла курс да само негује старе особе и да око 310 медицинских сестара, хероја, погрдно назива 'неговатељицама'. То су архаични називи који су постојали у периоду после Другог светског рата и ко је остао у том времену има проблем сам са собом“.

Дата илустрација недвосмислено показује да се са професионализацијом занимања и стварањем професионалне лексике у области *nomina proffesionis* нека занимања неоправдано сматрају престижнијима од других.

*

Са процесом терминологизације и професионализације у тесној вези је процес *дејтерминолоџизације*. Он се најопштије дефинише као процес при којем терминолошке јединице из одређеног терминосистема улазе у општи језик (Оташевић 2008:

99–105; Драгићевић 2017: 417–418). На пример, биолошки термин *инстинкти* 'урођена способност својствена животињама да врше радње корисне за њих саме или њихово потомство ...' у говору свакодневне комуникације употребљава се у значењу које се тиче човека 'несвесна тежња, побуда, нагон', што јасно показује да се овај термин детерминологодизовао у општем језику и изгубио статус термина. Исто тако и придев *шоксичан* у значењу 'који садржи токсине, отрован', и који изворно припада терминологији биохемије, у општем говору и у свакодневној комуникацији се употребљава метафорично, са општим значењима 'који узрокује штету, наноси зло, штетан, лош' – нпр. *Како се усидешни људи решавају шоксичних људи* или *Такви коментари на друштвеним мрежама су врло шоксични*.

Суштина детерминологодизације огледа се у следећем. Речи мењају денотат, употребни контекст и значење, и то најчешће неким језичким механизмом полисемије (метафоре или метонимије) (Рудницка 2000: 75). Самим тим терминолошка лексика се прелива у слој нетерминолошке, тј. опште лексике прожимајући целокупни свакодневни говор интелектуализмом, професионализмом, стручношћу и сл. Тако се општи језик и богати будући да увећава свој лексички потенцијал.

Наиме, детерминологодизована лексика се врло добро интегрише у општи језик – ступа у различите лексичке односе с другим речима стандардног језика, с њима ствара различите врсте колокацијских веза и у извесној мери чини говор експресивнијим.

Узмимо за пример филозофски термин идеја, који смо заједно с другом филозофском лексиком посебно истраживали с лексиколошко-лексикографског и комуникативно-прагматичког аспекта, а из тог истраживања, представљеног у раду Милосављевић 2017б, овде преносимо најважнија запажања везана за детерминологодизацију у језику.

У нетерминолошкоком значењу реч *идеја* ступа у синонимне односе са различитом лексиком, као што је *мисао*, *појам*, *идеја*, *слика*, *идеја*, *замисао*, *жеља*, *намера*, *план* и др. (нпр.

Идеја брака ми је сирана; Идеја ми је да оснујем удружење љубитеља сире; Прихватили су његову идеју да се ише министру и др.). Јавља се, како потврђују српски речници, и у идиоматизованој употреби, у устаљеним лексичким спојевима, као израз, фразеологизам – нпр. *фикс-идеја, фиксна идеја, диии у нечијим идејама, даии идеју некоме, доћи (долазити, надоћи и сл.) на идеју*, али и у саставу дискурсних формула „чија је употреба конвенцијом утврђена приликом почињања, одржавања и завршавања комуникације, у склопу одређеног комуникационог догађаја” (Прћић 1997: 128). Дискурсне формуле у мањој мери се представљају у српским речницима будући да се налазе у домену говорне интеракције и свакодневног разговора, који није ушао у корпусе за израду наших дескриптивних речника или је ушао у малој мери.⁶

Неке од тих дискурсних формула са речју *идеја* јесу: *Ойкуд ии идеја ...?, Каква идеја!, Имам идеју!* др. А ево и како се, према нашем ранијем истраживању (Милосављевић 2017б: 502–503), ове формуле употребљавају у говору свакодневне комуникације.

Ойкуд (ии, му) идеја да... и Чија је (ово, ио) идеја формуле су којима говорник у неформалној комуникацији, усменој и писаној, исказује чуђење, неверицу, неодобравање и сл. поводом тога да је нешто узето као могућност, решење и сл. (нпр. *Ойкуда им идеја да ииисују сиразуме са једном освајачком, имеријалном, злочиначком и криминалном организацијом каква је НАТО? Чија је била идеја да се освети градска вода у Новом Сагу?*).

Каква идеја! је формула којом се у неформалном говору, усменом и писаном, с неверицом, а често и иронично, наглашава, истиче нечија намера, замисао да нешто уради или оно што је већ урадио (*Каква идеја! Шведска ће миранше смести ии на крузер!*).

⁶ Испоређивањем пак наших дескриптивних речника запажа се да једнотомни *Речник српског језика* (Речник СЈ) највише бележи формуле овога типа, што показује његову отвореност ка комуникацијским потребама корисника. Више о томе в. Милосављевић 2017а.

Формулом *Имам идеју!* у усменој комуникацији неформалног стила саговорнику се на радостан начин најављује да ће му нешто бити предложено, обично нека заједничка активност (чини нам се често у дечијим цртаним филмовима), или му се скреће пажња и даје на знање да је дошло до решења неке сложене ситуације (*Имам идеју! Ибраћемо жмурке!* и *Имам идеју! Убаћићемо уложак у чизме!*).

Нема(м) идеју како / иша... је израз којим у усменој комуникацији неформалног стила говорник казује да баш ништа не зна о нечему и да се, због тога, налази у безизлазној ситуацији (нпр. *Немам идеју како да се решим влаће у куйаишу!*).

Као што се примећује, идиоматизовану употребу детерминологизоване лексике (овде представљене на примеру лексеме *идеја*), као и детерминологизацију уопште, често прати експресивност (Гортан-Премк 1997: 123; Драгићевић 2017: 418). Како запажа Р. Драгићевић, што је јача веза термилошког и детерминологизованог значења, експресивност детерминологизованог значења је већа (нпр. префиксоидом *нано-* се на изразито експресиван начин исказује мала димензија: *нанонаука, наноруџица, наносила, наносирука, нанотравњак, наноуређај*); и обратно, што је слабија веза термилошког и детерминологизованог значења, експресивност детерминологизованог значења је мања (нпр. физички термин *емисија* у значењу 'природно одашиљање, испуштање енергије (светлосне, електричне, звучне итд.)' толико се усталило и осамосталило у језику у значењу 'програмска јединица која се звучно и визуелно преноси преко радија и телевизије' да је у потпуности изгубило експресивност) (Драгићевић 2017: 419).

Све ово иде у прилог констатацији да се у говору свакодневне комуникације детерминологизована лексика може употребљавати, да тако кажемо, без ограничења, слободно. То „слободно понашање” термилошке лексике у општем језику показује да се језик науке, струке и професије употребом изван својих граница истовремено и демократизује и колоквијализује – лишава се апстрактности и мисаоности и употребљава на на-

чин својствен широким слојевима народа, и то метафорички, сликовито, хиперболично, експресивно, клишетирано итд.

*

Иначе, процес *демокрајџизације језика* смисаоно се супротставља процесу интелектуализације језика. Позивајући се на стране ауторе, Р. Драгићевић демократизацију дефинише као увећавање броја лексема у разговорном функционалном стилу и у супстандардним идиомима (нпр. у омладинском жаргону), као и њихово продирање у књижевни језик (Драгићевић 2017: 418). Демократизацију језика одражавају различити језички процеси, неки у мањој, а неки у већој мери, а то су, између осталих, детерминологодизација (Ц. Аврамова 2003, према Драгићевић 2017: 418), експресивизација (Г. Нешчименко 2013, према Драгићевић 2018: 64), вулгаризација (Пипер 2016б), жаргонизација и др. Отуда се може рећи да је у основи демократизације језика тенденција либерализације односа према књижевном, стандардном језику и његовој норми, где се норма не схвата као правило које обавезује на поштовање, већ правило које се факултативно поштује и/или прилагођава потребама зависно од језичког стила (Маркова 2016: 207). Последица тога је прожимање стандарда и нестандарда у великој мери, и то тако што супстандардне језичке јединице (нпр. жаргонизми, дијалектизми, вулгаризми и др.) продиру у стандард. У тим околностима и писана језичка норма трпи велики утицај усменог говора, те писани говор, посебно у књижевном стилу, поприма обележја усменог говора.

Корени оваквог измењеног односа према књижевном, стандардном језику и његовој норми налазе се у друштвено-историјским, политичким, економским и другим променама 90-их година 20. века, нарочито у области трговине, пословања, образовања и људских права итд. Заснивају се на либералним и демократским начелима признавања једнакости и других права појединаца, на поштовању личне жеље, слободе и слободоумља, на слободном учешћу свих у свим сферама друштва, на слобод-

ном изјашњавању у погледу различитих аспеката живота, на равноправности, једнакости (родној, мањинској и др.), на прихватању и подржавању различитости, на толерантности итд., па, на крају, и на слободној употреби језика по мери наведених начела. Међутим, начело демократичности на пољу језика, које се може интерпретирати, као „слободан си рећи *шша* желиш” погрешно се преводи у „слободан си рећи *како* желиш”, а главну улогу у овоме имала су и имају средства јавног информисања.

Од свих видова демократизације језика *жарѝон* и *жарѝони-*
зација језика можда су најчистији.

*

Жаргон се најопштије одређује као социолект – говор једне друштвене групе (омладине, ђака, студената, војника, лекара и др.) који није својствен књижевном језику. Резултат је социјалног раслојавања језика по разним основама – узрасту, професији, образовању, полу, интересовању и др. У науци је прилично истражен. Истраживан је и као засебан језички феномен, те су му посвећене монографске студије, али и у контексту других језичких феномена (Бугарски 2003; 2004а; 2004б; Јовановић Ј. 2011; Косановић 1999; 2004; Милорадовић 2012 и др.). Но, упркос томе, појам жаргона и даље изазива недоумице – „да ли жаргон обогађује или пак наруђује језик” (Бугарски 2004б: 81), нарочито кад се има у виду његова улога у демократизацији језика. Могуће разјашњење ове недоумице Р. Бугарски види у двојној природи жаргона.

Жаргон је у исто време и *врѝѝа језика* и *начин ѝовора*. Као језик, жаргон се позитивно оцеђује – спонтан је, креативан, маштовит и шаљив (нпр. разни омладински и супкултурни жаргони). Његове термилошке алтернативе јесу *сленѝ*, *арѝо*, *шаѝировачки жарѝон*, *фрајерски жарѝон*. Као начин, стил говора, жаргон се негативно оцеђује – шаблонизован је, репетативан, немаштовит, претенциозан, пара уши итд. (нпр. стручни, лекарски, правнички, политички жаргон). У овом другом смислу, жаргон нема термилошке алтернативе (Бугарски 2004б: 82).

И у жаргону као језику и у жаргону као говору нивои лексикона, граматике и стила се укрштају, што доводи до тога да се природа жаргона не разазнаје на прави начин.

У проблематику жаргона свакако улази и однос жаргона и стандардног језика, тј. процес *жаргонизације језика*. Тај однос се сагледава на два начина: као употреба жаргонских средстава у нежаргонским контекстима стандардног језика (нпр. употреба жаргонизама у књижевним делима, у озбиљној дневној штампи итд.) и као употреба нежаргонских средстава језичког стандарда на жаргонски начин (Бугарски 2004б: 83).

Употреба жаргонских средстава у нежаргонским контекстима стандардног језика преваходно је мотивисана стилским и прагматичким разлозима – потребом за експресивизацијом говора, јер „основна функција жаргона јесте да омогући свом говорнику експресивни доживљај, односно да покаже своја осећања када о нечему говори” (Јовановић Ј. 2011: 105). Међутим, иако експресивизација говора може бити израз социјалнопсихолошких потреба говорника – приближити се саговорнику, показати припадност истој групи, потврдити заједништво итд., она може бити и средство језичке манипулације, нарочито у језику медија.⁷

Жаргонизација језика у оном другом случају – када се нежаргонска средства употребљавају на жаргонски начин – мотивисана је пак првенствено потребом за језичком економијом, бржим преносом информација, ефикасном комуникацијом и др., нарочито у условима ужурбаног начина живота, а потом и потребом за експресивизацијом говора. Отуда је у говору велики број нових жаргонских твореница са нежаргонским суфиксима, на пример са суфиксом *-ка*, *-а̋к*, *-ја̋к*, *-а̋иџор*, *-џија*, *-уша* и др.: *саобраћајка*, *мајџорка*, *дубља̋к*, *Сџудења̋к*, *задавња̋к*, *йоловња̋к*, *снаја̋иџор*, *нафџиација*, *шерџиација* (демонстрант са шерпом), *йедеруша* (мушка торбица), као и др. примери које Р. Бугарски у својим истраживањима жаргона наводи. Међу жаргонизме настале регуларним начинима творбе може се убројити и

⁷ Више о жаргонизмима у језику штампе в. Јовановић Ј. 2011.

гл. *уснимийџи* (некога), жаргонизам чест у таблоидној штампи, у значењу 'фото-апаратом, камером начинити компромитујући снимак, фотографију некога', као и гл. *зайраџиџи* (некога), жаргонизам из сфере компјутерске комуникације, са значењем 'почети пратити нечији рад, активности на друштвеним мрежама' итд. Даље, ради брже комуникације и језичког економи-сања преузимају се и стране речи (и страни жаргон), углавном из енглеског језика, с минималном формалном и семантичком адаптацијом, а често и без ње, нпр. *соло*, *синџл*, *фан*, *хиџсџиџер*, *ин*, *ауџи*, *џејмер*, *индокс*, *селфи*, *админ*, *сџиарџиџа*, *аџдејџиџоваџи*, *даунлоудоваџи*, *скриншотџоваџи*, *шероваџи*, *лајковаџи*, *хаковаџи*, *улоџоваџи* се, *задаџоваџи*, *сџиџајлиџи*, *фул* (у *фулу*), *сџиарџиџоваџи* и др.

Велику улогу у жаргонизацији разговорног језика имају медији будући да жаргонизми лако и брзо улазе у нека средства јавног информисања. Ређе, али догађа се и да се жаргонизми шире из стручне публицистике у језик народа. На пример, истраживање Александра Милановића показује да су поједини терминолошки жаргонски називи за слатководне рибе потекли управо из медија, тј. из риболовачке периодике и потом се усталили у говору рибара и риболоваца. „Све више се ... 'жаргонска' именована [риба – *барон* за смуђа, *дукаџиџа* за буцова, *сџиакленооки* и *џлемџи* за смуђа] данас из текстова и телевизијских еми-сија, као и прилога на Јутјубу и Фејсбуку, шири и у пецарошки ... жаргон” (Милановић 2017: 133).

Када жаргонизми из специјализованих сфера доспеју у општу употребу, тада добијају статус јединица тзв. општег жаргона, али су, упркос промени сфере употребе, и даље обележена лексика, лексика с периферије система, с том разликом што је сада употребљава већи број говорника, а разумеју је и они који је не користе. Р. Бугарски пак мисли да је назив општи жаргон донекле језички парадокс будући да природа жаргона не подразумева општеприхваћеност, отвореност и потпуну разумљивост већ напротив, природа жаргона подразумева ограниченост на један број људи, затвореност и тајновитост, од-

носно „самом бићу жаргона иманентно [је] да буде посебан а не општи” (Бугарски 2004а: 138). Но, без обзира на то како се овај однос жаргона и књижевног језика схвата, сасвим је извесно да се жаргон у извесној мери дотиче и стандардног језика, а нарочито се то прожимање одвија преко његове разговорне форме „идући линијом која од фамилијарног води ка формалном језичком изразу” (Исто). Такви општеупотребни жаргонизми бележе се у дескриптивним речницима српског језика, нпр. *секс-бомба* у значењу ’лепа, згодна жена’, *боли ме уво* ’није ме брига’, *друцош* ’студент прве године’, *висиџи* ’дуго чекати негде’, *тајба* ’кућа, стан’, *ірана* ’граница’: *ірећи іреко іране*, *даса* ’леп, згодан мушкарац’, *до даске* ’сасвим, до краја’, *дилеја* ’будала’, *дуваџи* ’пушити марихуану’, *овериџи* (некога) ’пуцајући у главу убити, докрајчити некога ко је већ тешко, смртно рањен’ и др.

С друге стране пак „неке речи током времена губе своју жаргонску нијансу и улазе у фонд неутралне лексике” (Кашић 1987а: 72). Рекли бисмо да је такав преображај данас доживела именица *друцош* ’студент прве године факултета’ судећи по написима на званичним интернет страницама факултета, као што су *Свечани іријем друцоша*, *Обавештјење за друцоше*, *Почетњак школске іодине за друцоше*, па и у јавним обраћањима званичника (нпр. министра просвете, декана, професора) итд.⁸

У вези с тим како се жаргон односи према стандардном језику, тј. како га „демократизује”, занимљива су запажања Р. Бугарског. Он каже да „жаргон уме да предњачи у процесима промене који су у току у датом језику, укључујући и његов стандардни варијетет ... Тако жаргон из свог нарочитог угла указује на потребу модификовања неодговарајућих и превазиђених стандарднојезичких норми (разуме се, не у циљу њиховог прилагођавања жаргонским актуелностима, него зато да би се

⁸ У том смеру можемо пратити и промену употребе израза *Нема везе*, који у комуникацији функционише као дискурсна формула. У шестотомном Речнику МС овај израз је квалификован као фамилијаран и вулгаран, док је у једнотомном Речнику СЈ описан само као фамилијаран, не и као вулгаран, што сведочи о томе да у новије време говорници српског језика овај израз не доживљавају као супстандард (Милосављевић 2017а: 139–140).

оне приближиле језичкој реалности у целини” (Бугарски 2004б: 86). Језичке реалности о којима овај аутор говори тичу се акцената, тачније појаве силазног акцента изван првог слога речи, карактеристичне за жаргонизме *фолира̀нѝ*, *зафрка̀нѝ*, *забуша̀нѝ* и др., али који се примећују и у стандардној лексици нпр. *дириѝе́нѝ*, *асисѝе́нѝ*, *Јуѝосла̀вија* и др., и који, упркос језичкој реалности, остају под утицајем нормативних правила која се не мењају.

*

Ако демократизацију језика схватимо као слободну употребу језика по мери одређених демократских и других начела, како смо напред и навели, онда је нужно у том контексту поменути и процес намерног потискивања језичких јединица из активне у пасивну употребу, који је у појединим областима друштвеног живота врло активан. Илустративан пример за то је потискивање форми за ословљавање *друѝ* и *друѝарица* формама *ѝосѝодин* и *ѝосѝођа* у посткомунистичком периоду. Но, рецимо нешто мало више о процесу *ѝоѝѝискивања језичких јединица из акѝѝивне у ѝоѝѝивне у ѝасивну*.

Потискивање језичких јединица из активне у пасивну употребу може се одвијати природним процесом застаревања речи у језику, који се у науци означава термином *архаизација*. Али, исто тако потискивање речи из употребе може бити и контролисано и да се одвија плански и с одређеном намером.

Застаревање језичких јединица (*архаизација*) дуготрајан је процес у развоју језика. Крајњи резултат тог процеса јесу застареле језичке јединице – оне које су се престале активно употребљавати у општем језику (нпр. глаголи *видаѝѝи* ’лечити, исцељивати’ и *блаѝодариѝи* ’изразити, изражавати захвалност’) или им је употреба ограничена на ужи круг корисника, нпр. на круг припадника старије генерације, па самим тим улазе у пасивни лексички фонд једног дела говорника (нпр. глагол *коначиѝи* ’ноћи(ва)ти, преноћити’ или именица *арѝин* ’стара мера за дужину’, одн. ’мерило’).

Речи могу застаревати обликом, формом или значењем. У зависности од тога, постоје застареле речи и застарели облици речи, односно различите врсте архаизама – лексички, семантички, лексичко-творбени, лексичко-фонетски и фразеолошки (Радовић Тешић 2009: 38–41). Међутим, процес застаревања не захвата само јединице лексичког система, већ и друге језичке јединице – јединице морфолошког и синтаксичког система. Отуда неки аутори говоре и о граматичким архаизмима (морфолошким и синтаксичким) на које се у литератури спорадично и недовољно указује (нпр. коси падежни облици основних бројева *два*, *три*, а посебно *четири*, нарочито у предлошким конструкцијама – *с њима сјуденјима*, *с четирима сјуденјима* итд.; затим глаголски облик имперфекат итд.) (Пипер 2019).

Иако је у србистичкој литератури проблематика застаревања лексике, архаизације у доброј мери представљена с аспекта лексиколошког описа и лексикографске обраде, поједини аутори сматрају да је потребно студиозније приступити овој лексичкој (језичкој) појави. Најпре, потребно је разликовати застарелу лексику од лексике која је само ограничена на поједине језичке области и стилове изражавања, нпр. именица *мошћи*, иако се не користи активно у општем језику, незаобилазна је у сакралном дискурсу, те је та ограничена употреба свакако не чини застарелом, сматра Р. Стијовић (2014: 407). Такође, потребно је разликовати архаизам од застареле речи, истиче П. Пипер (2019: 96). Архаизми су стилски обојени и имају синоним неутралне стилске вредности (нпр. *чивија* према *ексер*), док застареле речи немају синониме и приближавају се категорији историзама, нпр. *блокеј*, *масџионица*. Даље, у разматрање процеса застаревања речи и облика речи треба узети у обзир и друге моменте важне за разумевање ове појаве, као што су степен застарелости, степен разумљивости, степен употребе, генерацијски аспект и др. На пример, именица *илавојка* у значењу 'женска особа плаве, светложуте косе' полако се повлачи из употребе под доминантнијим утицајем именице *илавуша* (Прћић 1999). И придев *модар* у основном значењу 'који је тамноплаве, затво-

реноплаве боје (обично с примесом љубичастог); уопште плав' (Речник САНУ) придев је који нема активну употребу у српском језику, нарочито не у значењу 'уопште плав'. У речницима српског језика употребно су изједначене речи *йлавојка* и *йлавуша*, као и *модар* и *йлав*, али именица *йлавојка* и придев *модар* у значењу 'уопште плав' свакако данас имају статус ограничене употребе, али не још сасвим застареле.

Јасно је, дакле, да целовитом научном опису процеса застаревање речи у једном језику може се само тежити, јер застаревање речи је процес који непрекидно траје и обухвата низ прелазних категорија. Оно што је у једном тренутку целовито представљено, у следећем већ захтева својеврсну ревизију. То потврђују и запажања наших лексикографа. Поједине речи које су у ранијим томовима Речника САНУ биле део општеупотребног лексичког фонда данас би се морале оквалификовати као застареле речи – нпр. *банак* 'тезга', *бреј* 'обала', *јолемаш* 'богаташ' (Стијовић 2014: 407).

*

Процес застаревања речи у језику усложњавају и други језички процеси, блиски њему, а то су, као што смо поменули, намерно и планско потискивање речи из активне у пасивну употребу (у терминолошкој области претежно), али и оживљавање речи, тзв. *деархаизација*.

Намерно йоййискивање речи, облика речи и израза из акйивне у йасивну уйоййреду, као и маркирање такве лексике као неадекватне одвија се под утицајем екстралингвистичких чинилаца. Такав вид потискивања речи налазимо и код Вука. Познато је да је Вук С. Караџић из свог речника избацивао старословенизме, а 1839. г. из језичког система искључио је резултате јекавског јотовања гласова *йи* и *г* (нпр. *ћерайи*, *ђевојка*), што нам показује да је свесно потискивање речи и облика речи из активне употребе као језички процес присутно у најранијим периодима стварања нашег књижевног језика; дакле, није новина. С друге стране, овај Вуков поступак показује и то да је

планско потискивање речи и облика речи из употребе у великој мери у вези са језичком реформом, стандардизацијом језика и утврђивањем језичке, односно лексичке норме – једне језичке јединице проглашавају се за стандард и уводе у активну употребу, док се друге потискују и самим тим пасивизирају. Тридесетих година 20. века у часопису *Наш језик* наилазимо на једну од многих таквих језичких поука у вези с тим коју реч треба, односно не треба користити као термин – „Место речи 'запорка' треба употребљавати реч 'заграда' ... Тако прописује и наша нова граматичка терминологија” (НЈ 1935, 61). Данас реч *зайорка*, иако у Речнику САНУ није оквалификована као застарела, свакако не припада активном лексичком фонду; није забележена у једнотомном Речнику СЈ.

Иначе, процес утврђивања језичке норме, како је описао М. Радовановић, одвија се кроз неколико фаза: селекција (избор, одабирање), дескрипција (описивање), прескрипција / кодификација (прописивање), елаборација (разрађивање), акцептуација (прихватање), имплементација (примењивање), експанзија (ширење), култивација (неговање), евалуација (вредновање), реконструкција (преправљање) (Радовановић 1996: 5–6; 2003: 186–197). Неспорно је пак да се у фази селекције избор врши под утицајем лингвистичких, али и нелингвистичких фактора будући да стандардизација језика није само књижевнојезичко питање него и национално и политичко питање.

Отуда посебну пажњу задњих година у јавности, па и у науци о језику, привлаче политички и идеолошки аспекти стандарднојезичке културе, нарочито зато што стандардизација језика, према виђењу неких аутора, подразумева, поред прескрипције у виду спровођења дихотомије стандардно-нестандардно, и моћ, тј. привилеговани статус оних који о стандарду одлучују (Горјанц 2017: 31–32). Отварају се тако и питања о односу језика и друштвене моћи, о односу језика и друштвене (не) једнакости, језика и доминације, језика и дискриминације, језика и толеранције. Говори се о границама слободе изражавања и мерама којима се регулишу слобода говора и спречава говор

мржње, односно мерама којима се онемогућава национална и верска дискриминација, расизам и ксенофобија. Учестали су тако у јавном језику изрази *полиитички (не)коректне речи, речник (не)једнакости, речи у функцији (не)дискриминације, језичка толеранција, језички шовинизам, језичка равноправности* и сл.

Под утицајем тих идеолошко-политичких ставова у језику поједине речи и изрази сматрају се непожељним, јер се доживљавају као експлицитни маркери мржње, нетолеранције и предрасуда према припадницима друге националности, вере, односно према припадницима одређених стигматизованих друштвених група. Такве речи се систематски потискују из активне употребе у пасивну, а наместо њих се препоручују друге речи, изрази – нпр. уместо *Циџанин* препоручује се *Ром*, уместо *Шийџар* реч *Алданац*, уместо *йедер* и *лезбејка* ваља *йеј* и *хомосексуалац*, односно *хомосексуалка*, уместо *инвалид* израз *особа са посебним потребама* и др.⁹

Из истих побуда проблематизује се и ословљавање женске особе са *йосйођица*, када се жели нагласити да је реч о неуда-тој женској особи или пак млађој, као и устаљени називи за занимања као што су *йсихолој*, *линјист* и др. када се користе за именовање жене која се бави тим занимањем. У српском језику стога је осетан прилив, насилно створених социјалних фемининатива – речи за именовање женске особе која се бави одређеним занимањем, као и речи којима се указује на друштвени статус и положај или ангажман жене (нпр. *академкиња*, *активисткиња*, *архитектикиња*, *боркиња*, *војникиња*, *инжењерка*, *контролорка*, *метеоролошкиња*, *примаријускиња*, *психолошкиња*, *хирушкиња* и др.). Иначе, иако многи верују да су фемин-

⁹ О постојању процеса потискивања речи из активне употребе из политичких и идеолошких разлога говори и чињеница да је у тексту војне заклетве после Другог светског рата потиснута религијска компонента и помињање речи *Бој* (којих је било у тексту заклетве од 1839. године), као и чињеница да је 1974. године из тог текста реч *ојцадина* замењена речју *домовина* јер је реч *ојцадина* „тадашњој власти звучала монархистички и великосрпски” (Јовановић 2016: 248).

нинативи новина у српском језику и да их треба данас посебно језичком политиком подржати како би се културна и друштвена стварност на прави начин одразила у језику, они то нису, јер, како бележе наши речници, неки социјални фемининативи у српском језику датирају одавно. У вези с тим наводимо запажања наших лексикографа.

„’Женске’ именице јављају се још од Растка Немањића, који се Богородици обраћао са *настѣавници* („богоматери и *настѣавници* нашеј”), мада је постојао облик наставник. Временом је њихов број растао и одавно срећемо *калуђерицу*, *кнеѣињу*, *монахињу*, *робињу*, *дворкињу*. Срећемо их и у народним говорима, дакле у патријархалним срединама, и то поодавно. У Ресави су, нпр., још крајем 19. века забележене именице *аласка* ’аласова жена’, *аласкиња* ’жена која се бави риболовом’, *арендаѣорка* ’жена арендатор, закупац’, *дашѣованѣика* ’жена која продаје баштованске производе’, што је све забележено у Речнику САНУ, у коме ћемо наћи потврде из 19. века и за речи: *ѣисарка* (из 1836. године), *ѣлаѣијаѣорка* (из 1879), *ѣовериѣељка* (из 1883), *ѣливаѣица* (из 1899), затим *ѣлевачица*, *ѣоврѣарка*, *ѣијачарка*, *ѣиљаѣрица*, *ѣекарка*, *ѣлеѣиља*, *ѣланинарка*, *ѣоданица*, *ѣодзакуѣиница*, *ѣоднадзорница* итд.” (Р. Стијовић).¹⁰

У корпусу Речника САНУ налази се и приличан број фемининатива ексцерпираних из дела И. Секулић, као што су: *ѣрисвојеница*, *вѣѣеринарка*, *економка*, *цркварка*, *ѣробарка*, *ѣомајка*, *ѣоћерка*, *сѣѣарѣељка*, *ѣоседница*, *хорисѣѣикиња*, *доѣѣѣѣѣишица*, *уѣѣремачица*. Мада су често на граници индивидуализама, настали по домаћим творбеним обрасцима, ови називи за женска занимања показују да стварање овог слоја лексике није страно духу српског језика будући да их је стварала и сама И. Секулић, српска књижевница која је својим есејима посвећеним језику заговарала културу употребе и неговање језика показујући у својим језичким промишљањима апсолутни слух за језик (Радовић-Тешић 2010: 115, 119).

¹⁰ Цитат је преузет из рецензентских напомена проф. др Раде Стијовић, на чему јој се свесрдно захваљујемо још једном.

Међутим, тај аргумент да српски језик познаје социјалне фемининативе од давнина заговорници родне равноправности, феминизма и сл. преиначују у доказ да је у језику одувек постојала потреба за њима и да данас, стварањем нових фемининатива, пригодних за данашње прилике, треба наставити неговати такву традицију и строго их препоручивати за употребу.¹¹ Међутим, језички стручњаци фемининативе треба стилски и употребно да нормирају, а не да стварају и препоручују; јер, „речи се не предлажу за употребу, оне се употребљавају”, каже М. Радовић Тешић (2009: 230).

Ваља скренути пажњу неупућенима у ову проблематику (а међу њима су често и борци за родно сензитиван језик) да инсистирање на родној равноправности обично може водити у језички хаос. У тежњи тзв. језичкој коректности, запажа М. Радовић Тешић, многи пак претерују те стварају женске облике и за појмове који не означавају особу женског рода, нпр. *Ойшићина је носийељица (носијељка) живоиџа*, као и други слични примери. Стварају се и рогобатне реченице, нарочито ако се у реченици набрајају мушки и женски облици, а пошто предикат не може да се слаже са оба облика, наводе се два предиката која се раздвајају косом цртом, нпр. *Активисџи и активисџикиње су истџакли / истџакле* Оваквих примера, према нашем увиду, нажалост, има подоста у школским уџбеницима – *Ойиши како си доживео / доживела џесму М. Ракиџа* или *Подсеџи се иџи си научио / научила у друџом разреду* итд. Нарочито инсистирање на оваквим језичким облицима и синтаксичким решењима у школским уџбеницима, рекли бисмо, има врло озбиљне импликације – навикавање деце на родно сензитиван језик од најранијег узраста, на прихватање таквих језичких облика као уобичајене, устаљене, па и подстицање деце на коришћење језика на такав начин. Међутим, наш став је да само оно што спонтано настане у језику представља прави израз језичке, друштвене и др. потребе, и да је

¹¹ На тај начин говори С. Томић у чланку *Како су се још од старог века развијале именице за занимања и иџиџуле жена*, аутора М. Стевановић, објављеном у новинама *Данас*, 2. 01. 2021.

само такав израз нужно језички оправдан. Подсетићемо се овде и нама свима знане чињенице да су у школи ученици спонтано наставнике звали према предмету који предају одговарајућим облицима: *математичар* / *математичарка*, *биолог* / *биологичарка*, *хемичар* / *хемичарка* итд. У прилог свему реченом наводимо запажања наших лингвиста, који су датом проблему опсежније прилазили и изнели следеће констатације: „1. да се процес стварања социјалних фемининатива природно шири и да треба да се шири у складу са све већом улогом жена у савременом друштву, која им свакако припада, 2. да је та појава неједнако изражена у појединим словенским језицима, 3. да је у већини савремених словенских језика више изражено вештачко стварање социјалних фемининатива и ширење њихове употребе него њихово спонтано настајање, 4. да се вештачко стварање социјалних фемининатива одвија на начин који је недоследан јер не узима у обзир друге врсте речи и синтаксичка правила, 5. да то има за последицу доста изражена колебања у употреби фемининатива, што у извесној мери дестабилизује књижевнојезичку норму, 6. да је употреба социјалних фемининатива сувишна тамо где наглашавање пола особе о којој је реч представља комуникацијски небитну информацију, 7. да употреба или избегавање употребе фемининативних неологизама неретко има за последицу маркирање говорника према критеријуму политичке коректности или некоректности, 8. да је такав однос према фемининативним неологизмима покушај политизоване граматикализације појаве која је по својој природи словенским језицима слабо граматикализована” (Пипер 2016в: 35–36).

Све ово показује да је намерно потискивање речи из употребе процес који је активан у свим друштвеним и политичким системима и да су мере и механизми контроле над јавним језиком недовољно дефинисани, нарочито данас упркос томе што постоје тзв. међународни стандарди слободе изражавања. Они се неретко погрешно користе, злоупотребљавају и бивају контрапродуктивни будући да некакве „идеје о језику” воде, с једне стране, у насиље над језиком, а с друге стране, воде у цензуру.

Потискивање појединих језичких јединица из употребе, као што смо видели, углавном је мотивисано одређеним циљевима (идеолошким, политичким, стандарднојезичким и др.). Али има и другачијих случајева, када је то последица незнања и немара. П. Ивић, анализирајући једном приликом лекторске исправке на појединим текстовима, запазио је да лектори из необјашњивих разлога прогоне поједине речи из језика дајући предност њиховим синонимима, не увиђајући пак да у синонимском низу све оне имају равноправан статус и да је њихово постојање у језику и семантички и стилски неопходно. На том списку непожељних речи тако су се нашле следеће речи: *врло* (а треба према виђењу лектора: *веома*), *додуше* (треба: *истишина*), *скоро* (треба: *још*ово), *доба* (боље је: *раздобље*), *наравно* (боље је: *разуме се*), *нарочито* (треба: *особито*), *испрва* (треба: *у почетку*), *јак* (треба: *снажан*) и др. П. Ивић закључује да „ако будемо истрајно прогнали по један од синонима, људи ће навићи да га се клоне и будућим поколењима ће изрази као *нарочито*, или *врло*, или *јак* заиста звучати народски или старомодно. Језик ће бити сиромашнији за многе потребне речи, а поготово ће постати мање гибак” (Ивић П. 1983: 75).

Закључак који би могао пратити овај краћи осврт на проблем (коректне) употребе речи ишао би у правцу потцртавања тезе да је нормирање лексике процес сложене природе будући да је лексика најмање подложна језичкој стандардизацији, јер се њена употреба одвија на различитим нивоима.

*

Процес који се реверзибилно односи према процесу потискивања језичких јединица из употребе и према процесу архаизације јесте процес *деархаизације*, или, другим речима, *процес оживљавања речи*. Тим процесом се речи и језичке јединице враћају из пасивне у активну употребу, чиме се овај процес смисаоно супротставља процесу *архаизације* и *иланској јошискивања речи из активне употребе*.

Оживљавање лексике у нашој лексиколошкој литератури обично се сагледава на пољу књижевности, па се говори о оживљавању архаичне лексике у савременој српској књижевној литератури, и то о оживљавању лексике из црквенословенског језика или из фазе српскословенског или рускословенског периода развоја књижевнојезичког израза, нпр. речи *књижестѿво*, *нишчи*, *илиѿи*, *Сердија*, *мними*, *хоѿеѿи* итд., у савременој прози (Радовић-Тешић 2009: 94) или именице *ѿеванка* и *ѿуѿованка* у савременој поезији (Милановић 2020: 69). Писци се на оживљавање архаичне лексике у својим делима одлучују из различитих стилских и књижевноуметничких разлога (нпр. ради карактеризације ликова, верног приказивања одређене епохе и др.). Такав уметнички поступак оцењује се као покушај стварања новог књижевноуметничког израза зараћањем у језичку прошлост, повезивање модерног и традиционалног, претакање прошлости у садашњост и сл. У литерарним текстовима таква лексика је свакако стилски маркирана. То је посебно видљиво нпр. у језику Б. Пекића.

Међутим, и оживљавање језичких јединица, као и процес супротан њему – потискивање језичких јединица из употребе, може бити планско и систематско. Обично је у вези са реформама језика и писма; дакле, са језичкополитичким, друштвенополитичким, идеолошким и сл. циљевима. Налазимо га и у Вуковој језичкој реформи. Вук је 1836. године, у *Српским народним ѿсловицама* вратио фонему *x* у језички систем, која је била део фонолошког система црквенословенског језика и у народним говорима се није употребљавала од 17. века (Ивић П. 1998, према Бјелаковић 2018: 162). У новије време деархаизација, односно оживљавање застареле лексике и лексике потиснуте из употребе процес је који је пратио и још увек прати раслојавање српскохрватског језичког идиома (Радовић-Тешић 2009: 16). Нарочито је оживљавање лексике карактеристично за црногорски језички идиом, у којем се у процесу стандардизације језика оживљавају архаични регионализми с новим јотовањем (нпр. *ђевојка*), а у бошњачком идиому регионални турцизми, односно

арабизми и фонетски варијетети (нпр. *кахва*, *кахвана*) који такође имају статус стандарда. Таква језичка иновирања имају за циљ национализацију, тј. изграђивање националног и језичког идентитета. Српски језик се у овом периоду, како каже М. Радовић-Тешић, показао врло стабилним.

Стабилан је заправо у том смислу што деархаизација није мотивисана изграђивањем националног и језичког идентитета, већ, рекли бисмо, само националним освешћивањем.

Наиме, после 1990. године, када су на политичку сцену ступиле демократске промене, запажа се враћање у употребу оних речи и језичких јединица које су у време комунизма и социјализма биле потиснуте. На пример, почеле су се враћати у употребу форме говорне етикеције – *јосјодин* и *јосјођа* (Клајн 1996: 54), које су са комунизмом и социјализмом биле потиснуте формама *друј* и *друјарица*, несталим из употребе са новим променама. Исто тако демократизацијом друштва 90-их година и цркви је у друштву враћен статус какав је имала пре Другог светског рата, те се с тим променама живље употребљава у језику јавне комуникације и лексика из сфере религије – *храм*, *олићар*, *Библија*, *црква*, *верник*, *јосј*, *Васкрс*, *Божјић* и др. И враћањем веронауке у школе задњих година 20. века оживеле су речи *веронаука* и *вероучићел*, па су те речи добиле и статус активне термилошке лексике у домену верске наставе и школске терминологије уопште.

Сакрална лексика се тако данас више него раније среће и у називима телевизија и телевизијских и радијских емисија, нарочито оних које су посвећене вери, духовности, култури и образовању – *ТВ Храм*, *Радио Благовесник*, *Радио Слово љубве*, *Ајаје*, *Разговорник*, *Живоносни источник* и др. Среће се и у симболичким именованима одређених удружења, организација, политичких партија – *Двери*, *Завешници* и др.

Деархаизацију језика ове врсте налазимо данас и међу антропонимима. Последњих година врло је актуелно давати деци стара, помало заборављена имена из наше историје и културе, као и библијска имена – нпр. *Адам*, *Андреј*, *Вукан*, *Вукашин*,

Ђурађ, Лазар, Лука, Маџеј, Расџко, Сава, односно Анђелија, Бојдана, Даница, Ђурђа, Зора, Љубица, Олиа, Пејџра, Роксанда, Роса итд. То се, донекле, може тумачити и као извесни протест против неконтролисаног давања страних имена деци, посебно оних којима се грубо нарушава фонетско-фонолошки и морфо-фонолошки систем српског језика, нпр. женска имена *Миа* (од *Мие*, *Миш* итд.), *Теа* (од *Тее*, *Теи* итд.) или мушко име *Ноа* (од *Ное*, *Нои* итд.) и сл.

Осим описаних екстралингвистичких фактора, оживљавање речи може бити и последица неких унутарјезичких фактора. Најчешћи унутарјезички разлог оживљавања речи јесте експресивизација говора метафоричким и сликовитим изражавањем, нпр. *олијар ошјаџдине* и *олијар срџсџива*. И други примери из језика медија и говора свакодневне комуникације потврђују активну употребу сакралне лексике ради експресивизације говора: *Витџаминска бидлија: суйџерхрана и шамџионске намирнице*; *Ускоро и моја бидлија о 500 џроблема у Србији*; *Усџав јестџе Библија*; *Десџи модних икона: жене које су креирале џрендове* и други слични примери.

Речи се у језику оживљавају и онда када се њима жели имenovати нов деноат; дакле, користи се стара реч за нови деноат. Данас је тако у поновној употреби реч *дружбеница*, с тим што се не употребљава у значењу 'она која прави друштво некој женској соби (обично из виших слојева), пратиља; другарица, пријатељица', како је ова реч дефинисана у Речнику САНУ, већ се употребљава у следећим значењима.

Употребљава се у значењу 'она која прави друштво некој особи (обично болесној и старијој), која се брине, води рачуна о њој, неговатељица', као што показују следећи примери из медија: *Тражим џосао дружбенице сџаријој баки* или *Аџенџија Аџава џоџиражује џосао неџоваџељица на џозиџији Дружбеница – домаџица куће*.

Реч *дружбеница* се употребљава и у значењу 'она која прави друштво мушкарцу (обично ступајући у ванбрачне интимне

односе са њим)’: *Исјовестї: Дању службеница, ноћу дружбеница или Паји њисало 26 дружбеница свешћеника: укиниџе целидаџи.*

Реч *дружбеница* у овим новим, модификованим значењима има и конкурентне савремене синониме. У првом значењу синоними су јој *нејоваџељница*, *јеронџодомаћница*, који у систему назива за нова занимања функционишу као термини. У другом значењу синоними речи *дружбеница* јесу општеупотребне речи *љубавница*, односно *јросџиџуџка*. Међутим, за разлику од датих синонима, у савременом језику *дружбеница*, као иновирани архаизам који у семантичком садржају ове речи потцртава значењску компоненту ’дружење’, сасвим извесно је експресивизираног значења.

*

Иако смо о активним језичким процесима у контексту интелектуализације и демократизације језика овде говорили оделито представљајући их засебно, они су заправо међусобно не одвојиви. Саодносе се у језику као тежа и противтежа, што најбоље говоре опозиције у њиховим именима – терминологизација и детерминологизација, жаргонизација и дежаргонизација, архаизација и деархаизација, потискивање речи из употребе и враћање речи у употребу, па и интернационализација и национализација. У свима њима читава се потреба за успостављањем и сталним обезбеђивањем равнотеже у функционисању језика. Но, као што је и у стварном организму успостављање равнотеже само тенденција, будући да свако успостављање равнотеже подразумева стварање нове неравнотеже, тако је и у језику као живом организму; сталне су преваге једних језичких процеса над другим.

Језички процеси који прате хомеостатичко функционисање језика као живог организма свог одраза имају и у говорној пракси, односно у говорној култури носилаца тог језика.

У огразу јоворне културе

Називима култура говора, говорна култура или језичка култура означава се вид „духовне културе” (Шипка 2011: 93) која се испољава као степен писмености појединца или друштва, односно као „степен култивисаности употребе језика и вербалног понашања уопште” (Радовић-Тешић 2011, под језичка култура). Будући да су и појмови културе и писмености комплексне природе (језичка, информациона, медијска, политичка и др. култура, одн. писменост), отуда је и говорна култура сложене структуре, те појмовно обухвата, осим оних особина које се тичу језичких вештина као нпр. правилно, лепо, јасно изражавање, и друге социјалнопсихолошке особине које карактеришу уопште (позитивно) понашање учесника у процесу комуникације (нпр. пристojност, увиђавност, толерантност, искреност, правичност итд.); дакле, говорну културу дефинише више различитих, али системски повезаних компоненти друштвеног понашања, те се она сагледава с неколико аспеката: с лингвистичког (језичког) аспекта, с комуникативног аспекта, с аспекта естетике говора и с аспекта етике говора.¹²

Говорна култура, посматрана у контексту језичких актуелности и активних језичких процеса који захватају све језичке системе, према оценама стручњака, а и лаика, данас се не налази на завидном нивоу; неки би рекли и да је запуштена: „Иако има појединачних блиставих примера говорне културе, њен општи изглед најближе се може описати речју запуштеност – и то по много чему (нпр. однос према књижевнојезичкој норми, култури дијалога, лепоти и тачности изражавања и др.), а највише по масовној и јавној злоупотреби речи” (Пипер 2016а: 9). Но, стање ненегованости, непросвећености, неписмености у нашој говорној култури непрекидно траје већ више деценија и један је од језичких континуума. У зборнику радова са саветовања

¹² Слично говори и М. Николић (Николић 2010: 16–17). У литератури се ове компоненте групишу и на другачији начин и другачије именују, нпр. језичка, стилска и етичко-говорна (Гуторова и Капшукова 2018: 160–164).

о савременим питањима језичке културе, објављеном 1983. године, углавном се на сличан начин говорило о језичкој, говорној култури као што се и данас о њој говори (нпр. Д. Јовић, Е. Фекете, Ђ. Костић и др.), иако се стање од тада у говорној култури у јавној употреби језика прилично променило; могли бисмо рећи у негативном смислу. Узроци су се и раније сагледавали као што се и сада сагледавају у оквирима историјских, друштвених, политичких и економских збивања: ратна и поратна стања, промене друштвених система, миграције на релацији село–град и запад–исток, контакти, мешање становништва са различитих дијалекатских подручја, развој средстава масовног обавештавања, развој економије, данас и информационе технологије итд. Све те промене су неочекиване и убрзане, те их је друштво неспремно дочекивало и још увек неспремно дочекује. Додајмо овим невољама и то да се у образовању недовољно посвећује пажња култури говора, да је слаба друштвена брига о матерњем језику и да се не увиђа на прави начин значај неговања српског језика. С друге стране, и наша струка тек одскора се може похвалити преко потребним нормативним приручницима – нпр. *Нормативном грамаџијском српског језика* (2013), једнотомним *Речником српског језика* (2007), *Правописом српског језика* (2010) и неколиким језичким саветницима, нпр. И. Клајна (1987), Е. Фекетеа (2008), Р. Стијовић (2015) и др. Међутим, постојећа нормативна литература, уз све своје квалитете, тек задовољава потребе наше науке, али свакако је потребно имати у виду и потребу за литературом за ширу употребу, нпр. нормативна граматику за школску употребу, школски речници, школски правопис, различити специјални речници (терминолошки и др.) итд.

Од свих структурних компоненти говорне културе на удару критика у првом плану јесу језичка и етичка компонента говорне културе; дакле, оне компоненте које се тичу поштовања језичке норме и етичког кодекса језичког понашања. Првој компоненти говорне културе, језичкој компоненти, придаје се велики значај из традиционално разумљивих разлога:

граматички систем је основ језичког система, језичка норма је основ стандардног језика, изучавање граматичког система језика је основ лингвистике, познавање граматичких правила језика суштина је лингвистичке компетентности појединца итд. Етичка компонента говорне културе такође се сврстава у ред важнијих језичких вредности будући да задира у основна начела људског понашања, у основне моралне и друштвене норме, које се, наравно, пројектују и на језичко понашање појединца. Друге две компоненте говорне културе – комуникативна и естетска – важне су, али, судећи по научним интересовањима за њих, тек као језичка надградња. Оне се разматрају у ужем кругу јавности, и то у кругу језичких стручњака и оних који се језиком баве из другог угла (социологије, психологије, филозофије језика, комуникологије, књижевности, реторике, новинарства, педагогије и др.). Естетска компонента говорне културе у фокус занимања ставља принципе сценског, уметничког и реторичког језичког изражавања.

Садашње стање говорне културе, виђено кроз призму лингвистичких актуелности, може се окарактерисати, како је П. Пипер рекао, као запуштено, са чим би се већина истраживача сложила. Та запуштеност, из нашег угла, огледа се у *йревишше слободном односу йрема књижевнојезичкој норми*, затим у *невладању йоворним сйиловима*, у *нейошйовању йравила комуникације* и у *одсусйовању йијейеййа йрема майерњем језику*.

Пробаћемо да дамо краће виђење свега наведеног.

Слободнији однос йрема књижевнојезичкој норми свакако је последица непознавања нормативних правила језика у погледу изговора, правописа, граматике, као и општијих препорука у вези с употребом лексике, фразеологије и стила. Отрешења о та правила свакако су језичке грешке и одраз су недовољне писмености. Тако се, на основу тога како се односе према језичкој норми, разликују, с једне стране, они који поштују норму, и с друге стране, они који је не поштују. Међутим, неки лингвисти се питају да ли је таква поларизација увек одржива, посебно зато што се има у виду да језичка норма није јединствена и ком-

пактна, већ „слојевита” (Симић 1983: 80) и да језичка норма не одражава у неким случајевима реално стање у језику и да нема упоришта у језичкој пракси.

Да језичка норма некада нема упоришта у језичкој пракси, показују савремени језички описи. На пример, истражујући говор Београда и Новог Сада, Р. Стијовић закључује да се неке стандардне језичке црте већ одавно не јављају у свакодневном говору, али их треба чувати и неговати у одређеним функционалним стилевима, нарочито у књижевноуметничком, док неке појаве у језику стручњаци треба да каналишу с обзиром на то да нарушавају језички склад, али има и оних актуелних језичких црта које показују да је потребно садашњу језичку норму кориговати у складу са језичком реалношћу и прихватити као правилне језичке облике који су доскора били квалификовани као неправилни, некњижевни, „као што је то, нпр., случај с употребом предлога *код* уз генитив (*Хајдемо код Пејџа*), или глагола *користијии се* (данашње *користијии оловку* уместо некадашњег једино дозвољеног *користијии се оловком*), или данашња конструкција уобичајена у говору Београђана *Ено ја Пејџар* (уместо: *Ено Пејџа*) итд.” (Стијовић 2009: 347). Међутим, има у србистици и других мишљења. Неки сматрају да норма не треба у свему да се поводи за језичком реалношћу, него треба да се учи. Ово се посебно односи на акценатске појаве, али и неке друге.

Показује се, дакле, нужним преиспитивати однос стандардних и нестандартних језичких облика како би се добила јаснија слика о томе у којој мери се говорници слободно односе према језичкој норми и да ли ју је потребно дограђивати. О потреби за тим језичким проверама говорио је својевремено и Д. Јовић: „С времена на време проверити статистички какав је однос појединих феномена стандарда и нестандартних подсистема у језичкој пракси. Такав приступ језику може бити сигурна основа за одређивање најцелисходније језичке политике, а и предвидљиво-сти даљих језичких кретања и развоја” (Јовић 1983: 39).

Што се тиче тога да ли је језичка норма јединствена и целовита, компактна, ваља истаћи и следеће.

Данашње представе о норми су „наслеђене представе о јединственој и монолитној норми, неопходној и прикладној за свакога и у свакој прилици” (Бугарски 1996: 175). Социолингвистичка истраживања у другој половини 20. века, нарочито истраживања посвећена усменој, спонтаној комуникацији показују да постоје процеси „диференцирања унутар прихваћених језичких норми” (Исто), односно да се црно-белом техником „правилно–неправилно” не могу описати случајеви који се колебају између тих полова, и та „колебљивост прибавља им посебан статус у књижевном језику” (Симић 1983: 80).

У вези с тим, поставља се питање да ли се може говорити о једној норми или о више норми (Бугарски 1996: 176), односно постоје ли две врсте стандарда – „да ли се у српском језику формира друга варијанта стандардног језика ... у другом опсегу функционалности” (Лубаш 2004: 9), за који још увек не постоји назив, а који би одговарао појму разговорног језика. У том смислу онда треба и разумети запажање Р. Бугарског „да треба ићи даље у адекватнијем моделирању самог појма језичке норме за потребе живљења у савременом свету” (Бугарски 1996: 175).

Овакви ставови лингвиста показују потребу заправо за ревидирањем међуодноса стандардног, књижевног језика и других његових идиома, пре свега разговорног језика, јер варијативност у језику показује да нема јасне границе између стандарда и нестандарда, односно између стандардног и разговорног језика (Ликоманова 2012: 154).

Према теоријским постулатима Прашке лингвистичке школе, стандардни (књижевни) језик узимао се као језик-узор, еталон према којем се процењују остали језички варијетети. Тако, у стратификацији језичких варијетета стандардни (књижевни) језик заузима највишу позицију, а остали варијетети налазе се на нижим позицијама, као *суйсџандарди*. У новије време пак ово виђење стратификацијског, хијерархијског односа између стандардног (књижевног) језика и других варијетета,

пре свега разговорног језика, настоји се редефинисати. Наиме, говори се о комплементарном односу ових језичких видова, о односу равнотеже између стандардног (књижевног) језика и разговорног језика. Нехијерархијски модел међуодноса *сѿиандарг*: *колоквијалности* подразумева бицентричан модел језичког пространства, где сваки центар има своју норму – центар стандардног језика има стандардну норму, а центар разговорног језика има разговорну норму. Стандардна норма је експлицитна, разговорна норма је имплицитна и стабилно еластична (Ликоманова 2012: 150). Међутим, морамо истаћи да постоји бојазан појединих лингвиста (нпр. М. Радовић-Тешић) да би овакво саодношење књижевног језика и разговорног језика могло имати за последицу мешање ових двеју норми и тежњу говорника оној норми која је лакша.

Ова питања пак у вези са језичком нормом не споре потребу за њеним постојањем већ указују на потребу за њеним дограђивањем како би се сви слојеви у језику, као и варијанте и варијације, могле адекватно вредновати. Посебну пажњу треба обратити на нормирање разговорног језика и лексике разговорног језика, тј. „оног дела српског језика који традиционалном нормом није био обухваћен или није био довољно обухваћен” (Ристић 2006: 53), што би допринело „не само стабилности језичког стандарда него и подизању нивоа језичке културе” (Исто: 182).

Дугогодишње предрасуде о инфериорности говорног језика и разговорног језика као његовог најраширенијег вида у односу на друге видове језичке реализације, као и занемаривање чињенице да се језик остварује и у говору и у писању и да треба разликовати говорни језик од писаног и не сматрати писани језик моделом за говорни, затим пренебрегавање факата да усмено говорење наткриљује писану реч и да „ми више говоримо но што пишемо, више слушамо но што читамо” (Костић 1983: 27) довело је до тога да говорници *не умеју да владају ѿговорним сѿиловима*. Гледано из нашег угла, не умеју кохерентно, логично и економично да се изражавају у различитим стиловима говоре-

ног и писаног језика нити језиком да се служе сврсисходно и стваралачки. Не умеју да разликују интимну и приватну комуникацију од јавне, односно да разликују неформални облик говорења и неформални стил од формалног облика изражавања и формалног стила. Ти различити облици говорења и стилова у говорној пракси се мешају, што умањује квалитет и ефикасност комуникације. Нарушавање граница говорних стилова тако иде у оба смера – од формалног ка неформалном и од неформалног ка формалном.

У првом случају, последице трпи говор неформалног стила јер се у њему устаљују језички шаблони, те се овај стил лишава спонтаности, креативности и изражајне слободе. Језик се, с друге стране, и бирократизује – употребљавају се средства бирократског, чиновничког језика, језика политике, државне администрације, језика одређених струка (економија, медицина) и других области друштвеног живота, па постаје неразумљив, безизразан, вештачки, сувопаран и умртвљен, најчешће зарад постизања ефекта „ученог говора”.

У другом случају, последице трпи формални стил, и то тако што губи општеприхваћене језичке изражајне форме и прима обележја форми неформалног стила. Данас се та појава види у политичком говору, некада и у језику медија – нпр. једна водитељка у Дневнику РТС 1 каже да нас за Васкрс очекују разне ђаконије, храна, пиће и други *крканлуци*, при чему према лексеми *крканлук* нема однос експресивности, тј. не увиђа да је реч о погрдном називу за обилно једење. Исто тако једна друга водитељка, у забавној емисији, старици, гошћи емисије, каже *Ви сѝе баш луди*, верујући да јој говори да је врло забавна и занимљива, при чему, дакле, ни она не увиђа да је употребљени придев неприкладан, и то неприкладан како у односу на саговорника тако и у односу на целу ситуацију.

Но, осим што се, како наведени примери показују, у јавној и формалној комуникацији појачано експресивизира говор, приметна је и појачана дијалогичност, затим присуство личносног начела, појачана потреба за истицањем конкретног адресата

онда када се подразумева безлични и безадресовани јавни говор, отворено исказивање осећања солидарности у разговору с другим (познатим или непознатим), као и отворено испољавање нетрпељивости и агресивност према другоме (познатоме или непознатоме).¹³

Исто тако, и јавни говор подлеже процесу бирократизације језика будући да је бирократски језик једно од најпогоднијих језичких средстава за манипулацију, за прикривање истине и прикривање праве информације. Поучан пример за такве језичке манипулације могу бити еуфемистичне конструкције у војно-политичким говорима као што су *ошићар оружани конфликт* за *рај*, затим *сйрана војна инйервенција* за *домбардовање*, *сйање државне несиурносйи* за *кризу*, потом у економско-политичким говорима *корекција цена* или *усклађивање цена* за *йоскуйење*, као и *финансијска йодришка* за *зајам*, *кредий*, односно *йружање финансијске йодришке* (нпр. од стране ММФ-а) за *йозајмљивање новца*, *узимање кредийа*, такође у политичким говорима и *йрихвайање изнейих закључака* за *йрисйајање* (*на нешйо*), *сайлашавање* (*са нечим*) (нпр. У разговорима Приштинe и Београда вођеним у Бриселу наша делегација је *йрихвайила изнейе закључке*) итд.

И средства јавног обавештавања, посебно штампани и електронски медији, трпе велике промене, како у смислу облика изражавања тако и у смислу начина изражавања. Све је више медијских хибрида – хибрида забаве, рекламе и информативног садржаја (ријалити програми, ток-шоу емисије; форуми, ћаскаонице на интернету и др.), где се озбиљне теме из политике, друштва и економије третирају на таблоидни начин – некритички и у складу са политичким и економским циљевима одређене друштвене групе или појединца, често кроз трач, оговарање и клеветање.¹⁴ На овом месту пренећемо и један опис

¹³ На ове појаве у руском језику као доминантне језичке појаве у језику медија на крају 20. века указао је М. В. Панов, а наводи их С. Ристић (Ристић 2006: 15).

¹⁴ О таблоидизацији медија, као и о дискурсу оговарања и трача у усменој и писаној комуникацији в. Милосављевић 2014.

стања говора у масовним медијима 80-их година 20. века, који је занимљив, наравно, по својој сликовитости, али пре свега по томе што показује да се ни после више од 40 година у медијима ништа није променило набоље, али јесте нагоре: „Масмедији отварају простор за јавну распричаност благоглагољивих и слаткоречивих 'јавних личности'. Своје екране и странице претварају у спектакуларне 'брбљаонице', у којима 'сви' имају 'нешто' да саопште, 'нико није затечен избором', нити изненађен питањем, нема потребу да саслуша и чује оног другог с ким разговара. А дијалог се води као упоредни монолог присутних” (Марић 1983: 174).

Овај цитат такође показује да се у јавном говору ни *правила говорној понашања не поштују* и да се таква култура говорног понашања усталила и до данас. Осим језичке правилности, чистоте и лепоте, језичка култура у ширем смислу мора да обухвата и „културу говорног понашања као дела друштвеног понашања” (Бугарски 1983: 307). Мора да обухвата културу слушања, тј. слушања туђег говора и туђег мишљења, уважавање, поштовање саговорника и његовог говора, што подразумева избегавање потцењивачког односа према њему и говора мржње, неговање сарадничког односа у комуникацији, учтиво понашање, употребу форми говорне етикеције итд. Међутим, како показују нека истраживања, наша и истраживања других аутора (Дринчић-Вуксановић и Милосављевић 2005; Јанић 2019), у говору јавне комуникације, посебно у језику медија, овај етички аспект језичке културе прилично је занемарен. Саговорници се често прекидају, не дозвољавају један другоме да искажу своје мишљење, језички се сукобљавају, вређају и сл. Телевизијске емисије које нарочито негују овај вид говорног понашања јесу емисије ток-шоу типа. Из емисија овога типа некултура понашања у јавној комуникацији преноси се и у емисије других формата, што се свакако лоше одражава не само на говорно понашање у медијима него и изван медија, ако имамо у виду колики утицај медији имају на комуникацију уопште.

Један од примера кршења принципа етичности у медијима јесте и неприкладно ословљавање саговорника. На пример, саговорник се ословљава са *Ти* уместо са *Ви* иако ситуација захтева формални стил обраћања или се мешају ови начини ословљавања и прелази се са *Ви* на *Ти* током разговора, као и са *Ти* на *Ви*. Даље, инкриминисана лица се ословљавају са *Ви* и са *јосјодине* (нпр. *јосјодин Беливук*), а често форма *јосјодин* претходи надимку (нпр. *јосјодин Леија*, *јосјодин Кића*). За ословљавање саговорника и трећих лица користи се и само надимак (нпр. *Палма*, *Чега*, *Слоба*, *Воја* и др.). С друге стране пак, обични грађани и угледне јавне личности ословљавају се са *Ти* и само *надимцима* итд. Такође, није прихватљиво ни то да политичари становништво државе ословљавају *Народе мој!*, формом својственом говору суверених краљева и царева.

Дакле, саговорници се у медијима често ословљавају само именом (или презименом), а посебно се тако ословљавају новинари колеге без обзира на разлике у годинама – нпр. *У Скујшћини је наш рејорџер. Данице, како је јројекла данашња расјрива?*, а често се уз име јавља и епитет *наш*, *наша*, *мој*, *моја* – нпр. *моја колејиница Маја*, *наш Александар Симић* (Јанић 2019: 150). Не поштују се, дакле, правила говорног понашања јер су норме у области говорне етикеције углавном имплицитног карактера. Критеријуми који одлучују како ће се саговорник ословљавати (са *Ти* или са *Ви*) обично су године или степен познанства или је то ствар договора међу говорницима, односно ствар говорне културе и правила понашања у опхођењу која одређује нека медијска кућа. У сваком случају, у овом процесу комуникације, слушалац, као један од учесника, иако пасиван, занемарен је.

Одржавању представљеног стања у култури говора данас посебно доприносе електронски медији и интернет, односно друштвене мреже, форуми и сл. јер анонимност саговорнике ослобађа било какве друштвене и моралне одговорности, као и свести да „језик кости нема, али кости ломи”, односно да „језик горе може посећи него мач”, како кажу наше народне пословице.

И за крај, рецимо и то, да многе невоље у нашој култури говора потичу заправо од *недостатака њијеташа према матерњем језику*. Већ дуже време се у нашој научној јавности говори о томе да српски, као службени језик, у Србији не ужива статус престижног језика иако је великој већини говорника српски језик и матерњи језик. То најбоље показује чињеница да су говорници српског језика у свим сферама комуникације, јавне и приватне, изразито окренути другим језицима, нарочито енглеском језику и олако прихватају не само енглески језик као престижни језик у комуникацији него и све друго што долази с тим. Размишљајући о томе због чега ми као народ имамо ту црту да негујемо култ страног језика а не култ матерњег језика (данас је то култ енглеског језика, а некада је био култ француског језика), Д. Витошевић закључује следеће: „Разлог тог нашег парадокса [је] у томе што смо били веома оптерећени, или, ако хоћете, веома искомплексирани тим нашим пореклом, ропством, заосталошћу, Балканом, селом итд; што смо, управо, били гладни Европе, а гладан човек навали без мере да једе, па се преждере” (Витошевић 1983: 310).

Дата метафора свакако погађа суштину проблема. У ситуацији када изостаје емоционална веза с матерњим језиком, тешко се може говорити о постојању свести о његовој лепоти, естетици, о његовом неговању и чувању. Подсетимо се само на то какав статус као наставни предмет имају српски језик и књижевност у нашем образовном систему, као и то како се држава односи према свом матерњем језику.¹⁵ Несумњиво је да је велика потреба да се о овом проблему говори. Ти проблеми су

¹⁵ У прилог томе најречитије говори *Предлој Сјтрајеташеије развоја образовања и васпиташања* у Републици Србији до 2030. године са *Акционим планом* за период 2021–2023. године, дат јавности на разматрање 2020. г. Сама *Сјтрајеташеија* је написана чиновничким, бирократским језиком, са пуно страних речи, усмерена углавном на процедуре, на политичку коректност, на спречавање расне, полне и друге дискриминације, на инклузију, дигитализацију, дуално образовање итд. О статусу српског језика и књижевности у образовном систему врло уопштено се говори, а о конкретним проблемима у настави се уопште не говори, као ни о очувању националног идентитета и подстицању патриотизма. Придев „српски” помиње се само у синтагми „српски језик”.

били тема разговора mnogih научних скупова, konferencija, okruglih stolova, savetovaња и сл. Нити су побројани сви проблеми нити се могло доћи до свих закључака, а исто тако ни сви изнети закључци и договори нису остварени. Међутим, то не треба да буде препрека сталном понављању и упозоравању јавности на чињеницу да је положај српског језика у настави, образовању, култури и у науци маргинализован и деградиран, јер, ако изостану подсећања и упозорења, може се јавити опасност да се, не тражећи више и боље од постигнутог, пређе у стање потпуне равнодушности и небрижљивости.

У исцрпљивању и исказивању учтивости

Динамизам који се, под утицајем различитих фактора (друштвених, историјских, културних, политичких, економских и др.), одвија у језику, осећа се, наравно, и у комуникативном понашању говорника српског језика – у употреби језика и у придржавању норми понашања у говору. Тако се у комуникацији у кругу породице, са пријатељима, на послу, на јавним местима и уопште у комуникативној пракси запајају понашања која нису типична за српски комуникативни стил, већ су обележја других култура. Посебно се о томе може говорити у домену учтивости и говорне етикеције, као централним областима у сфери комуникативног понашања.

Како показују нека наша истраживања из домена учтивости, у српском језику и култури концепт учтивости остварује се кроз два структурна поља – 'учтивост је поштовање правила у опхођењу према другоме' и 'учтивост је часно, морално поступање према другоме', при чему се ова два поља међусобно не супротстављају већ се саодносе као што се у културној стварности саодносе нормативноетички појмови правда (правило) и етичко добро (част, морал) (Милосављевић 2020). Савремена слика о учтивости показује да је учтиво опхођење према другоме данас мање ствар кућног (домаћег, породичног) васпитања, а све више ствар институционалног васпитања будући да се као

вештина учи кроз различите врсте бонтона, кроз кодексе и протоколе понашања и сл. Данас јавно понашање (у школи, у банци, на послу, у градском превозу итд.), захтева строжу друштвену контролу, што потврђују многи актуелни изрази са речју *донџон*: *џозорини донџон*, *ђачки (школски) донџон*, *донџон за службенике*, *донџон у саунама*, *свадбени донџон*, *донџон у ГСП-у*, па и *дрескод* (енгл. dress code), тј. правила облачења и др. И само вредновање учтивости данас је другачије него што је то било раније, нпр. у патријархалном и грађанском друштву. Учтивост се ређе вреднује позитивно – као лепо понашање, манир, отменост, финоћа, господство, углађеност и сл., те чешће има негативне конотације – као обавеза, пропис, норма, куртоазија, конвенција и сл. Промене у испољавању учтивости посебно се уочавају у сфери мушко–женских односа, као и у комуникацији млађи–старији, односно деца–одрасли, будући да се у социјалном простору хијерархијско распоређивање друштвених група данас обично врши према економско-политичкој моћи, друштвеном статусу, професији и др.

Савремена ситуација, дакле, показује да поједина правила у начину испољавања учтивости слабе, нарочито правила у вези са начином поздрављања, ословљавања и указивања чести и поштовања саговорнику, као и правила у вези са начином вођења разговора, па и начином одевања. Изостаје испољавање учтивости као 'увиђавности' према другоме, 'обзирности' да се не увреди, не доведе у незавидан положај. Изостаје испољавање учтивости као 'одмерености' у понашању и изјашњавању, као 'уздраности' од противуречења саговорнику, од вербалног сукобљавања са њим, као 'скромности, бојажљивости' да се у разговору са другим не погреша, да се себи и другима не нанесе срамота и сл., слаби испољавање учтивости и као 'покорности, послушности' да се поштује хијерархија и друштвена дистанца, као испољавање осећања 'достојанствености', затим као 'смирености, стрпљивости' у изграђивању сарадничког односа са саговорником итд. С друге стране, у негативном смислу мора се поменути и пренаглашено испољавање односа блискости и

срдачности у простору јавне комуникације, нпр. у медијима. Илустративне примере неких од тих промена изнели смо на претходним страницама ове књиге, и то онда када смо говорили о променама које се данас под утицајем глобализације одражавају у говорној култури носилаца српског језика, поглавито у оквиру етичке компоненте говорне културе (в. поглавље „У одразу говорне културе“). Поменули смо тако неке доминантне негативне појаве у јавној комуникацији и медијском дискурсу – прекидање саговорника, преузимање речи, непоштовање туђег мишљења, клеветање и др., па и експресивизација говора употребом жаргонизама, колоквијализама, вулгаризама, као и говорење кроз љутњу, срџбу, увреду и сл., али и отворено исказивање пријатељских и других блиских односа међу учесницима у јавној комуникацији и медијима. Тако, под утицајем тих општих глобализацијских промена, комуникативна понашања уобичајена за одређене комуникативне ситуације ишчежавају, а устаљују се она која се према нормама традиционалног учтивог понашања сматрају непримереним, неприкладним, односно неучтивим и непристојним, па и простим и вулгарним. На вредносној скали друштвених и комуникативних понашања све се више као прихватљива узимају она понашања која по суштинском схватању учтивости имају негативан признак, као што су, нпр. понашања којима се саговорник (без обзира на друштвену моћ, социјалну дистанцу, године, пол) шкакљивим, неугодним питањима, коментарима и сл. провоцира, злонамерно изазива на неки поступак, компромитује и сл. Написи по новинама, интернет порталима и сл., као што су *Широк осмех и бридак језик зашћићни су знак ове водилељке* или *Важи за новинарку која би мола изаћи на крај и са Вучићем, Није свеједно ко їосћује код Јуїослава Ђосића* итд. јасно назначују да има извесних промена у понашању учесника у јавној комуникацији, као и да има промена у поимању учтивости. 'Одмереност' у разговору са другим тако смењују 'настрљивост и агресивност', 'уздржаност' смењује претерана 'смелост', 'смерност' смењује 'безобзирност' итд. Према теоријама савременог новинарства, оваква настрљива, смела

понашања, нарочито новинара, данас су пожељна. Новинар се тако у разговору са политичарима и другим јавним личностима ставља у позицију саговорника једнаких друштвених моћи, што му омогућава да са њима води равноправни дијалог (Тодоровић 2002: 84–85). Али, имајући у виду утицај који имају медији и јавне личности на публику, посве смо сигурни да велик број разговора вођених на јавној медијској сцени ствара искривљену слику о томе како у говорној интеракцији треба да се одвија дијалог и на који начин треба вербализовати учтивост у јавној комуникацији.

Међутим, глобализацијске промене у испољавању и исказивању учтивости не уочавају се само у јавној комуникацији и говору у медијима, већ и у приватној комуникацији, како оној интимној тако и у дистанцираној. Нарочиту пажњу привлаче нове форме учтивости, односно нова језичка средства која су данас све чешће у служби форми учтивости. Дакле, запажа се да се систем форми учтивости и форми говорне етикеције мења упркос томе што се тај систем сматра врло постојаним и релативно стабилним, устаљеним, будући да је реч о формулаичким језичким средствима која се по шаблону у комуникацији користе.

Промене у систему говорне етикеције, онако како ми то видимо, одвијају се на следећи начин.

1) Традиционалне форме учтивости данас се јављају у новој употреби, па и с новим ситуационим значењем. Тако се, рецимо, форме за ословљавање саговорника које почињу придевима *Поштовани*, односно *Уважени* – нпр. *Поштовани (професоре) Јоване* или *Поштована (директорка) Јелена* или *Уважени господине Илићу*, односно *Уважена госпођо Илић* и сл. данас у писаној комуникацији, нарочито у електронској, употребљавају у скраћеном облику, свдећи се само на придевску форму *Поштовани*, одн. *Уважени*, дакле, не експлицирајући име, звање или титулу особе којој се упућује писмо. Ове форме се пак често јављају и у облику *Поштовани/а*, *Уважени/а*, где се косом цртом додаје граматички наставак *-а* за женски облик ових придевских форми, чиме се настоје задовољити захтеви тзв. родно

осетљивог језика, што, морамо поменути, није оправдано ни из структурнојезичких ни из стандарднојезичких, па ни из стилистичких разлога.

Даље, промене у употреби виде се и код форме *Пријайно!* Њоме се при обедовању исказује жеља да јело што боље прија и којом се уједно присутнима даје дозвола да се може отпочети с јелом, врло често се у данашњим условима употребљава и као поздрав при растанку, уместо поздрава *Довиђења!*, а често и удружено с тим поздравом, нпр. *Довиђења! Пријайно!* Да је реч о новој употреби ове форме, сведоче нам наши дескриптивни речници. Они форму *Пријайно!* описују само као форму којом се при обедовању исказује жеља да јело што боље прија; не и као поздравну форму. Исто тако и императивни израз *Уживај(џе)!* којим се исказује жеља да саговорник ужива у некој одређеној активности (нпр. у разгледању неког места, у борављењу на неком месту, у вечери у неком ресторану и сл.), све чешће се у приватној комуникацији јавља и само као поздрав при растанку, односно као форма којом се завршава разговор (нпр. у електронској комуникацији, у телефонском разговору итд.), при чему се нема у виду конкретна активност у којој саговорник треба да ужива, већ се мисли уопште на време које следи.

2) С друге стране, запажа се и да се поједине форме учтивости потискују из употребе. Као илустративан пример можда би нам могле послужите форме којима се у телефонском разговору отвара разговор и успоставља контакт са саговорником – *Хало!*, *Молим!*, *Да!*, *Изволиџе!*¹⁶ Формом *Хало!* позивалац проверава проходност канала и истовремено успоставља контакт са саговорником, док се, с друге стране, прималац позива овом формом јавља на телефон и уједно на тај начин успоставља контакт са позиваоцем. И у току разговора, уколико дође до прекида и одређених шума у комуникацији, њоме се изнова осигурава контакт са саговорником. Међутим, данас, са појавом мобилних телефона, нарочито када је примаоцу позива познато

¹⁶ О дискурсу телефонских разговора, као и о језичким средствима отварања (и затварања) разговора в. Савић и Митро 1998.

ко га телефоном позива (на екрану телефона се приказује име позиваоца), уместо форме *Хало!* (или *Да!*, *Молим!*, *Изволише!*) за успостављање комуникације са позиваоцем користе се друге форме, нпр. ословљавање позиваоца именом – *Е, Марко!* (ако је, рецимо, позивалац Марко) или *Кажу, Марко!* и сл. А и сам позивалац тако, у приватним разговорима, све мање користи форму *Хало!* за успостављање првог контакта са саговорником. Користи уместо ње питања (*Еј шииа радиш?* или (*Еј*) *іде си?*, где ова питања *Шииа радиш?* и *Где си?* обично немају само фатичку функцију, већ и функцију правих питања будући да прималац позива сасвим извесно не мора бити код куће, што је и позиваоцу јасно.¹⁷

За разлику од форме *Хало!*, која се у српском језику у одређеним ситуацијама потискује из активне употребе, неке пак форме учтивости данашњим говорницима несумњиво звуче архаично. Неке од тих архаичних форми, забележене у нашим описним речницима, јесу поздрави при сусрету и расстанку – *Мој наклон*, *Клањам се*, *Људим руке*, често праћени и одговарајућим невербалним поздравним чиновима – самим клањањем и љубљењем руке. Ту су још и форме *Слуја сам ѿкорни*, *Слуја ѿонизни*, *Ваши ѿкорни слуја* и др., као и интензификатори у формама обраћања – *љубими* и *ѿочишаеми* у значењу 'врло, високо', нпр. *Покорно вас молим љубими мој Срдине, да ми ѿпросиши* и *Блаѿородни ѿсѿодине ѿимено ѿочишаеми*, затим форме за захваљивање – *блаѿодарим* и *изражавам блаѿодарносѿи*, потом израз *љубезни* у присном обраћању некоме, нпр. *Љубезни ѿсѿодине*, и др.

Ако бисмо вршили неко поређење између некадашњих форми учтивости и данас актуелних форми, запажа се да се ранијим формама исказивао виши степен учтивости. Нарочито на такав закључак долази Р. Драгићевић у једном свом истраживању дијахронијски усмереном. Говорећи о двојезичним речницима штампаних код нас с краја 18. и почетком 19. века, ова ауторка посебно пажњу посветила је грчко-српском речнику Г. Киридиса

¹⁷ О тим променама и уопште о утицају нових средстава комуникације на српски језик в. Ћосић 2005.

и Ј. Аврамовића из 1845. године.¹⁸ У том речнику осврће се на форме учтивости за изражавање молбе, на форме пристајања и захваљивања. Како она закључује, већином тих форми исказује се врло висок степен учтивости, што данашњем говорнику не звучи природно, већ усиљено, неискрено, извештачено, односно китњасто и патетично, а реч је о следећим формама:

- (1) формама за изражавање молбе – *Немојте ми одрећи молбу, Имајте доброту казати ми, Учините и ово задовољство, Учините ми ову љубов, доброту, Мени ће врло жао бити ако ми одречите, Имајте ме у љубави, Немојте ме, заборавити, Ја се уздам у Вас, Ја ћу Вам бити признателан, Ја ћу Вам бити веома одвезан, Веће задовољство не можете ми учинити, Ја ћу се ојомињати док сам још жив;*
- (2) формама за пристајање на молбу – *Ја се не противим, Зашто не: нека, нема никакве противности, Добро; ја се сољашавам, С драгом душом, радо и весело, Оставиће без бриге, Ја сам још к вашој услузи, Ја сам на служби вашој, Ја вам не могу ништа одрећи, Зајоведајте, ја чекам зајавити ваше, Драго ми је што сам добио прилику да вам јолезан (јошредан) будем, Да могу, желио бих вам већу услугу учинити, Ја желим да Вам јолезан будем, Знајте да сам вам један;*
- (3) формама за изражавање захвалности – *Ја сам вам још одвезан, Ја вам благодарим на доброту вашој, Ви ми велику доброту указујете, Ја се одвећ радујем за чест коју ми чините, Ја већ вашу доброту на зло јошпредити, Ово ново доказатељство ваше доброте јевосходи очекивања моја, Ви сте једухирили жељу моју, Не знам како да на јолику милости одговорим, Ви сте врло добри.*

¹⁸ Реч је о следећем речнику *Руководство во брзомъ и лакомъ наученю греческогъ и србскогъ языка одъ Георгія Киридиса и Евѣимія Аврамовића, у Београду, 1845.*

Занимљива су запажања Р. Драгићевић у вези с тим какву слику о тадашњем друштву пружају некадашње форме за изражавање молбе, за захваљивање и за пристајање (на молбу, услугу и сл.), а које се пописују у поменутом двојезичном речнику с краја 18. века. „Појединац [је]”, како сматра Р. Драгићевић, „допуштао себи да у свакодневной комуникацији саговорника непримерено издигне, а да себе необично унизи” (2016: 94).

А какву слику о нашем друштву пружају данашње форме учтивости? Одговор на ово питање можда нам донекле може дати опис оних форми учтивости које се као нове устаљују у српском језику.

3) Наиме, форме учтивости које се могу сматрати новијим лексичким слојем у српском језику махом су преузете из страних језика, и то калкирањем и подражавањем целокупне комуникативне ситуације. Рецимо, новијом формом учтивости у српском језику можемо сматрати италијанизам *Ђао!*, који се данас користи као поздрав при сусрету и при расстанку, и који се у почетку користио искључиво у неформалној комуникацији. Да је реч о неологизму страног порекла који се, слободно можемо рећи, већ одомаћио у српском језику, додуше на периферији његовог лексичког система, говори чињеница да до појаве *Великој речника сѝраних речи и израза* И. Клајна и М. Шипке (2006; 2008) српски дескриптивни речници нису бележили ову језичку форму. За поздрав *Ђао!* рекли бисмо да је и један од оних примера који показују како из говора младих, односно из омладинског жаргона, поједине речи улазе у тзв. општи жаргон. Исто тако и дискурсна формула *Моју ли да вам ѿмојнем?*, која се на услужним местима (нпр. продавници одеће, обуће и сл.) јавља уместо *Изволише!*, нова је у систему форми учтивости. Форма *Нема ѿроблема!* такође је нова форма, преузета из енглеског језика, којом се данас све чешће у свим стиловима комуникације може изразити саглашавање са саговорником, и то у оном значењу у којем се већ остварују домаће форме *Наравно!*, *Свакако!*, *Важи!*, *У регу!* Ова форма *Нема ѿроблема!* у говору је

полифункционална. Користи се и као форма за захваљување, на исти начин као и форме *Молим!*, *Нема на чему!*

Нове формуле теже језичкој економији. Неретко су семантички уопштене, што им омогућује да буду полифункционалне и функционалностилски неиздиференциране.

Важно је, дакле, поменути да већина дискурских формула, које се у језику устаљују као нове форме учтивости потичу из енглеског језика, те их лингвисти уврштавају у посебан тип англицизама, у тзв. англицизме на прагматичком нивоу, које Т. Прћић дефинише као увезене дискурсне формуле које се употребљавају у ситуацијама када за њих постоје одговарајуће и устаљене домаће формуле (Прћић 2005: 83). Ослањајући се на истраживања Т. Прћића и других страних англиста, Б. Мишић Илић и В. Лопичић, овај тип англицизама називају термином прагматички англицизми (2011: 263) увиђајући да се не јављају само у ситуацијама када за њих постоје одговарајуће и устаљене домаће формуле, како истиче Т. Прћић, већ да се јављају и у ситуацијама када у нашем језику не постоји одговарајући прагматички еквивалент, тј. када постоји дискурсна празнина (Исто: 266). За пример наводе посебне писане форме учтивости у јавној комуникацији у области услужних делатности, као што су форме на фискалним рачунима, банкоматима и сл. *Хвала шћо сће корисћили услује нашеї банкомаїа* [према енгл. Thank you for using our ATM services] или *Пријаїан їуїї!* [према енгл. Enjoy the journey!] за које у српском језику не постоје одговарајуће замене.

Поменуте ауторке, идући за класификацијом англицизама Т. Прћића, уочавају да прагматички англицизми, према обличкој реализацији у српском језику, могу бити 1) очигледни англицизми – мање или више прилагођени српском језику, нпр. узвици *дај-дај*, *вау*, *сори*, прилози *ок*, *кул*, *офкорс*, затим 2) сирови англицизми – јављају се у писаној форми у енглеском оригиналу, дакле, неприлагођени српском правопису, нпр. *hi*, *bye-bye*, *okey*, израз *no comment*, скраћенице *OMG* [O my God], *BTW* [by the way] и др. и 3) скривени англицизми – речи, син-

тагме и реченице српског језика које одражавају норму и/или следе обичаје енглеског језика, или, другачије речено, представљају својеврсне калкове (лексичке, синтагматске, семантичке, реченичне).

Оно што је за нас овде посебно важно јесте чињеница да се прагматички англицизми, као дискурсне формуле, често јављају у сфери говорне етикеције, те се, осим у сфери услуга и јавне комуникације као различити завршни поздрав, нпр. *Уколико имајте било каквих питања, не оклевајте да нас контактирате / да нам се обратите* [према енгл. IN CASE YOU HAVE ANY QUESTIONS, DO NOT HESITATE TO CONTACT US], јављају и у приватној писаној, данас пре свега електронској комуникацији, нпр. поздрав *Чувај се!* [према енгл. TAKE CARE!] јавља се као завршни поздрав онда када не постоји реална опасност по саговорника.

Иначе, форме завршних поздрава у електронској комуникацији, према нашем увиду, прилично су измењене ако поредимо нпр. завршне поздраве у традиционалном епистоларном дискурсу. Промене код њих иду у смеру експресивизације и хиперболизације говора, те се бележе разне лексичке и графичке модификације основних поздравних форми *Поздрав* и *Поздрављам те (Вас) – Леј њоздрав, Тојли њоздрав, Велики њоздрав, Поздрављам те (Вас) њуно, Најлејше те (Вас) њоздрављам* и др., затим новија скраћеница *Позз*, такође модификована на различите начине – емотиконима, тзв. смајлијима 😊 и сл. Као завршни поздрав, нарочито у приватној недистанцираној комуникацији, јављају се и *Љубим те (њуно), Зајрљај, (Велики) цмокић, Цмок, Цмоооок*, или енглеско *Kiss, Kiiissss!* или емотикони који подражавају пољубац, љубљење, љубав 😘❤ и др.¹⁹ Отуда све више графичких и визуелних, анимираних симбола, налепница (тзв. емотикони, мемови (мимови) и гифови и др.) којима се у електронској комуникацији, која је данас доминантан облик писане комуникације, преносе одређене емоције, и то тако да говорник уложи минимални труд за то. Разменом тих различитих налепница тако се данас на интернету и у ес-ем-ес

¹⁹ О завршним поздравима у електронском дискурсу в. и Лазић Коњик 2015.

порукама честитају празници, Нова година, рођендани, славе итд., изражава емпатија са саговорником – саучешћа, жаљења, туга, радост, срећа и др. Већина поменутих форми у комуникацији се употребљава ради наглашавања пријатељског, фамилијарног и другог блиског односа са саговорником.

У време док састављамо рукопис ове књиге незаобилазно је поменути да је и епидемија вирусом корона, која је почела почетком 2020. године, за кратко време унела извесне новине у наш систем говорне етикеције. Иако се нисмо посебно бавили утицајем ове епидемије на норму у комуникативном понашању, поменућемо нека наша запажања у вези са тим.

Са епидемијом вирусом корона у српском језику појавио се приличан број нових речи – *вирусолошкиња*, *вирусолојица*, *вируленција*, *ковид њацијенићи*, *ковид болница*, *нековид њацијенићи*, *корона журка* и др. Неке од тих речи и израза бележи *Речник њојмова из њериода епидемије ковида* (2020), ауторки М. Николић и С. Слијепчевић Бјеливук. Ова епидемија донела је српском језику, између осталог, и нове дискурсне формуле, које су добиле и статус форми учтивости и говорне етикеције – нпр. *Буди њте одговорни!*, *Држи њте дисѡанцу!*, *Љубазно вас њодсећамо да је у нашим објекѡима ношење маски обавезно или Осѡаниѡте код куће!*, *Чувај ѡте себе и друѡе* и др., које су се најчешће у језику медија употребљавале као форме за затварање разговора у одјавним шпицама многих емисија итд. Једна форма која се у том смислу посебно истиче јесте форма *Надам се да сѡе добро*, која се јавила у комуникацији, у првом реду у писаној, електронској комуникацији, у различитим обличким варијантама, нпр. *Надам се да Вас заѡичем доброј здравља и расѡоложења*, *Надам се да Вас овај имејл заѡиче у добром здрављу и расѡоложењу*, *Надам се да сѡе ѡи и ѡвоја њородица добро и на окују* и сл. Модификована на различите начине, ова форма, према нашем увиду, у електронској писаној комуникацији (имејловима и ес-ем-ес порукама) позиционира се најчешће након уводног поздрава или форми обраћања и ословљавања саговорника (пр. 1), мада некада и пре завршног поздрава (пр. 2) или заједно са њим (пр. 3):

(1) Поштована колегинице,
Надам се да Вас зајичем доброј здравља и расположења.
 У прилогу Вам шаљем поглавље на рецензију.
Чувајте се!
 Срдачан поздрав,
 Милена Јовић

(2) Драга Јелена,
 Послала сам Вам све што је потребно за први рок пријаве.
 Остале податке ћу Вам накнадно послати.
Надам се да сће дисциплиновани и да сће добро.
 Поздрав,
 Милица

(3) Поштоване колеге,
 Стигло нам је из Министарства следеће обавештење ...
Поздрављам вас и надам се да сће добро,
 Марија Митровић

У пару са уводном формом *Надам се да сће добро* и њеним варијацијама у електронској комуникацији, у време епидемије вирусом корона, као завршни поздравни јављају се форме *Чувајте се!* и *Желим Вам добро здравље*, такође семантички и облички модификоване на више начине – *Будите весели и здрави*, *Велики поздрав уз жељу за добро здравље*, *Желим вам добро здравље и јаке живце* и др. Напомињемо пак да се форма *Чувајте се!* у овом контексту јавља управо зато што постоји реална опасност по саговорниково здравље, тако да нема само фатичку функцију, какву у новије време иначе може имати.

Назначена кретања у испољавању и исказивању учтивости недвосмислено показују да се концепт учтивости у српском језику и култури у неким својим структурним елементима мења. Успостављају се нове норме, нове формуле учтивости, док се друге релативизују. Често су те нове норме и форме учтивости у време док се успостављају, и/или док у језику паралелно функционишу са старим нормама и формама, обележене зато што одударају од стила националног комуникативног понашања.

Не прихватају се као сигнали учтивости; понекад и супротно томе. Као пример за то навешћемо дискурсну формулу *Хвала на њажњи!* којом се одскора на научним, пословним и др. скуповима, предавањима и сл. завршава нека научна, академска, пословна и сл. презентација. Према речима Б. Мишић Илић и В. Лопичић, неки професори изричито забрањују ову формулу у презентацијама (Мишић Илић и Лопичић 2011: 269, у фусноти). Ова занимљивост из литературе чини нам се врло значајном поменути је овде управо зато што показује да новине у комуникативном понашању нужно треба сагледавати и с тог аспекта – да ли су сигнали учтивости или не. У том смислу се питамо да ли је и руковање данас, у условима епидемије вирусом корона, сигнал учтивости или не: ако није, да ли је реч о неучтивом гесту; хоће ли се у будућности руковање, загрљај, пољубац, тапшање по рамену и др. контактни начини поздрављања и исказивања поштовања изубичајити; да ли ношење заштитних маски прелази у бонтон или не; као и то како ће се на наше комуникативно понашање и на испољавање и исказивање учтивости одразити сви други видови држања физичке дистанце, а који у епидемији вирусом корона улазе у нормативе тзв. одговорног и дисциплинованог понашања, односно у изразе грађанске послушности.

III. Свакодневна комуникација и актуелна проблематика

Називи за наставно-образовна звања и занимања у контексту интелектуализације и бирократизације *nomina professionis**

У српском језику данас је видан пораст нове термилошке лексике. Нарочито се ти нови термини преузимају из страних језика за именовање новонастајућих професија, али исто тако и за преименовање одређених постојећих професија. Те појаве изразито су уочљиве у оним друштвеним областима које су највише захваћене глобализацијским променама, а то су, осим области економије, банкарства, финансија, менаџмента итд., и школство. Наиме, школство је код нас од почетка 21. века доживело различите реформе система образовања и васпитања, о којима се у актуелном тренутку у научним круговима увек доста полемисало. Неке од тих промена, без сумње, биле су нужне како би се наша образовна политика ускладила, између осталог, и са новим потребама на тржишту рада. Међутим, поједине промене у образовању и васпитању нису увек и најбоље решење које се у датом тренутку нуди. Отуда у контексту тих савремених промена и изазова у области образовања и васпитања у овом делу књиге биће речи о неким новим називима за наставно-образовна звања и занимања, с посебним освртом на термин *учиоци* и

* Изворно објављено: Милосављевић, Бојана. Именица *учиоци* у лексичком систему српског језика. *Наш језик*, 44, 1–2, 2013, 29–43.

на неке њему конкурентне термине настале управо под утицајем интелектуализације и бирократизације у језику. Термин *учиџељ* овде, напомињемо, узимамо као општи, генерички назив за занимање, а не за назив носиоца занимања, те у анализи нећемо посебно разматрати моционе суфиксе и фемининативне облике *учиџељица*, *настџавница*, *џрофесорка*, *џрофесорица* и др., осим ако се то анализом не наметне само по себи.

О значењу и употреби речи *учиџељ* у српском језику, као и о синтагматским конструкцијама новијег доба *настџавник разредне настџаве* и *џрофесор разредне настџаве*, својевремено је писао Б. Терзић (Терзић 2002: 35–37). Поредећи стару словенску реч *учиџељ* и ове нове – према овом аутору – терминолошки рогобатне конструкције, Б. Терзић је желео широј јавности скренути пажњу на непотребну бирократизацију у језику, с једне стране, а с друге стране, и на неодговарајућу употребу речи *џрофесор*²⁰ у српском језику. Циљ једног оваквог критичког осврта, између осталог, био је и да се апелује на јавност да не одбацује из свог језика тако олако стару словенску реч *учиџељ* и, како то аутор наведеног чланка каже, да не измишља „ученије” речи и конструкције правдајући такав немаран однос према свом језику новим променама у систему образовања и новим правилима у начину стицања звања *учиџељ*.

Какву је реакцију изазвао овај апел у јавности и у науци о образовању говори чињеница да се у систему назива наставно-образовних звања и занимања поред термина *учиџељ* у новије време помињу, осим конструкција *џрофесор разредне настџаве*, и неки други нови термини као што су нпр. *ментџор*, *инстџрукџор*,

²⁰ *Професорима* се у српском језику називају сва лица са завршеним факултетом која изводе наставу на свим нивоима предуниверзитетског образовања, али и наставници универзитета. У другим словенским језицима (нпр. у руском, чешком, пољском итд.), али и у неким несловенским језицима (нпр. у немачком, енглеском итд.), *џрофесором* се називају једино универзитетски наставници. Наравно, није нужно, а ни могућно да се у сродним језицима речи истог корена развијају и употребљавају на исти начин. Науци су одавно позната ова лексичка непоклапања у сродним језицима названа међујезичка хомонимија, односно лажни пријатељи (Терзић 2002: 35–37).

тренер, едукаѿор, ѿедаѿошки савеѿник, којима се спецификује звање које учитељ може стручним усавршавањем стећи.²¹

Са овим релативно новим номинацијама, насталим пре-тежно од речи страног порекла, срећемо се како у стручној педагошко-психолошкој литератури тако и у средствима јавног информисања, те и у говору свакодневне комуникације. Стога желимо реч *учиѿељ*, посматрајући је у односу према конкурентним речима и терминима истог или спецификованог значења, да представимо у лексичком систему српског језика. Циљ нам је заправо да представимо лексичкосемантички потенцијал речи *учиѿељ*, узимајући у разматрање њено семантичко-дери-вационо гнездо и лексичкосемантичке односе, парадигматске и синтагматске, у које ова именица ступа са другим речима српског језика, домаћег и страног порекла, како бисмо сагледали постојаност речи *учиѿељ* у српском језику, односно како бисмо сагледали динамичке процесе интелектуализације и бирократизације језика у развоју њеног значења и њене употребе.

Грађу за ово истраживање узели смо из дескриптивних речника српског језика (Речник САНУ, Речник МС, Речник СЈ, Речник ЈАЗУ) и са интернета. У анализи и интерпретацији језичког корпуса послужили смо се елементима компоненцијалне анализе као једним од погоднијих метода у испитивању лексичке семантике именица.

Лексема учитељ у речницима српској језика

У савременом књижевном језику, према шестотомном Речнику МС, реч *учиѿељ* има три значења. Два њена значења

²¹ Према Правилнику о сталном стручном усавршавању и стицању звања наставника, васпитача и стручних сарадника из 2004, наставницима (запосленима у школама) омогућено је да путем стручног усавршавања и применом научног у пракси стекну следећа звања: *ѿедаѿошки савеѿник, мениѿор, инсѿрукѿор и виши ѿедаѿошки савеѿник*. Према Правилнику о сталном стручном усавршавању и стицању звања наставника, васпитача и стручних сарадника из 2012, наставник, васпитач и стручни сарадник може да напредује стицањем звања *ѿедаѿошки савеѿник, самосѿаллни ѿедаѿошки савеѿник, виши ѿедаѿошки савеѿник и високи ѿедаѿошки савеѿник*.

су термилошка јер се тичу сфере образовања. Уже термилошко значење речи *учиџељ*, према шестотомном Речнику МС, јесте 'просветни радник са средњом стручном спремом, са учитељском школом, који ради у основној школи'. У једнотомном Речнику СЈ ово значење је делимично измењено у оном делу дефиниције који се тиче учитељеве стручне спреме, па се каже да је *учиџељ* 'просветни радник са учитељском школом, који ради у основној школи'. У вези с овим значењем је и друго, шире термилошко значење речи *учиџељ* 'стручњак који поучава друге у некој врсти знања или вештине: учитељ страних језика, учитељ музике, играња, јахања, пливања'.

Секундарно значење речи *учиџељ* је опште, нетермилошко значење: 'онај од кога се може нешто научити'.

Иако се термилошким значењима речи *учиџељ* у дескриптивним речницима српског језика даје предност у хијерархији значења у оквиру речничког чланка речи *учиџељ*, јасно је да су термилошка значења изведена из овог општег нетермилошког значења. То нам потврђује Речнику ЈАЗУ, речник заснован на историјској грађи нашег језика, у коме се значење речи *учиџељ* описује само као: 'човјек, који кога учи'.

Семантичко-деривационо њнездо лексеми учитељ

Именица *учиџељ* је девербатив глагола *учиџи* настао суфиксом *-џељ*. По творбеном значењу, именица *учиџељ*, као и друга девербативна образовања са суфиксом *-џељ*, припада категорији именица *nomina agentis* чије је опште лингвистичко одређење да означавају некога или нешто као носиоца глаголске радње или процеса. Гледајући семантику именица изведених суфиксом *-џељ*, тј. да ли је код именица *nomina agentis* вршилац радње човек или предмет, затим да ли се вршилац радње карактерише по стварном извршењу радње у датом тренутку или по томе што неку радњу врши стално, по одређењу, позиву, способности и сл., именица *учиџељ* припада ужој групи имени-

ца *nomina agentis*, тзв. именицама *nomina professionis*, *nomina officii* – именицама које значе занимања (Ристић 1982: 202–204).

Иако су именице изведене суфиксом *-ишељ* у савременом српском језику превасходно књижевног карактера, именица *учишељ* је народна реч. Наиме, суфикс *-ишељ* је по пореклу народни (прасловенски, наслеђен из праиндоевропског језика), али када се почео везивати за глаголе који су означавали духовну или апстрактну радњу, добијао је и књишки карактер (Ристић 1982: 211). Прасловенско порекло самог суфикса *-ишељ* и народно порекло речи *учишељ* показује нам да је ова реч дубоко укореења у српском језику.

Лексема *учишељ* је као мотивна реч послужила за грађење именица са моционим суфиксима *-ица* и *-ка*: *учишељица* (учитељ + ица) и *учишељка* (учитељ + ка) са значењем 'жена учитељ', а претходно 'супруга учитеља'. У српском књижевном језику моциони суфикс *-ица* продуктивнији је и фреквентнији од суфикса *-ка* (Ђорић 1982: 81), па се у шестотомном Речнику МС значење речи *учишељка* упућује на значење речи *учишељица*. За разлику од именице *учишељица*, која је своје значење остварила једино као *nomina agentis*, именица *учишељка* је развила и секундарно значење: 'учитељева жена'. Све три лексеме, и *учишељ* и *учишељица* и *учишељка*, имају одговарајуће деривате граматичког значења остварене релационим и посесивним придевима *учишељев* (учитељ + ев) 'који припада учитељу', *учишељски* (учитељ + ски) 'који се односи на учитеље', *учишељичин* (учитељич + ин) 'који припада учитељици', *учишељички* (учитељич + ки) 'који се односи на учитељице' и *учишељкин* (учитељк + ин) 'који припада учитељки'. Граматичко, прилошко значење остварено је у прилогу *учишељски* са значењем 'на учитељски начин, као учитељи'. Од деривата граматичког значења, једино је присвојни придев *учишељев* послужио у стварању нових деривата, тачније у стварању именице *учишељевица* (учитељев + ица) са значењем 'учитељева жена', која је ограничене употребе с обзиром на то да је забележена само у Ивековић–Брозовом речнику (Ивековић–Броз 1901).

Иако лексема *учишѐљ* нема толико развијену семантичку структуру (три значења), ипак има неколико лексикализованих деривата. Од именица, ту су *учишѐљац* (учитељ + ац) 'ђак учитељске школе', *учишѐљшишѐ* (учитељ + иште) застарели назив за 'учитељску школу', *учишѐљство* (учитељ + ство) у збирном значењу 'учитељи, учитељски сталеж (колеktiv)' и 'учитељски позив, учитељска служба'. Од глагола, ту су: *учишѐљевати* /-ова-ти (учитељ + ева / ова + ти), као и њима одговарајуће глаголске именице *учишѐљевање* /-овање (учитељева / ова + ње).

Као *nomina proffesionis*, именица *учишѐљ* има и одговарајуће именице субјективне оцене: аугментатив *учишѐљешѐина* (учитељ + етина),²² често са пејоративним употребним вредностима, деминутив *учишѐљчић* (учитељ + чић) често са маркираним пејоративним значењем, али и хипокористичним!²³ Чисти хипокористици су именице *учо* и *уча*, настале скраћивањем творбене основе *учишѐљ* и додавањем граматичких наставака

²² Аугментатив *учишѐљешѐина* је један од ретких аугментатива који је суфиксом *-ешѐина* изведен од именице мушког рода. У српском језику, како наводи В. Јовановић, највећи број аугментатива са суфиксом *-ешѐина* настао је од именица женског рода (Јовановић 2010: 97).

²³ У Речнику МС лексема *учишѐљчић* је дефинисана као деминутив и пејоратив од именице *учишѐљ*. Међутим, пример којим се ово значење потврђује, а који гласи: Сада из службе отпуштају *јадне учишѐљчиће* (курзив је наш) показује нам да деминутив *учишѐљчић* употребљен у овом контексту нема само творбено деминутивно значење и прагматичко пејоративно и иронично значење. Осим ових значења, може имати и хипокористично значење ублажавања, сажалења, саосећања, што нам потврђује одговарајући придевски детерминатор *јадан* у синтагматском споју са именицом *учишѐљчић*. Анализирајући лексикографско дефинисање деминутива на *-че* и *-чић*, неки лексикографи су с правом уочили да се дефинисањем деминутива лексикографском дефиницијом *дем. и њеј. од X* само донекле обухватају семантичко-стилска померања карактеристична за употребу деминутива (а и аугментатива) са значењем занимања. У семантичком пољу деминутива са значењем занимања врло често се осим сема 'лош', 'безначајан', 'никакав', 'који не завређује поштовање', развијају, ако се деминутиви употребе у хипокористичном значењу одређеног прагматичког контекста, и семе 'јадан', 'који је за жаљење, сажалевање', 'са којим се саосећа' и сл. Сходно томе, предлог лексикографа је да се деминутиви из сфера занимања дефинишу комбинацијом одговарајућих квалификатора: *дем. и хий. или њеј. од X* (Ристић и др. 2005: 604–605).

(који се уједно могу сматрати и суфиксима) *-а*, односно *-о* у значењу од дијалекатске базе.

Остале творенице мотивисане лексемом *учиџељ* добијене су углавном префиксацијом (*надуџиџељ*, *надриџиџељ*, *неуџиџељ*, *нузуџиџељ*, *џодуџиџељ*) и слагањем основе *учиџељ* са другом основом (*вероџиџељ*, *дејџоџиџељ*, *зџоџиџељ*, *јересеџиџељ*, *народоџиџељ*, *џрвоџиџељ*). Као што се да приметити, наведена образовања у језику имају различиту регуларност када је реч о стандарду.

Префикси који учествују у слагању са именицом *учиџељ* јесу домаћи префикси, предлошког и непредлошког порекла; нема префикса страног порекла који су учествовали у слагању са именицом *учиџељ*.

Будући да префикс као семантички испуњен елемент у споју са именицом само модификује њено лексичко значење (Радовић-Теших 2002: 17), код префиксалних именица са основом *учиџељ* можемо рећи да значењска модификација префиксима углавном иде у два правца: у правцу квалификовања и у правцу класификовања.

Модификација у правцу квалификовања тиче се двају елемента: 1) оцене вредности учитељске способности и 2) стручности, оспособљености учитеља за више научних грана, области знања и вештина. Тако се префиксом *надри-* у сложеници *надриџиџељ* потиरे, негира значење именице *учиџељ*, па је *надриџиџељ* 'онај који поучава, учи некога без довољно знања, стручности и сл.'. Префиксом *нуз-* у сложеници *нузуџиџељ* значење речи *учиџељ* се проширује означавајући тако 'онога који је оспособљен не само за обављање основних учитељских активности већ и да преноси знање и из додатних активности, вештина, предмета у школи?'

Модификација у правцу класификовања одвија се према двама критеријумима: према томе да ли је неко по професији учитељ или не, што се постиже префиксом *не-* у сложеници *неуџиџељ* 'онај који није учитељ (по професији)', и према рангу, чину, положају који неко заузима у учитељској професији, што

се постиже префиксима *над-* и *под-* у сложеницама *надучиѝељ* 'професор средње школе, виши учитељ' и *подучиѝељ* 'онај који је по службеном положају одмах до учитеља'.

Именица *учиѝељ* се, како смо већ напоменули, јавља и као други део сложеница (*вероучиѝељ*, *деѝоучиѝељ*, *језикоучиѝељ* итд.). У тим сложеницама први део спецификује значење речи *учиѝељ* као управне речи у сложеници. Спецификовање се одвија тако што се ближе одређује *која* учитељ као стручњак, добар познавалац поучава (децу, народ) и *у чему*, у којој врсти знања, научне области (у веронауци, језику итд.). Тако имамо следеће сложенице: *деѝоучиѝељ* 'дечји учитељ', *народоучиѝељ* 'човек који просвећује народ, народни учитељ', *вероучиѝељ* 'наставник веронауке', *законоучиѝељ* 'наставник веронауке, вероучитељ' (од им. *закон* у значењу 'вера'), *језикоучиѝељ* 'учитељ, наставник језика'. Већина ових именица је настала калкирањем и не припада општеупотребном лексичком фонду српског језика, осим именице *вероучиѝељ* која је оживљена скорашњим поновним увођењем веронауке у школски образовни систем те је постала актуелна и ушла и званично у употребу.

Гледајући (поли)семантичку структуру ових именичких сложеница, запажамо да је код неких значење 'учитељ наставник одређене области' изведено из општијег, ширег значења 'онај који проповеда, шири какво учење, веру, идеје и бори се за њих'. Тако је, према Речнику САНУ, основно значење речи *вероучиѝељ* и *законоучиѝељ*, 'проповедник, добар познавалац неке религије, односно реформатор неке религије'. С друге стране, именица *јересеучиѝељ*, осим тог општег значења 'онај који проповеда јерес, вођа јеретика', нема друго значење. Слично је и са именицом *наравоучиѝељ*. Њено једино значење је 'мудрац, филозоф'. А именица *језикоучиѝељ*, осим значења 'учитељ језика', може још да значи и 'реформатор језика'.

У сложеницама са именицом *учиѝељ* први део сложенице у мањем броју примера квалификује значење речи *учиѝељ* као управне речи. У нашем корпусу постоје само два таква примера: *злоучиѝељ* и *првоучиѝељ*. Управна реч *учиѝељ* се у сложеници

злоучиѿељ именицом *зло* негативно квалификује као 'лош, рђав учитељ који не учи правим, одговарајућим знањима и вредностима'. У сложеници *ѿрвоучиѿељ* реч *учиѿељ* се имплицитно позитивно квалификује речју *ѿрви* као 'онај који је први, испред свих других (а самим тим вероватно и један од бољих, важнијих, вредних спомињања и сл.)'.

Именица учитељ у ѿпарадиѿмаѿским лексичким односима

Именица *учиѿељ* се са великим бројем других лексема може смисаоно поредити и доводити у системску везу пре свега због садржинских сличности и сродности са ѿима, али и због сличности у формалном и функцијском смислу. У зависности од природе те сродности, може се говорити о три смисаона односа међу речима из лексичко-семантичке групе 'учитељ' – о укључености смисла (хипонимски односи), о истоветности смисла (синонимски односи) и о супротности смисла (антонимијски односи) (Прђић 1997: 95).

Хипонимски односи

Ако хипонимске односе одликује однос смисаоне укључености, који се заснива на вези између надређеног и подређеног појма, за лексеме из лексичко-семантичке групе *учиѿељ* проистиче следеће.

Лексема *учиѿељ* у свом основном, примарном значењу 'просветни радник са учитељском школом, односно учитељским факултетом, који ради у нижим разредима основне школе', стоји у кохипонимском односу са лексемом *наѿѿавник* у ѿеном секундарном значењу 'просветни радник са високом стручном спремом који ради у вишим разредима основне школе', са лексемом *ѿрофесор* у ѿеном основном и једином значењу 'просветни радник са високом стручном спремом који ради у средњој школи или на факултету' и са застарелим калком *наѿучиѿељ* 'професор средње школе, виши учитељ'. Њихов хипе-

роним је, како видимо на основу семантичке интерпретације њихових садржаја, у стандардном терминолошком систему декомпозиит *ѝросвеѝни радник*, односно универбум *ѝросвеѝар*, нарочито у новинарском жаргону. Иначе, лексема *ѝросвеѝар* у српском језику укључује и опште значење 'онај који ради у просвети (наставник и административни радник)'

Овај вид хипонимије је прототипски будући да се одликује свим својствима прототипског испољавања хипонимије. Та својства су следећа: а) хипероним (*ѝросвеѝар*) и хипоними (*учиѝиелъ*, *настѝавник*, *ѝрофесор*, *надучиѝиелъ*) припадају истој морфосинтаксичкој класи; у нашем случају свих пет лексема су именице; б) хипероним и хипоними су посебне лексеме; овде је то пет различитих лексема; в) и хипероними и хипоним су у језику остварени; дакле, у српском језику постоји лексема *ѝросвеѝар* која је појмовно општија од лексема *учиѝиелъ*, *настѝавник*, *ѝрофесор*, *надучиѝиелъ*, јер генерише значења ових трију лексема (Прђић 1997: 96).

Међутим, прототипски хипонимски однос ових лексема нарушава се ако узмемо у обзир да лексема *настѝавник* у свом основном значењу има исто оно значење које има и лексема *ѝросвеѝар* – 'онај који се бави наставом, подучавањем'. Лексема *настѝавник* тако у основном значењу 'онај који се бави наставом, подучавањем' функционише као хипероним, а у секундарном значењу 'просветни радник са високом стручном спремом који ради у вишим разредима основне школе' функционише као хипоним. Ово нарушавање типичне хипонимије је, како запажа Р. Драгићевић, последица полисемије јер једна лексема помоћу два своја значења истовремено функционише као хипероним и хипоним (Драгићевић 2007: 292).

У кохипонимски однос ступају и оне лексеме из лексичко-семантичке групе 'учитељ' којима се именују врсте универзитетског или научног звања: архаизам *науѝиѝиелъ* 'некадашња титула на универзитету', *ѝредавач* 'универзитетско звање', *саветѝник* 'назив или саставни део назива титула: научни саветник, педагошки саветник', *ѝрофесор* 'звање наставника средњих и висо-

ких школа с факултетом и особа с тим звањем: универзитетски професор, гимназијски професор, редовни професор, ванредни професор'. Међутим, успостављање хиперонима над овим хипонимским скупом у виду једне лексикализоване лексеме је отежано, осим ако то не би могла да буде лексема *звање* у значењу 'статус који неко може стећи'.

Синонимски односи

Будући да је именица *учиџиџел* двореферентни дериват у чију је семантичку структуру ушао целокупан семантички садржај мотивне речи (гл. *учиџиџи*), она, према запажањима Д. Гортан Премк, не може имати синониме у свом основном значењу. Дакле, у значењу 'просветни радник са учитељском школом, односно учитељским факултетом, који ради у нижим разредима основне школе' именица *учиџиџел* ни са једном лексемом не ступа у однос синонимије. Али, како смо показали, ступа у хипонимски однос. У однос синонимије, апсолутне и релативне, ова реч са другим речима може ступати само онда када се остварује у секундарним значењима (Гортан Премк 1997: 143). Лексема *учиџиџел* тако, према нашој језичкој грађи, може остварити три синонимска низа.

1) У значењу 'онај од кога се уопште може нешто научити, онај који својим понашањем утиче на друге' лексема *учиџиџел* је синонимна са лексемама *научиџиџел* (од гл. *научиџиџи*) 'онај који некога учи, поучава', *насиџавиџиџел* (од гл. *насиџавиџиџи* 'поучити') 'онај који упућује, поучава некога, који бди над неким', *васиџиџиџел* 'онај који некога васпитава, образује, одгаја'. У овом синонимском низу преовлађују застареле речи, тачније застарела значења општеупотребних речи; наведени синоними, дакле, нису једнаке употребне вредности.

2) Лексема *учиџиџел* може бити синонимна и са лексемама *џоучиџиџел*, *џроџоведник*, *вероучиџиџел*, *џересоучиџиџел*, *законоучиџиџел*, *мисионар* онда када се остварује у значењу 'онај који на организован или неорганизован начин поучава некога у каквој духовној области ширећи одређене идеје и вршећи утицај'. И

овај синонимни низ такође већином чине застареле речи *йоучиџељ*, *јересеучиџељ*, *законоучиџељ*. Речи *јројоведник* и *миџонар* су општеупотребне речи, али се данас чеџће јављају у пренесеном значењу: 'одушевљени поборник, присталица, заговорник неке идеје, схватања, религијског учења'. *Вероучиџељ* је, како смо рекли, увођењем веронауке у школе данас враћена у фонд активне и актуелне лексике.

3) Када се реч *учиџељ* остварује у значењу 'онај који поучава некога организовано (кроз часове, семинаре, курсеве) у некој врсти знања или вештине', у синонимске односе може да ступа са речју *васиџиџач* у значењу 'онај који даје часове некоме, поучава некога', *нузучиџељ* 'учитељ додатних активности, вештина, предмета у школи', *инџирукџор* 'онај који преноси некоме одређена знања, искуства, који даје инструкције, поучава, учи некога', *џренер* 'онај који вежба, руководи тренирањем припадника разних спортских дисциплина', *едукаџор* 'онај који васпитава, образује некога, који се бави едукацијом', као и *јодучаваџељ* 'онај који подучава некога у одређеном знању, вештини'. Према сфери употребе, овај синонимни низ чине застареле речи (*нузучиџељ*, *јодучаваџељ*), општеупотребне речи у застарелим значењима (*васиџиџач*), одомаћене стране речи (*инџирукџор*, *џренер*), али и новије стране речи као што је *едукаџор*, данас врло присутне у образовном српском терминолошком систему; иначе, реч *едукаџор* забележена је само у *Великом речнику џираних речи и израза* И. Клајна и М. Шипке (Клајн и Шипка 2008), а то је термин који је реформом образовања постао чест у употреби и ван области школства.

Антонимски односи

У српском језику лексеми *учиџељ* се супротставља лексема *неучиџељ* будући да се префиксом *не-* одриче основно значење речи *учиџељ*. Ове лексеме се међусобно супротстављају на онај начин како се супротстављају прави антоними. Супротстављају им се основна значења и семантички се саодносе пошто се лексема *неучиџељ* дефинише преко лексеме *учиџељ* помоћу

тзв. негативне дефиниције: 'онај који није учитељ (по професији)'.
'

Са лексемом *надриучиџељ* лексема *учиџељ* може да остварује тзв. контекстуалну антонимску релацију, и то онда када се негира стручност, способност учитеља. Ова антонимска релација се остварује између секундарног значења лексема *учиџељ* 'стручњак који поучава друге у некој врсти знања или вештине' и примарног (и јединог) значења лексема *надриучиџељ* 'онај који поучава, учи некога без довољно знања, стручности и сл.'

Лексема *учиџељ* стоји у конверзивном односу са лексемама *ученик* и *ђак*. У речницима синонима П. Ђосића (Ђосић и др. 2008) и М. Лалевића (Лалевић 2004) синоними речи *ученик* наводе се, осим речи *ђак*, још и реч *научник* у значењу 'онај који учи занат, шегрт', *школарац*, *шејрић*, *јолозник*, *основац*, *средњошколац*, *друцош*, *јосџидијломац*, *курсисџи*, *ајсолвенџи*. Међутим, у конверзивном односу са лексемом *учиџељ* не могу стајати сви наведени синоними. Неки од ових синонима конверзивни однос реципрочности и симетричности остварују са другим синонимима речи *учиџељ*. Лексема *јолозник* и *курсисџи* у конверзивном односу могу бити са лексемама *јодучаваџељ*, *инсџирукџиор*, *едукаџиор*, *јиренер*, *јиредавач*; лексема *слушалац*, *слушаџељ*, *слушач* са лексемом *јиредавач*; лексема *шејрић* и *научник* са лексемом *мајсџиор* 'онај који је изучио занат, који има највишу квалификацију у занатлијском звању'; лексема *следбеник*, *јирисџиалица*, *насџиављач* са лексемом *јиројоведник* и *јоучиџељ* итд.

Именица учитељ у синџијајмајским лексичким односима

Према корпусу шестотомног Речника МС, издваја се неколико синтагматских спојева са речима из лексичко-семантичког поља речи *учиџељ*. То су спојеви који се тичу учитељевог рада и живота: *учиџељева соба*, *учиџељска школа*, *учиџељски исџијџи*, *учиџељски збор*, спојеви са значењем вршиоца радње: *учиџељ*

сїраних језика, учиїиел музике / иїрања / јахања / иливања итд. затим, метафорични израз *учиїиелїица живоиїа* у значењу 'историја, повест', с тим што морамо приметити да нема споја *учиїиел живоиїа*. Сходно природи нашег истраживања, ми овде пажњу скрећемо само на спојеве *учиїиел сїраних језика, учиїиел музике / иїрања / јахања / иливања* и др.; дакле, на оне са значењем *nomina agentis*, и то у оној мери у којој је потребно само назначити проблематику заступљености и употребу речи *учиїиел* и њених најчешћих синонима *инсїрукїїор* и *їїренер* у овим спојевима.

Посматрајући електронски корпус савременог српског језика, увиђамо да оваквих спојева у нашем књижевном језику има прилично – од оних са значењем 'онај који поучава некога у некој врсти знања или вештина' *учиїиел фудбала, фудбалски учиїиел, учиїиел роњења, учиїиел иевања, учиїиел кошарке, шаховски учиїиел, учиїиел уметности*, преко оних који имају значење 'онај који својим понашањем утиче на другога' *иолиїиички учиїиел*, до оних са значењем 'онај који духовно поучава некога' *учиїиел иїравоверја, учиїиел иїраведности, духовни учиїиел, учиїиел иїриродної лечења, унутїрашњи учиїиел, живоиїни учиїиел* итд.

У спојевима са значењем 'онај који поучава некога у некој врсти знања или вештина' речи *учиїиел* врло често је конкурентна реч *инсїрукїїор*: *инсїрукїїор акробаїиике, инсїрукїїор скијања, инсїрукїїор вожње, инсїрукїїор за иїрансїорїї оїасної иїеретиа, инсїрукїїор фииїнеса, инсїрукїїор леїиенња, инсїрукїїор мачевања, инсїрукїїор роњења, инсїрукїїор воїне обуке, инсїрукїїор за обуку службених иїаса* итд. Када су у питању спортске вештине, у оваквим синтагматским спојевима реч *їїренер* је фреквентнија и од речи *учиїиел* и од речи *инсїрукїїор*: *їїренер фудбала, иїренер кошарке, иїренер иливања, иїренер караїиеа* итд. У вези са речју *їїренер*, занимљиво је поменути и нови синтагматски спој у нашем језику *живоиїни иїренер* (према енгл. *life coach*) који показује употребу речи *їїренер* и изван домена спорта. Иначе, *живоиїни иїренер* је назив за нову

професију и може се одредити као ’лични, животни саветник’, односно ’особа која попут саветника и психотерапеута уз помоћ одређених психо-емотивних и др. комуникативних техника помаже некоме (обично амбициозном појединцу) да планира свој лични, интимни, породични и професионални живот, да га мотивише да напредује у животу (да схвати шта жели и како да то оствари)’.

Са лексичко-граматичког аспекта, сви ови спојеви могли би бити занимљиви за истраживање, нарочито ако се има у виду да централно поље истраживања у лексичким синтагматским односима представљају колокације, односно сви аспекти колокација – лексичка спојивост, морфосинтаксичка спојивост, фреквентност, дистрибуција, рестрикција селекције итд. (Драгићевић 2007: 213–214).

Реч *учиџиел* је, можемо истаћи, стара словенска реч, дубоко укореена у српском језику. Њено развијено семантичко-деривационо гнездо показује да је у једној етапи развоја српског језика била веома продуктивна.

Иако су многе њене творенице настајале по узору на стране творбене моделе, то се ипак чинило уз помоћ домаћих творбених елемената, чиме се чувала етимолошка веза са мотивном речју *учиџиел*. Данас је реч *учиџиел* много мање продуктивна него раније. Можемо издвојити реч *учиџиелџага*, новију твореницу мотивисану речју *учиџиел*, као једну од многих актуелних неологизама насталих суфиксоидом *-џага*, у значењу ’такмичење, надметање учитеља, студената учитељских факултета’ (Ђорић 2008: 57–61; Радовић Тешић 2009: 63). Много више него раније реч *учиџиел* данас можемо посматрати у синтагматским и парадигматским односима са другим речима, и то у великој мери са страним речима – *мениџор*, *инсиџрукџор*, *џиренер*, *едукаџор*.

На овакав данашњи статус именице *учиџиел* у српском језику утицали су пре свега ванјезички фактори. У научној, а све више и у лаичкој јавности, говори се о квалитетном образовању, квалитетној школи, квалитетном наставнику. „Захтеви

типа (нпр. *їлавни, виши инсїекїѳор, инжењер ум. надинсїекїѳор*) (Радовић Тешић 2002: 76–77, 87–88).

Све у свему, ако је судити по тенденцијама које показују разматрани примери, лексема *учиїшељ* је и даље постојана у лексичком систему српског језика упркос јаким ванјезичким и језичким утицајима (нпр. интелектуализација, интернационализација, терминологизација, професионализација језика) и упркос великој конкурентности речи страног порекла и синтагматских бирократских конструкција. Постојаном је свакако чини јасно видљива етимолошка веза са мотивним глаголом *учиїи*, али и дуга језичка традиција.

Праїмаїички анілицизми с инїтернационализмом проблем – комуникаїивни сїаїус и уїоїреба*

Једна од изузетно фреквентних речи данас свакако је реч *їроблем*. Исто тако врло су чести у говору и неки њени примарни и секундарни деривати – именице *їроблемаїиика* и *їроблемаїиичносїи*, као и придеви *їроблемаїиичан* и *їроблемски*. Лексема *їроблем* је, иначе, интернационализам грчког порекла, који је у друге језике, па и у српски, ушао преко науке и филозофије. Временом су се употреба и значење ове речи детерминологизовали – изашли из научних оквира и проширили се на друге домене живота. Данас је реч *їроблем* врло честа у језику политике (*їроблем коруїиције; їроблем Косова*), у језику медицине (*їроблем с варењем; сїиомачни їроблеми*), али и у језику свакодневне комуникације (*Нема їроблема!; уїасїии у їроблем; ако није їроблем* итд.).

С обзиром на широку употребу у језику, рекло би се да је значењска структура речи *їроблем* полисемантична. Међутим,

* Изворно објављено: Милосављевић, Бојана. О интернационализму *їроблем* у српском језику кроз призму дискурса. *Научни сасїианак слависїиа у Вукове дане*, 43/1, 2014, 395–405.

у шестотомном Речнику МС бележи се само значење: 'теоријско или практично питање које треба решити; тежак задатак; спорно питање'. Будући да је семантички опис доста уопштен, у речничком чланку код ове речи дати су синтагматски спојеви у којима се она обично, или најчешће јавља како би се њено значење конкретизовало: *ѝроблем одгоја, економски ѝроблем, социјални ѝроблем, национални ѝроблем, мајѝемајѝички ѝроблем, лични ѝроблем, живоѝни ѝроблем*. Корпус којим ми располажемо (потврде из говора свакодневне комуникације и са интернета) показује да је у питању лексема великог дистрибуционог потенцијала која значењску и употребну вредност остварује кроз призму дискурса, ступајући у различите лексичке и синтаксичке спојеве с другим речима.

Спојеви у којима се јавља реч *ѝроблем* лексички су разнородни. Неки од најчешћих детерминатора уз реч *ѝроблем* су: *кључни, велики, основни, ѝлавни*, затим, синтаксички су разнообразни *Није ѝроблем решиѝи ѝај ѝроблем!, Имам ѝроблем с комѝјуѝером, Збоѝ лоше исхране јавља се ѝроблем с варењем, Није ми ѝроблем да усѝанем рано, Без ѝроблема учим ноћу, Нема ѝроблема!, У чему је (ѝвој) ѝроблем?, То није мој ѝроблем, То је ѝвој ѝроблем!* итд. – а и ситуационо су различито заступљени – неки се јављају само у усменој комуникацији, неки и у усменој и у писаној, једни су и формалног и неформалног стила, док су други само неформалног стила.

Из тог разлога лексеми *ѝроблем*, тачније језичке конструкције у којима се она јавља, треба посматрати у контексту лексичке и синтаксичке спојивости, колокација, затим у контексту прагматике, а свакако и у оквиру активних језичких процеса, као што су интернационализација и језичко позајмљивање из енглеског језика, управо зато што је већина језичких израза са речју *ѝроблем* дословно преведена с енглеског.

Позајмљивање из енглеској језика

Испоређивањем енглеских израза са речју *проблем*, према енглеском речнику (Ломгман 2003) и према нашим речницима,²⁴ као и према сакупљеном корпусу, запазили смо да се изрази с речју *проблем* готово у истој форми и на потпуно исти начин користе и у српском и у енглеском језику. А реч је о следећим изразима:

1) *Нема проблема* [енгл. No problem] који се у усменој комуникацији користи двојачко: а) као израз слагања или б) као одговор на захваљивање.

2) Затим, у усменој и писаној комуникацији на одређену сложену ситуацију се указује изразом *Проблем је то* (у *томе*) *и то* [енгл. The (only) problem is (that)].

3) Изразом *То је твој (његов...) проблем!* [енгл. That's your (his) etc problem] у усменој комуникацији се грубо одбија прихватање одговорности за насталу ситуацију или се одриче умешаност у њу.

4) Сличан претходном изразу је и израз *То није мој проблем* [енгл. It's / that's not my problem] којим се такође у усменој комуникацији грубо одбија прихватање одговорности за насталу ситуацију и истовремено одбија пружање помоћи.

5) Питања *Који је твој проблем?* или *У чему је твој проблем?* [енгл. What's your (his) etc problem?] упућују се саговорнику у усменој комуникацији када се сматра да се понаша непримерено.

6) Питањем *Имаш (ли) (неки) проблем с тим?* [енгл. Do you have a problem with that?] говорник у комуникацији неформалног стила, изражавајући негодовање, пита саговорника да ли има нешто против њега, да ли му нешто смета што је урадио или што намерава да уради.

7) *Без (икаких) проблема* (урадити нешто) [енгл. Without a / any problem; without problems] је израз којим се у писаној и ус-

²⁴ Наши дескриптивни речници не бележе изразе са речју *проблем*. Једино је у *Фразеолошком рјечнику хрватској или српској језика* Ј. Матеша (1982, s. v. *problem*) забележен израз *торући проблем* са значењем 'врло велики проблем'.

меној комуникацији формалног и неформалног стила означава неочекивано лако вршење одређене радње.

8) *Имајти њроблем* (са неким или нечим) [енгл. Have a problem with] конструкција којом се показује да субјекат има, подноси одређене тешкоће у вези с неким или нечим, а која се користи и у усменој и у писаној комуникацији формалног и неформалног стила.

Наведени изрази, односно синтаксичке конструкције са речју *њроблем* су нове, савремене језичке творевине које су неретко небрижљивим превођењем енглеских играних и цртаних филмова ушле у наш језик, а неке од њих и у друге језике (нпр. у руски језик). Иако можда на први поглед не делује да је тако, управо је та чињеница допринела томе да реч *њроблем* и конструкције са њом данас буду широко заступљене у већини функционалних стилова српског језика, а посебно у разговорном, обично као устаљене дискурсне формуле. Оне даље полако прелазе и у језик књижевности, што потврђују неке анализе спроведене у руском језику.²⁵

И ова образовања с речју *њроблем* у нашем језику, према новијим истраживањим из области контактне лингвистике, можемо сматрати англицизмима,²⁶ одомаћеним и скривеним. Не осећају се као страни језички изрази зато што се у реченичкој структури, у облицима нашег језика крију облици својствени енглеском језику, настали буквалним превођењем, односно кал-

²⁵ У књижевности руских класика не налазе се конструкције са речју *њроблем*, али их има у новијој књижевности и у новинама, што показује да су ове конструкције новијег датума и да се полако утемељују у руски језички израз (Љашевска и Рахилина 2008: 220).

²⁶ Утицај страних језика, данас посебно енглеског, не осећа се само на фонолошком, морфолошком, семантичком и лексичком нивоу, како се традиционално сматрало, него се тај утицај проширио „на целокупни систем језика примаоца, те, поред већ поменутих нивоа, укључује и синтаксички и стилстички” (Шевић 1996: 83). Англицизмом се тако не сматрају више само речи преузете из енглеског језика које су се уклопиле у систем другог језика него и јединице више од речи – синтагме или реченице чија употреба у језику примаоцу одражава или следи норму енглеског језика (ортографску, граматичку, семантичку или прагматичку (Прћић 2005: 59).

кирањем.²⁷ Будући да се већина, како смо видели, употребљава у типизираним дискурсним ситуацијама као дискурсне формуле, сматрамо их тзв. прагматичким англицизмима.²⁸

Формуле са речју *проблем* имају различиту употребну и стилску вредност, као и различит тоналитет. Има оних које су експресивно неутралне, али их је већином негативно тонирана. Такође, комуникативно су неоправдане будући да имају одговарајуће домаће еквиваленте, најмање по један, а неке и више од једног. Уместо *Нема проблема!* имамо домаће *Наравно!*, *Свакако!*, *Важи!*, *У реду!* када се жели изразити саглашавање – или *Нема на чему!*, *Молим!*, ако је реч о одговору на захваљивање; уместо *То је твој проблем* можемо рећи *Не ћиче ме се* или *Није ме брига за то*; наместо *Који је твој проблем?* одн. *У чему је твој проблем?* може се питати *Зашто се тако понашаши?*, *Зашто си љуби?*, *Шта те мучи?*, *Шта није у реду?*; питању *Имаш (ли) неки проблем с тим?* одговарао би српски еквивалент *Да ли имаш нешто проиш?* или *Шта ти смета?* итд.

Према овоме што овде налазимо, видимо да одомаћеним англицизмима са лексемом *проблем* смисаоно одговарају многе наше дискурсно већ устаљене синтаксичке форме. Али, у разнородним синтаксичким образовањима реч *проблем* користи се као најопштији начин за указивање на различите видове сложене ситуације, па се сходно томе, зависно од контекста, различито и тумачи. Сасвим је јасно, дакле, да је у питању универзална лексема, или, како су је други прецизније означили, универзални класификатор сложене ситуације (Зализњак 2012: 413). Непотпуне је, уопштене и у исто време испражњене семантике, те већину информација нужних за адекватну интерпретацију добија у контексту, образованом садејством језичког (реченичног) и ванјезичког (ситуационог) контекста.

²⁷ Прћић говори о трима врстама англицизама – о очигледним, скривеним и сировим англицизмима, који по настанку могу бити преведени, преобликовани и мешовити, по комуникативној оправданости – оправдани и неоправдани, а по статусу – одомаћени, делимично одомаћени и неодомаћени (Прћић 2004: 115-118).

²⁸ Више о прагматичким англицизмима в. Мишић Илић и Лопичић 2011.

Семантички потенцијал речи *йроблем* могао би се утврдити испитивањем лексичких и граматичких спојева у које она улази. Тиме би се показало на који начин гради колокације (ко-лигације) уносећи у њих свој семантички садржај, али и како оне утичу на њено значење.²⁹

За ову прилику ми смо узели у разматрање синтаксичку конструкцију *Имаџи йроблем (са неким или нечим)* као један од широко распрострањених спојева у нашем језику, али и у другим језицима. На језичким потврдама које смо преузели из писаних извора, најчешће електронских, али и на основу оних усмено забележених, показаћемо на који начин лексема *йроблем* своју семантичку непотпуност прагматички употпуњује захваљујући, с једне стране, лексичко-синтаксичком окружењу (реченичном контексту), и с друге стране, захваљујући појединим елементима говорне ситуације и знању о свету које поседују говорник и његов саговорник (прагматички контекст).

Скрећемо пажњу на то да је наш избор конструкције *Имаџи йроблем (са неким или нечим)* мотивисан и другим разлозима лингвистичке природе. Прво, ова конструкција, иако је доминантна у разговорном језику, јавља се и у писаној и у усменој комуникацији формалног и неформалног стила, односно у већини функционалних стилова. То јој, с гледишта сфере употребе, даје карактер општеупотребног језичког израза. Друго, утемељеност овог синтаксичког споја у српском језику у извесном смислу је и резултат развоја посесивног значења глагола *имаџи* у специфичним синтаксичким конструкцијама, што је у литератури означено као савремена језичка тенденција не само у српском него и у другим словенским (индоевропским) језицима. Наиме, првобитно схватање посесије као држање при себи

²⁹ Иначе, у семантичким истраживањима доста се испитивало на који начин контекст, тј. најближе лексичко окружење утиче на значење лексема. Схватања о томе су била различита, од тврђења да се значења лексема стварају у колокацијама до тврђења да значење лексема представља услов њене колокабилности. Схватање које помирује ова два опречна схватања заступа већина семантичара, по којима је лексичко значење и услов и последица њихове лексичке спојивости. Детаљније о томе в. Драгићевић 2011.

нечега и имање власти над нечим ширило се преко схватања да се може поседовати и оно што је одвојиво од човека, али је у његовој власти, до схватања да се могу поседовати и пролазне особине, појаве и апстрактне ствари (*имати муку, имати задовољство, имати недостатак*) (Грицкат 1961: 69). Отуда, на широку распрострањеност конструкције *Имати проблем (са неким или нечим)* не можемо гледати само као на последицу изванјезичких фактора као што је неконтролисани утицај енглеског језика на српски него и као на последицу унутарјезичких фактора – пријемчивости нашег језика да је лако прихвати.³⁰

Семантички интенцијал конструкције Имати проблем (са неким или нечим)

Конструкција *Имати проблем (са неким или нечим)* садржински, функцијски и формално релативно је компактна целина. Веза међу лексемама је значењски блиска, у одређеној мери идиоматизована, тако да јој све то даје карактер колокација, односно колигација (Прћић 1997: 115).³¹

Кажемо да је идиоматизована у одређеној мери будући да се реализује кроз више семантичко-структурних типова. Наиме, колокација *Имати проблем (са неким или нечим)* јавља се и у одричном облику *Немати проблем (са неким или нечим)* и може имати више значењски различитих допунских колоката. Њени колокати могу бити именице:

³⁰ И. Грицкат истиче да се многи језички обрти попут „имати задовољство” неоправдано сматрају непотребним калковима. Према њеном мишљењу, овакви обрти спонтано настају у разним језицима без угледања једних на друге, управо зато што се појам посесивности на исти начин ширио у већини индоевропских језика (Грицкат 1961: 69).

³¹ Колигације (граматичке колокације) су колокације које у допунском колокату садрже функционалне речи – предлоге, а на месту примарног колоката могу имати именицу, глагол или придев (Прћић 1997: 119). Ове колокације су с граматичке тачке гледишта обавезне јер се тичу валентности речи. Међутим, неки лингвисти (нпр. Б. Хлебџ), као и ми овде, користе термин колокације и у овом ужем значењу.

1) са значењем особа: *имайи њроблем с комишијама, имайи њроблем с мужем, имайи њроблем с њрофесором* итд.,

2) са значењем животиња: *имайи њроблем с мачком, имайи њроблем са дубаишавама, имайи њроблем с коњем* итд.,

3) са значењем биљака: *имайи њроблем с ружама / с висећим мушкайлама* итд.,

4) са значењем органа и делова тела: *имайи њроблем с леђима, имайи њроблем са желуцем, имайи њроблем са нојама* итд.,

5) са значењем ствари: *имайи њроблем с њарама, имайи њроблем с њелефоном* итд.,

6) са значењем процеса: *имайи њроблем с водоснабдевањем / с њрејањем* итд.

Синтаксички посматрано, ова колокација, као предикатска структура, има два аргумента – субјекат у номинативу и рекцијску допуну у инструменталу. Њоме се указује на недостатак, слабост и мањкавост, негативност, непожељност односно на грешку или ману онога што смисаоно подразумева колонат у инструменталу, тако да је њено опште значење значење недостатности, недовољности у квалитативном или квантитативном смислу, које се, с обзиром на предикатско-аргументску структуру израза, може интерпретирати на следећи начин:

'Субјекат се налази у нежељеној (њешкој) ситуацији збој недосњайности оноја њио се њојмом исказаним у колонату њодразумева'.

Тако, када се каже *X има њроблем са мужем*, подразумева се „X се налази у нежељеној (тешкој) ситуацији због мужа (због лошег односа са њим, због болести, незапослености и др.)”. Или, *X има њроблем с колима* „X се налази у нежељеној (тешкој) ситуацији због квара на колима”.

Из овакве семантичке интерпретације произилази да је субјекат носилац или трпилац стања (другим речима, доживљавач), а појам у функцији допунског колоната узрочник тога стања (директни или индиректни).

На који начин се значење недостатности остварује колокацијом *Имајти њроблем* (са неким или нечим) зависи од контекста, али пре свега од смисаоног значења допунског колоката.

Наша даља анализа ишла је управо тим смером. Анализирали смо неке допунске колокате и ево тих значења недостатности, недовољности која ова колокација може реализовати, као и описа начина њиховог спецификавања.

Када се у функцији допунског колоката јављају именице са значењем човека, значење недостатности очитује се у сфери међуљудских односа најчешће као недостатак међусобног разумевања, толерантности и поштовања.

Уколико колокати потичу из парадигматске групе са значењем 'особа из сфере пословања', изрази нпр. *имајти њроблем с колеџом / са сарадником / са шефом / с њрофесором / с учиишељницом / с ујравом / с особљем* и сл. значе 'бити у лошим, затегнутим односима са том особом, међусобно се не разумевати; бити с њом у свађи' јер нарушава пословни однос који се темељи на постизању заједничких циљева, поштовању одређених правила и кодекса понашања:

- (1) У току рада *имали смо њроблема са др Јоксимовићем*, који је пре свега заступао интересе своје странке.
- (2) Правила сви морају да поштују, одступања нема. *Имали смо њроблем са једном друџарицом*. У понедељак је у школу дошла у џинсу.
- (3) *Имам њроблем с колеџиницом*, увек чујем неке приче мени иза леђа, како ме трача, исмева и понижава.
- (4) *Имам њроблем са шефом*. Удвара ми се.

И када колокати означавају сроднике из најуже породице – нпр. *Имајти њроблем са деишејом / са децом / с оцем / с мајком / с родиишељима / с брајом / са сестјром / са женом* и др., значење недостатности се може манифестовати као недостатак међусобног разумевања, толерантности и поштовања. Но, за разлику од претходних случајева где се нарушава однос пословне сарадње, овде се нарушава однос блискости међу члановима породице,

који је проистекао из осећања љубави, бриге и старања једних о другима:

- (5) *Имам велики њроблем са мајком.* Имам 25 година, а она се понаша према мени, као да имам 5.
- (6) *Имам њроблем са мајком, а и са оцем.* По нарави сам бунтовна и не волим никакав вид контроле.
- (7) *Имам 27 година и њроблем с родииељима* који ми контролишу живот.

У овим описаним случајевима, нежељена ситуација у којој се нашао субјекат подразумева пре свега осећај душевне узнемирености и незадовољства.

Међутим, када је реч о члановима породице и сродницима, субјекат се може осећати још и забринуто:

- (8) *Имам њроблем с двоїодишњим дејејом,* има честе нападе беса.

Осећање забринутости препознаје се и у наредном примеру:

- (9) Ми као нација *имамо њроблем са младима.* Млади данас постају превише агресивни, немају толеранције према другима, живе у имагинарном свету.

Слично се интерпретирају и примери у којима су колокати именице са значењем животиња. Иако људи могу комуницирати са животињама, овде се значење недостатности не реализује у сфери комуникације на исти начин као када је реч о комуникацији међу људима, већ на начин својствен односу човека и животиње. Тај однос може бити двојак – близак и дистанциран, у просторном и емотивном смислу. Однос блискости успоставља се између човека и његових кућних љубимаца или домаћих животиња, а однос дистанцираности између човека и других животиња (дивљих, оних које се обично не чувају као кућни љубимци, али и туђих кућних љубимаца). Тако, када су у изразу *Имаиши њроблем (са неким или нечим)* колокати кућни љубимци или домаће животиње, недостатност се тиче здравственог

стања животиња, због чега субјекат осећа забринутост (уп. пр. 13):

- (10) *Имам њроблем с кравом музаром*. Не даје више млеко.
- (11) *Имам њроблем са кобилком*. Изгледа упала мишића.
- (12) *Мој другар је имао њроблем са свињама*, тј. имале су Ензоотску пнеумонију.
- (13) *Имам њроблем са мачком* и забринут сам. Чудно дише и грудни кош јој се чудно помера.

Када су колокати друге животиње (дивље, оне које се обично не чувају као кућни љубимци, али и туђи кућни љубимци), колокацијом *Имајџи њроблем (са неким или нечим)* означава се нарушавање дистанцираног односа између човека и животиње о којој је реч, јер обично улазе у простор који припада субјекту, због чега се субјекат осећа, пре свега, угроженим:

- (14) *Ја имам њроблем са њауковима и сиџним дубама* које улазе на улазна врата.
- (15) *Имам велики њроблем са комарцима* и једноставно су ми рекли да нема адекватне заштите.
- (16) *Имам њроблем са комшијиним њсом*, јер константно лаје, завија, урличе.
- (17) *Имам њроблем са комшијиним њсом* који стално долази до бокса и покушава да уђе у њега.

Конструкцијом *Имајџи њроблем (са неким или нечим)*, допуњеном именицама са значењем органа и делова тела – нпр. *Имајџи њроблем са њрлом / са синусима / с крајницима*), недостатност се не разумева као недостатак оног органа или дела тела означеног именицом у колокату, него се разумева као физичко оштећење или болест која нарушава њихово нормално функционисање. Субјекат због тога осећа физичку нелагодност, тегобу или бол:

- (18) *Никада нисам имала њроблеме са очима*, нити сам икада насила наочаре.

(19) Младеновић је склоњен из екипе. *Имао је и њроблем са леђима.*

У изразима нпр. *имайи њроблем с ауџомобилом / с комјјуџером / с џасџајџуром*, у којима су, дакле, колокати именице са значењем техничких апарата, справа, машина, предмета и сл., значење недостатности тиче се њиховог функционисања, па се овим изразима казује да је ствар означена именицом у колокату делимично или потпуно неисправна, оштећена, да има квар. Будући да су справе у таквом стању, субјекат је спречен, онемогућен да се њима служи:

(20) *Проблем са УВ ламџом имали су* и на изборном месту.

Допунски колокати у конструкцији *Имайи њроблем (са неким или нечим)* могу бити и именице са значењем хране, пића и других средстава која се конзумирају (нпр. дрога, лекови итд.). Опште значење недостатности у овим случајевима реализује се као неспособност субјекта да одмери потребну количину за уобичајену конзумацију. Да ли је реч о великој или малој количини, разазнаје се на основу инхерентне лексичке семантике колоката, а и контекста. Тако, када се каже за некога да *има њроблем с џићем / с дроџом* и ван конкретног контекста се зна да се опија, односно дрогира. А када се каже да неко *има њроблем с храном / џежином*, контекст је тај који показује да ли је реч о изгладњивању (уп. пр. 21) или о преједању (уп. пр. 22), односно да ли је реч о мањку килограма или о вишку (уп. пр. 23):

(21) *Немам анорексију, али дефинитивно имам њроблем са храном.*

(22) *Већ дуже време имам њроблем са храном*, односно неконтролисаним узимањем велике количине углавном у поподневним и вечерњим сатима.

(23) *Сваки трећи становник Србије има њроблем са џежином.* Срби су све дебљи.

Да је понекад заиста само инхерентна лексичка семантика колоката довољна за разумевања смисла, потврђује и колокација *имайи њроблем с џарама / новцем*. Јасно је да се њоме озна-

чава или потпуно одсуство пара или њихово поседовање, као и трошење новца, али, свакако, не у одговарајућој мери.

Описани примери показују колико је широко, скоро неограничено значење недостатности које се остварује колокацијама *Имаџи њроблем* (са неким или нечим). Овде су представљени само неки случајеви у којима се ово значење реализује. Има их, дакле, више. Чини се да би списак колоката могао бити доста дугачак, а значење недостатности би се могло обликовати према најразличитијим пренесеним и апстрактним представама и појмовима, од мањих недостатака до значења потпуног одсуства онога што се означава појмом у колокату.

У конструкцији *Имаџи њроблем* (са неким или нечим) именица *њроблем* у најопштијем смислу може корелирати са именицом (*џо*)*џешикоћа*. Али, може смисаоно корелирати и са другим лексичким јединицама, како именицама тако и речима друге категоријалне припадности, које у свом семантичком садржају имају неку од компонената које се тичу недостатности било у квалитативном било у квантитативном смислу, као што су нпр. *сукоб*, *конфликтџи*, *свађа*, *сукобџиџи се*, (*џо*)*свађаџи се* (пр. 1–7), *квар*, *џџеџа*, *оџџеђење*, *оџџеџиџи се*, *џквариџи се* (пр. 20), *неумереностџи*, *неодмереностџи*, *џреџериваџи* (пр. 21–23), *недостџаџак*, *болесџи*, *болеџи*, *мучиџи* (пр. 10–13 и 18–19) итд. Тако се уместо *Имам њроблем с кичмом* може рећи *Боли ме кичма* или *Мучи ме кичма*, дакле, не употребљавајући ни реч *њроблем*, а ни глагол *имаџи*; уместо *Имам њроблем с колеџиницом* може се рећи *У лоџим односима сам са колеџиницом* или *Посвађала сам се са колеџиницом* или пак *Колеџиница ми досађује*; даље, уместо *Имам њроблем с џелефоном* могло би се рећи *Квари ми се џелефон*, *Телефон ми лоше раџи*; уместо *Има њроблем с џиџем* могло би се казати *Превише џије* или *Оџија се* итд. Али, очигледно је да се у говору неретко прибегава конструкцији *Имаџи њроблем* (са неким или нечим) иако се исти значењски садржај, како смо видели, може изразити и другим језичким формама. То показује да је конструкција *Имаџи њроблем* (са неким или нечим) изузетно конкурентна другим синонимним језичким изразима, а

разлози за то, према нашем схватању, јесу следећи. Употребом самог глагола *имати*, у којем доминира значењска компонента посесивности, жели се посебно нагласити „повезаност лица, субјекта и његове околине, њихово „саприпадање и узајамно припадање” (Ј. Маслов, према Грицкат 1961: 71), а речју *ѝроблем*, будући да потиче из науке, жели се истакнути тежина настале ситуације. Иако такав језички израз има ноту интелектуалног стила, њиме се заправо остварује врло уопштен и универзалан језички израз, избегава се конкретизација и обезличује се именовање облика недостатности. Штеде се труд и напор у енкодирању поруке, а спецификовање конкретног значења декодира се у контексту, у дискурсу. С гледишта теорије језичке културе, овакво изражавања осиромашује језик и чини га значењски неутралним, безличним.

На основу овога што смо овде изнели о речи *ѝроблем* и о комуникативном статусу и употреби језичких спојева у којима се она јавља, а посебно конструкције *Имати ѝроблем (са неким или нечим)* следио би следећи закључак.

Интернационализам *ѝроблем* се у српском језику јавља у многим синтаксичким конструкцијама. Због широке и универзалне употребе има непотпуну лексичку садржину и тек у контексту, у споју с другим речима функционише као семантички оформљена језичка јединица, експресивно маркирајући говор у појединим употребама. Да би се формирао потпун „семантички опис” именице *ѝроблем*, потребно је испитати и друге њене колокације. Посебно би било занимљиво утврдити семантичку структуру одричне конструкције *Немати ѝроблем (са неким или нечим)*, као и однос те конструкције према конструкцији *Имати ѝроблем (са неким или нечим)*. С обзиром на то да је изузетно фреквентна не само у разговорном језику него и у другим функционалним стиловима, лексема *ѝроблем* могла би ући у фонд фреквентних лексема чији би семантички опис колокацијском методом испитивања допринео склапању лексич-

ког мозаика српског језика, а о чијој потреби се већ говорило у литератури.³²

Будући да је реч *ѝроблем* изворно филозофски термин, њено јављање у другим областима живота може се сматрати последицом активних језичких процеса у језику. Наиме, изрази са лексемом *ѝроблем* тако одсликавају, с једне стране, процес интелектуализације у српском језику који је у тесној вези с интернационализацијом, терминологизацијом и утицајем енглеског језика, а с друге стране, одсликавају и процес детерминологизације – све продорнијег ширења стране, научне, стручне лексике у разговорни језик. Тако би, рецимо, лексема *ѝроблем*, заправо изрази с њом, који се у говору јављају као дискурсне формуле, заједно с другим дискурсним формулама преузетих махом из енглеског језика,³³ могли ући у лексикон западне културе, зато што се њима у српски језик не уноси само нов израз него и нов културни образац, својствен некој другој култури.

Отуда би ове и друге сличне дискурсне формуле ваљало и лексикографски представити у нашим дескриптивним једнојезичким речницима како би се не само подробније описале него и нормативно одредиле, што је, како су показала нека ранија истраживања, императив у области нормирања лексике разговорног језика (Ристић 2006; Милосављевић 2017а, 2017б).

³² Испитивањем колокацијских веза најфреквентнијих речи у српском језику, према схватању Б. Хлебеца, могли би се добити врло прецизни описи њихових значењских садржаја, који би могли послужити у њиховом лексикографском дефинисању. Како колокацијском методом изгледа семантички опис именице *ѝажња* в. Хлебец 2008.

³³ Неке од тих дискурсних формула су и *Моју ли Вам ѝомоћи?* (форма која се чује нпр. у продавницама) уместо домаћег *Изволише*, или *Ово је ваш кусур* уместо *Изволише кусур*, или *Банкомат* је ван уѝошребе (натпис на банкоматима) уместо *Банкомат* је *ѝокварен* и др. Потпун списак ових дискурсних формула (тзв. скривених англицизама) може се видети у Прђић 2005, а о томе како се они објашњавају лингвистички, социолингвистички и прагматички в. Мишић Илић и Лопичић 2011.

Колокације с лексемом пар – нормативни стајтус и ујошреба*

О односу стандардних и супстандардних језичких црта у овој књизи начелно смо говорили када смо говорили о језичким процесима и тенденцијама који се одражавају на говорну културу (в. поглавље „У одразу говорне културе”). Том приликом изнели смо мишљења неких лингвиста да се у науци о језику нужним показује повремено преиспитивање односа појединих стандардних и супстандардних језичких облика управо зато што говорна пракса не следи увек норму. Међутим, није увек тако лако традиционалну норму кориговати и супстандардни облик прогласити стандардним само зато што језичка пракса потврђује његову широку употребу. Ревидирању језичких појава од супстандарда ка стандарду мора се приступити одговорно и с пуно научне пажње не поводећи се за тим да се на тај начин подилази пракси већине. Неопходна су, дакле, опсежна језичка испитивања пре него што се нормативне препоруке доведу у питање. Има, истина, примера и када се језикословци о нормативном статусу појединих језичких питања различито изјашњавају. Један од илустративних примера размимоилажења у научним мишљењима било би неслагање неких лингвиста у погледу нормативног статуса конструкције *за + инфинитив*, као што је *за њонеџи*, *за њојџиџи* и конструкције *за + акузатив* у значењу одређивања правца кретања, као у примеру *Пуџујем за Београд*. Већина наших лингвиста сматра да су те конструкције супстандардне. Ипак, као што смо рекли, има и оних који другачије мисле. Расправљајући управо о тим двома конструкцијама, о њиховом пореклу и о распрострањености у стиловима језичке комуникације и у свим књижевнојезичким стиловима, Бранислав Остојић, супротно традиционалној норми, закључује да су конструкције *за + инфинитив* и *за + акузатив* у значењу одређивања правца кретања дубоко укорене у син-

* Изворно објављено: Милосављевић, Бојана и Владан Јовановић. Лексичко-граматичке особености лексеме *пар* у српском језику. *Српски језик*, XV, 2010, 435–445.

таксичку структуру српског језика, да су домаћег, а не страног порекла, како се иначе сматра, да потичу из народних говора и да су данас распрострањене у свим језичким стилевима, те је отуд погрешно сматрати их одступањима од нормe (Остојић 2019: 169–176). Други пример, који такође показује да лингвисти могу заступати различите ставове поводом стандардности неких језичких јединица јесте и питање књижевнојезичког статуса конструкција типа *Осџани(џе) кући* (у време епидемије вирусом корона врло учестале препоруке); додуше, неколицина је лингвиста који заступају став да је реч о сасвим нормативно исправном изразу иако традиционална норма истиче да је једино исправно *Осџани(џе) код куће*, а не *Осџани(џе) кући* јер се у српском језику засад, како каже Р. Стијовић, облик *кући* није лексикализовао као прилог (Стијовић 2015: 175).

Ми се у одређивању нормативног статуса посматраних језичких конструкција, и у једном и у другом случају, држимо традиционалне нормe и ове језичке изразе сматрамо супстандардним. Њих смо овде поменули само из жеље да покажемо да су нормативистичка питања сложене природе и да је понекад тешко усгласити различите ставове, односно аргументе и противаргументе који иду у прилог једној или другој тези. Но, упркос томе, и ми се у овом поглављу књиге усуђујемо да исправљамо, између осталог, и о неким нормативним питањима. Наиме, осим што посматрамо употребу и значење лексеме *џар*, говоримо и о нормативном статусу колокација са речју *џар* – нпр. *џар дана*, која је такође у нашој нормативистичкој литератури била предмет разговора.

Лексема *џар* једна је од многобројних лексичких изрза којима се исказује квантификација, и то пре свега, квантификација двоелементних скупова. Центар квантификације као семантичке категорије јесу бројеви, али ова категорија има разгранату периферију јер се количинска значења срећу у скоро свим врстама речи, а такође се могу исказивати и јединицама различитих језичких нивоа.

Морфолошки гледано, лексема *ѝар* припада именичкој класи речи и о овој именици се у граматикама српског језика говори углавном у оквиру њене парадигматске промене, уз истицање њеног двојаког облика генитива множине, који може бити *ѝарова* и *ѝари* (Маретић 1963: 154). Двојаки генитивни облик, како показују примери у граматикама дати да илуструју ову појаву, а што се експлицитно не истиче, условљен је значењем ове речи и њеном синтаксичком позицијом у споју са другим речима. Тако се генитивни облик *ѝари* јавља само у споју са одређеним именицама, као што су *ѝийеле*, *ѝараје*, *рукавице* итд., па се каже *Имам ѝеѝѝ ѝари ѝийела*, а не **Имам ѝеѝѝ ѝарова ѝийела*, али исто се тако каже и *Учесѝѝвовало је ѝеѝѝ ѝлесних ѝарова*, а не **Учесѝѝвовало је ѝеѝѝ ѝлесних ѝари*.

Именица *ѝар* може се јавити и у прилошкој служби са значењем 'неколико', коју илуструју изрази типа *ѝар дана*, *ѝар ѝримера*, *ѝар случајева*. О овој њеној граматичкој особености лингвисти су доста писали у приручницима и радовима језичко-нормативног карактера, сврставајући изразе наведеног типа у супстандардне изразе.³⁴ По пореклу, како наводи П. Скок (Скок 1972, s.v. *par*¹), реч *ѝар* је латинизам, а у наш језик ова реч је највероватније ушла преко немачког језика, па су стога неки лингвисти сматрали (а и данас поједини сматрају) да су наведени изрази непотребне германске конструкције које треба заменити нашим конструкцијама као што су *неколико дана*, *неколико ѝримера*, *неколико случајева* итд. У корпусу за Речник САНУ потврђени су примери употребе ове лексеме и у старијој лексичкој грађи.³⁵ Тај податак показује да се употреба ових конструкција током двовековног језичког развоја у потпуности адаптирала и стабилизовала у језику, због чега се са становишта савременог језичког стања лексема *ѝар* у примерима типа *ѝар дана*, *ѝар случајева*, *ѝар ѝримера* и сл. не осећа као утицај страног лексичког система. У складу са тим, ове конструкције данас, према нашем

³⁴ НЈ 1932: 157.

³⁵ „ѝданъ паръ примѣра” (Вујић 1809: 7131); „О другим се предметима међу њима може наћи тек пар чланака” (Богишић 1893: 18).

виђењу, не треба квалификовати као варваризме или супстандардизме. Овде се ради о регуларном модификовању значења лексема *ѝар*, као апроксимативног одређења бројне вредности, обично од два до четири, али се та вредност може протегнути и на вредности веће од броја четири, тј. на неодређено колико, као мале бројне вредности, нпр. *рећи нешѝо у ѝар речи* (говорити 'кратко'), *боравиѝи неїде ѝар дана* (боравити 'кратко'), *зарадиѝи ѝар хиљадарки* (зарадити 'мало, не тако много'), *у ѝар навраѝа ѝовориѝи о нечему* ('неколико пута' говорити) итд. Међутим, узимајући у обзир дистрибуциони потенцијал ове речи и њену колокабилност, свакако, треба преиспитати употребну и стилску вредност појединих њених колокација.

Како показује грађа за израду 19. тома Речника САНУ, као и језичке потврде прикупљене из других извора (говора свакодневне комуникације, с интернета), лексема *ѝар* има велики дистрибуциони потенцијал – јавља се у многим спојевима са другим лексемама, нпр. *ѝар минђуша*, *ѝар циѝела*, *ѝар чараѝа*, *ѝар очију*, *ѝар ноју*, *ѝар нерава*, *ѝар кошуља*, *љубавни ѝар*, *брачни ѝар*, *уїледни ѝар*, *їлесни ѝар*, *ѝар дѝљака*, *ѝар расѝиња*, *ѝар дана*, *ѝар случајева*, *ѝар ѝримера* и сл. Али, као што се примећује, лексема *ѝар* не реализује у свим овим спојевима исто квантификативно значење 'вредност броја два' (нпр. уп. *ѝар чараѝа* и *ѝар дана*), а тамо где га реализује, принципи квантификовања и уобличавања у целину су различити. Дакле, спајање у појмовни садржај означен речју *ѝар* не одвија се увек по принципу спајања двају истоветних ентитета, већ је то могуће чинити и према другим критеријумима (нпр. уп. *ѝар очију*, *брачни ѝар*, *ѝар нерава*, *један ѝар униформе* итд.).

Оно што је неспорно јесте да лексема *ѝар* у функцији паранумеричког квантификатора³⁶ (Пипер и др. 2005: 880) има непотпуно лексичко значење, а полисемну структуру заснива на својој семантичкој спојивости са различитим лексемама, као

³⁶ Лексема *ѝар* се, као језички израз квантификације, сврстава у тзв. паранумеричке квантификаторе, јер имплицитно исказује садржај који одговара садржају броја два (Пипер и др. 2005: 880). Другим речима, за исказивање тог садржаја не користи се нумеричка већ ненумеричка форма.

и на синтаксичким позицијама које остварује у датим колокацијама. Дакле, њено опште значење 'изражавање двоелементног скупа' модификује се речима које је допуњују, односно одређују уводећи у њен семантички садржај додатне семантичке компоненте, тако да се о лексеми *ѝар* може говорити у контексту лексичке спојивости, колокације и модификације.³⁷

У свим наведеним семантичким реализацијама лексема *ѝар* лексички спојеви су релативно устаљени, а на синтаксичком плану представљају синтагме – партитивне (*ѝар цѝела, ѝар ноѝу*) и именичке (*брачни ѝар, ѝлесни ѝар*). За указивање на бројивост појмова означених партитивним синтагмама користе се основни бројеви који се у синтаксичком низу јављају у позицији испред главне речи (нпр. *два* пара ципела, *чеѝири* пара ногу, *ѝеѝ* пари ципела итд.). Једино у овој семантичкој реализацији и синтаксичкој позицији лексема *ѝар* има ген. множине са наставком *-и*, па гласи *ѝари*.

Као партитивне допуне у синтагмама са именицом *ѝар* могу се јавити – заједничке именице са општим значењем дводелног предмета који човек има на себи (*минђуше, цѝеле, рукавице, чараѝе*), затим именице које означавају симетричне делове тела (*очи, уши, ноѝе, руке, ребра* итд.), именице плуралија тантум (*ѝанѝалоне, наочаре, маказе*), као и неке збирне именице (нпр. *Оѝкинуо је ѝоследњи ѝар лишића*) или именице са збирним значењем, каква је, нпр. именица *одело*. У зависности од тога који ће значењски тип именица бити у функцији партитивне допуне речи *ѝар*, те партитивне синтагме испољаваће различите граматичке особености.

У даљој нашој анализи синтагме с речју *ѝар* посматрали смо с аспекта лексичке и синтаксичке семантике, односно квантификације и модификације, и истакли смо њихове лексичко-граматичке особености и употребне вредности. С обзиром на то да се партитивне синтагме с речју *ѝар* међу собом разликују по значењској врсти именица које се налазе у функцији парти-

³⁷ Опширније о модификацији лексичког значења в. Ристић 2009.

тивне допуне, посебно смо разматрали и сваки од тих подтипова партитивних синтагми.

Ево шта смо запазили.

У спојевима типа *ѧар минђуша*, *ѧар циѧела*, *ѧар чарѧа*, који на синтаксичком плану представљају партитивне синтагме у чијој се допуни налазе именице са значењем дводелних предмета које човек има на себи, лексемом *ѧар* означавају се два истородна ентитета која су узајамно функционално повезана, која чине функционалну целину. О лексеми *ѧар* у спојевима овога типа М. Ивић говори као о партикуларизатору који уобличава (Ивић М. 1980: 9). Према овој ауторки, партикуларизатори уобличивачи су речи којима се сужава бесконачно широк појам мноштва, којима се издваја једна одређена, мања целина, уобличена по неком специфичном принципу. Такве су, на пример, још и речи *сѧадо*, *рој*, *ѧомила*, *ред* (клуба), *свежањ* (кључева) итд. Тако се изразом *ѧар минђуша* издвајају из мноштва две истоветне, идентичне минђуше које се поимају као једна функционална целина. Принцип по коме се уобличава ова целина јесте принцип идентичности, истоветности облика, али и функције.

Уз ове партитивне синтагме, када означавају један такав дводелни предмет, може се јавити основни број *један* (нпр. *Куѧила сам један ѧар минђуша / један ѧар циѧела / један ѧар рукавица* итд.). Експлицирање бројне вредности *један* није нужно, јер се може рећи и *Куѧила сам ѧар минђуша / ѧар циѧела / ѧар рукавица*. Семантички гледано, нема значењске разлике међу овим синтагмама, али је, чини нам се, обичније експлицирати бројну вредност *један* и рећи *Куѧила сам један ѧар минђуша*, јер су партитивне синтагме са неексплицираном бројном вредношћу *један* (нпр. *ѧар минђуша*) по облику сличне оном типу партитивних синтагми које имају прилошко количинско значење, какве су нпр. *ѧар ѧексѧова*, *ѧар ѧријѧеља* итд. Може се рећи још и *Куѧила сам циѧеле*, дакле, без употребе речи *ѧар*. Али, то може значити да је купљен један пар ципела, али не и нужно само један пар. Ако се жели нагласити да је у питању један пар

ципела, а притом не употребити реч *ѡар*, то се може учинити употребом бројног придева *једни*, *-е*, *-а*, па рећи *Куѡила сам једне иѡиеле*.

За исказивање одређене множине уз ове синтагме морају се употребити основни бројеви, па се каже *Куѡила сам два ѡара циѡела*. Уколико се жели избећи реч *ѡар*, српски језик располаже још само једном формом за означавање тог садржаја, а то је форма са бројним придевом *Куѡила сам двоје циѡеле*. Не може се у том случају употребити ниједна друга бројна реч, као нпр. основни број, и рећи *Куѡила сам две циѡеле*, јер то онда значи две различите ципеле. Овде треба нагласити и то да је појављивање бројних придева у оваквим спојевима ограничено, управо због граматичке природе самих бројева – основни бројеви су променљиви само до броја четири. Зато су у говору чешће форме са речју *ѡар* него са бројним придевима. Исто се запажа и код исказивања одређене множине појмова који су означени именицама плуралија тантум. У говору је обичније рећи *Имам ѡри ѡара ѡанѡалона* него *Имам ѡроје ѡанѡалоне*, али ће се такође чешће чути *Имам ѡроје ѡанѡалоне* него *Имам ѡеѡоре ѡанѡалоне*, управо због чињенице да су бројеви већи од четири у нашем језику непроменљиви.

Лексема *ѡар* може се јавити и у споју са именицама које означавају делове тела којих има по два и симетрично су распоређени: *ѡар очију*, *ѡар ноу*, *ѡар руку*, *ѡар нерава*, *ѡар ребара*, *ѡар сиса* итд. У поређењу са претходним примерима, у овим лексичким спојевима у семантичком садржају лексеме *ѡар* јавља се, поред компонената 'истоветност облика', и 'истоветност функције' и додатна семантичка компонента – 'симетричност'.

Уколико ове спојеве посматрамо као синтаксичке јединице, тј. као синтагме, њихове синтаксичке особености су следеће. Када се говори о деловима тела којих има само по један пар (нпр. код човека очи, уши, ноге, руке или код неких животиња очи и уши), сингулативне партитивне синтагме *ѡар очију*, *ѡар ушију* са експлицирањем бројне вредности *један* или без ње, јављају се само у оним предикатско-аргументним структурама којима

се човеку као људском бићу, односно животињи као бићу приписују одређена универзална својства. Тако се, према илустрацијама са интернета, каже:

- (1) Човек има (*један*) *џар очију*.
- (2) Мачка има (*један*) *џар очију*.
- (3) Кишна глиста поседује *један џар јајника*.

Не може се рећи *Ова жена има (један) џар очију* или *Ова крава има (један) џар очију*, јер се конкретизацијом носиоца ситуације укида општост и универзалност људских, односно животињских својстава. Међутим, ове сингулативне партитивне синтагме могу да реализују метонимијска значења, као на пример, у исказима

- (4) (*Један*) *џар очију* ме је посматрао из прикрајка,
- (5) Из штале га је посматрао (*један*) *џар очију [крављих]*,

при чему је јасно да се метонимијска значења ових партитивних синтагми могу реализовати само када се односе на живо биће, човека или животињу.

Партитивне синтагме овога типа са атрибуцким одредбама уз именицу у функцији допуне (*џар зелених очију, џар вишких ноју, џар клемјавих ушију* итд.) јављају се у оним контекстима када се делови тела о којима је реч не посматрају у домену анатомије и физиономије, већ као посебне функционалне целине естетске, уметничке или еротске вредности. Колокације тог типа, за разлику од других, експресивне су; дакле, употребно и стилски маркиране и одлика су разговорног језика. Ево и тих примера, преузетих са интернета:

- (6) Фотографисаћу (*један*) *пар лепих ногу*, и то на штиклама.
- (7) Љубав ми је сузила видике *на пар плавих очију*, на чудотворан осмех, на једну младу жену.
- (8) Извија своје прелепо тело које краси *пар чврстих сиса*.

Када се говори о деловима тела којих има више од једног пара (нпр. о ребрима, нервима), за исказивање једног пара тих органа неопходно је експлицирати бројну вредност *један*. Уколико се бројна вредност не експлицира на плану форме саме

синтагме, то се онда чини на плану форме и садржаја целокупног исказа. У примеру

- (9) Од сваког пршљена полази по пар нерава који стварају свој ланац или прстен,

на основу конгруирања предиката и субјекта, као и на основу прилога *ѿо*, који показује да је у питању дистрибутивност већег броја појединачних појмова, јасно је да је у питању *један ѿар нерава*, тј. два симетрична нерва. У примеру

- (10) Пао сам низ покретне степенице, и колико ми се чини, сломио пар ребара и кук,

ѿар ребара означава, више појединачних ребара, без прецизирања колико, а то закључујемо на основу ситуације означене предикатско-аргументном структуром са глаголом *ѿасѿи* (низ степенице), која имплицира неодређеност, а пре свега хаотичност и асиметричност. С друге стране, и уметнути исказ *колико ми се чини* показује да је говорник несигуран у тачан ток догађаја, а самим тим и у тачан број поломљених ребара. На сличан начин се може тумачити и пример:

- (11) Мадона је снимила спот *са ѿар сломљених ребара* и повређеном руком.

На основу овог прегледа, можемо рећи да приликом утврђивања лексичко-граматичке особености ових партитивних синтагми треба имати у виду да ли се говори о парним деловима тела људи или животиња, да ли се говори о спољашњим или о унутрашњим деловима тела, затим, о томе да ли тих органа има више од једног пара, као и о томе да ли се говори о човеку, односно животињи уопште или се говори о конкретном човеку, односно животињи.

У семантичком садржају лексеме *ѿар* најважнија компонента ипак је 'истоветност функције ентитета у датом скупу' јер се, како показују примери, лексемом *ѿар* у неким спојевима може означити и скуп већи од два елемента која не морају бити истородна, али у том случају они морају бити међусобно функционално повезани, тј. да чине функционалну целину. Тако се

именица збирног значења *одело*, која у свом лексичком садржају подразумева најмање два појмовна ентитета, нпр. сако и панталоне, може јавити уз именицу *ѝар*:

- (12) Од свих просјака и божјака он је био најлепше обучен ... Нагунтан: *са ѝо неколико ѝари одела* на себи (Речник САНУ).

Именице збирног значења којима се означава одевни предмет састављен из најмање два дела, нпр. за горњи и доњи део тела, јесу још и именице *униформа*, *ѝренерка*, *хаљине* у значењу 'мушко одело састављено из више делова, одн. више комада женске одеће намењене за једну прилику' и сл. Неки од ових спојева могу звучати архаично, као нпр. *ѝар одела*, *ѝар хаљина*, али то се не може рећи и за *ѝар ѝренерки* и *ѝар униформи*. Потврде за ове лексичке спојеве даје нам Речник САНУ, али и друга наша језичка грађа:

- (13) У другој половини XIX века ученици Богословије добијали су *ѝо један ѝар хаљина* и то: душанку, прслук, чакшире, шешир и ципеле.
- (14) Безуспешно покушавам да нагурам *груѝи ѝар ѝренерки* у кофер.

У овим лексичким спојевима основни семантички садржај лексеме *ѝар* у извесном смислу је модификован. Сема која се тицала квантификације – дакле, сема 'двоелементни скуп' – донекле је измењена у сему 'вишеелементни скуп', јер се под једним паром нпр. униформе ватрогасца подразумевају и капа и рукавице и прслук и нека врста блузе, јакне, затим панталоне, ципеле итд. Међутим, опште значење 'двоелементни скуп' у семантичком садржају лексеме и у спојевима са именицама збирног значења ипак је остало неизмењено, јер више тих елемената који се обухватају садржајем лексеме *ѝар* функционално су двојно подељени, па тако у вишеелементном скупу одевних предмета који су намењени нпр. одевању ватрогасца издвајамо, да тако кажемо, две скупине одевних предмета, одевне предмете за горњи део тела и одевне предмете за доњи део тела. Дакле, опште значење лексеме *ѝар* које се интерпретира као 'двоје нечега' у овим случајевима не тиче се двају предмета, двају елеме-

ната, већ двојне подељености људског тела на горњи и доњи део. Да је тако, потврђују нам и лексикографске дефиниције оних лексема које означавају одевне предмете (нпр. *блуза*, *кайуи*, *кошуља*, *џрслук*, *џанџалоне*, *сукња* итд.), у којима се као опште значење издваја значење 'горњи део одеће', односно 'доњи део одеће'.

Једна од граматичких особености оваквих лексичких спојева јесте та да је приликом исказивања одређеног броја појмова означених овим спојевима неопходна експликација бројне вредности. Тако се нпр. мора експлицитирати бројна вредност *један* уколико је реч о једном пару нпр. одела или тренерки. Дакле, мора се рећи *Имам један џар одела / неколико џари одела / џеи џари одела* итд. У овим спојевима може се и изоставити лексема *џар* (уп. *Имам једно одело / неколико одела / џеи одела* итд.), а да се значење не промени, јер именице збирног значења имају у своју семантичку структуру уграђен квантификацијски елемент који није формализован. Али, уколико се не исказе бројна вредност *један*, него се каже само *Имам џар одела*, онда се лексемом *џар* исказује прилошко значење 'неколико', а не партитивно именичко значење 'једно одело'.

Значењска компонента 'истоветност функције ентитета у одређеном скупу' препознаје се и у семантичком садржају других лексема сличног количинског значења, као што су енгл. *сеи* (*сеи шољица за кафу*, *сеи џањира*, *сеи џешкира* итд.), фр. *џарниџура* (*џарниџура сџолица*, *џарниџура џањира*, *џашиџенска џарниџура*, *салонска џарниџура*, *џарниџура за седење*), фр. *комџлеи* (у значењу 'одећа из два дела, горњег и доњег дела', као и у споју *комџлеи чаша*, *комџлеи џањира* итд.). Ове лексеме страног порекла, у зависности од колоката којим се допуњују, могу имати различите бројне вредности. Именице *сеи*, *џарниџура*, *комџлеи* обично имају бројну вредност шест, ређе дванаест, у споју са нпр. именицама са значењем посуђа (*шољице*, *џањири*, *чаше*), прибора за јело (*виљушке*, *кашике*, *ножеви*), као и трпезаријског намештаја (*сџолице*); у споју пак са именицама друге значењске класе развијају друге бројне вредности. Са именицом

йешикир, именице *сеѿ* и *комѿлеѿ* бројно означавају три елемента, тј. три пешкира различитих димензија, зависно чему су пешкири намењени – брисању тела, лица, ногу итд.; лексички спој *сеѿ ѿешикира*, *комѿлеѿ ѿешикира* пак може означавати и два елемента, тј. два пешкира – нпр. један за мушкарца, други за жену итд.

У свим разматраним лексичким спојевима лексема *ѿар* има непотпуну лексичку садржину јер, као партикуларизатор, тек у споју с другом именицом функционише као семантички потпуно оформљена језичка јединица.

Када лексема *ѿар* реализује значење 'заједница двоје људи', њено опште квантификаторско значење 'двоелементног скупа' модификовано је, а партикуларизаторско значење десемантизовано, због чега ова лексема функционише као семантички потпуно самостална јединица. Опште квантификаторско значење лексеме *ѿар* у овој семантичкој реализацији измењено је модификовањем компоненте 'иста функција чланова скупа' у компоненту 'иста дужност, обавеза чланова скупа', на основу које се уобличава заједништво двоје људи.

Заједница двоје људи заснована на основу истих дужности и обавеза може подразумевати мушкарца и жену који су у интимним односима, брачним или ванбрачним, затим две особе, без обзира на пол, које заједно учествују у каквој игри (нпр. у спортским играма, плесу и сл.). Када лексема *ѿар* означава двоје људи у интимним односима, није неопходно да уз њу стоји било какав детерминатор типа *брачни*, *љубавни*, *заљубљени* и сл., осим у ретким случајевима када се жели прецизирати о којој врсти емотивне везе је реч, нпр. *ѿеј (ѿар)*, *лездо (ѿар)*. Ево и конкретних потврда, махом из речничке грађе за Речник САНУ:

- (15) *Нема ѿара*, који он није венчао.
- (16) Нека газе преко мене о задушницама *ѿарови* стискајући руке једно другом.
- (17) *Млади ѿар* се виђао често на улици јер је то једино место у Београду где вереници могу остати насамо.

- (18) Онда ти ...наређујем да по зиду поређаш и портрете краљевске породице, *срећној њара*, деце.
- (19) Прве године [били су] можда још и *љубавнички њар* – у њиховом случају било би прикладније рећи веренички.
- (20) Сувише је заузета друштвеним животом, пријемима и вече-рама на које иде с мужем и на којима прима *уљедне њарове*.
- (21) Изгледа да је светска економска криза потресла и буџет *брачној њара Мељниченко* (Интернет).
- (22) Ми смо *савршен њар*, то свако добро зна (Интернет).

Уколико се лексемом *њар* не означавају мушкарац и жена који су у емотивној вези, онда је обавезна употреба детерминатора којим се показује по којој заједничкој дужности, обавези је двоје људи повезано, нпр. *љлесни пар*, а у спорту се јављају детерминатори – *шаховски пар*, *џениски пар*, али и *мешовити пар*, када се истиче да су у пару мушкарац и жена итд.

Значењска компонента 'иста дужност, обавеза двоје' у семантичком садржају лексеме *њар* препознаје се и у изразу *њар волова*, који значи 'два вола која вуку плуг', али и у другим квантификацијским лексичким јединицама домаћег и страног порекла, какве су *дуо*, *дубл*, *дуеџ*, *двојац*, *двојка*, *џандем*. Лексе-му *њар* можемо повезати и са лексемама као што су *џирио*, *кварџеџ*, *џројка*, *чеџворка*, *чеџверац*, *екиџа*, *џим* и сл., јер се и код ових лексичких јединица као опште значење издваја значење 'иста дужност, обавеза свих чланова заједнице, скупа'. Наравно, примарна значења неких од ових лексема функционално су ограничена будући да се као термини јављају у музици и спорту.

Када се уз лексеми *њар* са општим значењем 'заједница двоје људи' као детерминатори јаве придевске присвојне заменице: *мој* (пар), *џвој* (пар), *њеџов* (пар) итд., тада се квантификаторско значење лексеме *њар*, које се интерпретира као 'заједница двоје' редукује само на један њен члан. Тако у примеру

- (23) Дошла је *без своја њара*,

лексема *њар* реализује значење 'мушкараца који је члан какве двочлане заједнице'.

У синтаксичким конструкцијама типа *диџи њар некоме* или *диџи њар с неким* лексема *њар* такође има лексикализовано значење, које се може представити као 'онај који је коме једнак по друштвеном статусу, положају, образовању или каквој другој особини', односно 'онај који је коме једнак по годинама, вршњак' –

(24) Вредан је да му *њара* треба тражити (Речник САНУ).

(25) Саруча је врло добра прилика за тебе и по годинама *џи* је готово *њар* (Речник САНУ).

Као детерминатори, и у овим лексичким спојевима могу се јавити придевске присвојне заменице (*мој, њвој, њејов* и др.), што упућује на то да се и у овим семантичким реализацијама лексема *њар* њено квантификаторско значење двочлане заједнице редукује на један њен члан. У нашем језику за исказивање овог значења користе се и речи *њарац, њарњак, врсник, вршњак*.

И да закључимо. Лексема *њар* има опште квантификацијско значење 'двоелементни скуп', испољава велики дистрибуциони потенцијал и, у зависности од речи са којима се лексички спаја, функционише или као семантички несамостална јединица, што се на плану синтаксе препознаје као њена партикуларизаторска функција у партитивним синтагмама (*њар минђуша, њар редара, њар дана*), или функционише као семантички самостална, лексикализована јединица која има способност да оформи именичку синтагму (*брачна њар, љубавни њар, њениски њар*). Партикуларизовање појмова речју *њар* не одвија се у свим случајевима по истом принципу, већ то зависи од природе појмова који се обухватају семантичким садржајем речи *њар*. Издавањем основних семантичких компонената у семантичком садржају лексема *њар* када се нађе у споју са другим речима показани су принципи партикуларизовања и уобличавања појмова обухваћених речју *њар*. Анализом језичке грађе из Речника САНУ и из других извора утврђена су семантичка и синтаксичка правила спојивости лексема *њар* и других речи. Такође су представљени и лексичко-семантички односи у које ова лексе-

ма ступа са лексемама сличног значења, као што су *дуо*, *дубл*, *йрио*, *сеџ*, *йарнийура*, *комйлей*, *йарац*, *йарњак*, *врињак* и др.

А што се тиче нормативног статуса колокација са речју *йар*, изнели смо став да су данас ови спојеви део књижевнојезичког стандарда. Неки од њих, опет, зависно од природе колоката, могу бити негативне експресивности, што их само по себи сврстава у фонд разговорног језика, па и супстандарда.

Прожимање сџандарда и сујсџандарда у јовору младих*

И у овом поглављу књиге бавимо се односом стандарда и супстандарда и проблематиком везаном за ту тему и тему говорне културе. Нарочиту пажњу том аспекту говорне културе посвећујемо из следећих разлога. Однос стандарда, као посебног идиома, система једног језика, и његових других идиома (дијалекта, жаргона, разговорног језика и др.) сагледава се најчешће у контексту динамичких и иновационих процеса у домену језичке употребе и учења језика. Ти процеси доприносе развоју језика и његовом функционисању на свим плановима. Условљени су когнитивним, прагматичко-мотивационим, културним и социјалним факторима. Препознају се на већини језичких нивоа, а највидљивији су, према досадашњим језичким анализама, на лексичком и творбеном плану, али, такође, и на синтаксичком.³⁸ Као нове појаве у језику, најчешће се истичу урбанизација говорног језичког израза преласком савременог језичког стандарда из вуковске фолклорне фазе у претежно

* Изворно објављено: Милосављевић, Бојана. Однос стандардних и дијалекатских облика неких речи са гласом *x* у говору студената Учитељског факултета у Београду. У: Р. Жутић (ур.). *Дијалект и српског језика: истраживања, настава, књижевност* 1, Лесковац: Лесковачки културни центар – Врање: Универзитет у Нишу, Педагошки факултет у Врању, 2016, 393–401.

³⁸ Бројне су научне конференције посвећене овој теми на којима се приступало назначеној језичкој појави и са синхроног и са дијахроног аспекта у области нормативистике, синтаксе, лексикологије, али и дијалектологије.

градску фазу, затим интелектуализација језика наглим приливом нових речи и позајмљеница којима се надокнађује недовољни творбени потенцијал домаћег вокабулара, као и појачана раслојеност у лексичком систему и издвајање нових социјалних жаргона (омладинског, криминалног, школског, политичког итд.) (Клајн 1996: 38–39, 46; Ристић 2006: 14).

Са комуникацијског аспекта, у последње време, како показују славистичка истраживања, посебно су занимљиве за разматрање нове појаве у култури говора, као што су дијалогичност у јавној комуникацији, присуство личносног начела, ословљавање саговорника са *Ти*, спонтани говор у званичним ситуацијама, отворено исказивање емпатије и антипатије према саговорнику, замена јавног говора слободним избором говорних средстава, при чему је последица свега тога смањена одговорност учесника јавног говора према језичкој норми (Ристић 2006: 15).³⁹ Лингвиста В. Лубаш, у том смислу, говори о тзв. разговорној врсти језика, чији се удео у јавној комуникацији у последњим деценијама снажно повећава, па је, сходно томе, неопходно нормирање те врсте језика, и нужно признавање двеју варијантних врста у стандарду словенских језика (Лубаш 2009: 5).

Назначене нове промене и тенденције у језику, осим у научном опису, требало би да нађу одговарајуће место и у образовном, наставном систему. Досада се у настави, када се говорило о односу стандарда и других језичких идиома, углавном говорило о нужности доминације стандарда и потискивања свих осталих подсистема, идиома. Либералнији однос према нестандартним идиомима, нарочито према дијалекту, прихватљив је био већином из књижевноуметничких разлога (Јовић 1985: 136–137, према Бошњаковић 2009: 341). Дијалектолози отуд истичу да се систематским образовним процесом код ученика треба подједнако развијати и љубав према стандарду и љубав према дијалекту, као и према другим идиомима. Тако би се ученици функцио-

³⁹ О ословљавању саговорника у политичким ток-шоу емисијама и о исказивању учтивости у језику телевизије в. Дринчић-Вуксановић и Милосављевић 2005.

нално описменили и били способни да, у зависности од комуникативне ситуације, доследно употребљавају сваки од идиома (Бошњаковић 2009: 342). Неких помака у настојању да ученици стекну ову врсту компетенције налазимо у основношколским и средњошколским уџбеницима. Наиме, поједини аутори ових уџбеника у своје књиге уврштавају и примере за разноврсне говорне жанрове разговорног стила (писање имејлова, писање ес-ем-ес порука итд.) како би ученици овладали и овим видом комуницирања, или, с друге стране, користе одређене форме говорних жанрова (вицеве, анегдоте, рекламе, огласе и др.) за илустрацију (не)пожељних језичких (граматичких и лексичких) појава, али и за указивање на постојање ових жанровских форми и на колоквијални стил у јавној комуникацији.

Свесни потребе за нужним овладавањем стандардом у процесу образовања, али свесни и чињенице да се и у писаној и говорној употреби језика динамички преплићу стандард и супстандард (дијалекат, разговорни језик и др.), желели смо једним мањим испитивањем да укажемо на овај интерактивни однос између стандардног идиома и супстандардних идиома, пре свега дијалекта, разматрајући примере појединих речи са гласом *x* у говору младих, и то оних који се школују за учитеље.

Наиме, на основу неформалног теста знања спроведеног међу студентима треће године Учитељског факултета у Београду (са наставним одељењем у Вршцу), који су носиоци различитих говорних идиома, анализирали смо однос употребе стандардних и супстандардних (дијалекатских) облика неких речи са гласом *x* (нпр. стандардног облика глагола *дахнуџи* и његовог дијалекатског лика *дануџи* у изразу *да(x)нуџи* душом, глагола *омахнуџи*, односно *омануџи* у контексту *ома(x)нуџи* на испиту, *замахнуџи*, односно *замануџи* шаком, *џодбухнуџи*, односно *џодбунуџи* у лицу итд.; именица: *снаха* и *снаја*, *џрехоџа* и *џреоџа*; придева: *храџав* и *раџав*, *хрскав* и *рскав*, *хрускав* и *рускав*; аористних облика за 1. лице јд.: *доџох* и *доџо*, *дочекаx* и *дочека* итд.). У већини случајева дијалекатски облици ових речи – дакле, облици без гласа *x*, одлика су разговорног јези-

ка. И у говору оних говорника који добро владају стандардом често се могу чути неки од ових нестандардних (дијалекатских) облика речи. Стога је циљ анализе био (1) установити колико су студенти, као будући учитељи, након одслушаних и положених испита из групе Српски језик (Српски језик 1 (фонетика са фонологијом, морфологија са творбом речи и синтакса), Српски језик 2 (лексикологија са лексикографијом) и Правопис и књижевнојезичка норма) усвојили стандардне облике ових речи, имајући у виду то да је глас *x* у већини народних говора ишчезао, док норма прописује употребу овог гласа углавном тамо где му је по етимологији место, као и (2) утврдити у којој мери се у њиховом говору успоставља равнотежа између нестандардних и стандардних језичких јединица са гласом *x*, као што се та равнотежа, како су то нормативисти већ забележили на српском језичком подручју, успоставила код глаголских придева *йодбухао* и *йодбуо* (Правопис 2010; Пипер и Клајн 2013). Шири контекст у коме се посматрају ове појаве у говору студената јесте актуелно стање – текуће промене и активни процеси у савременом српском језику.

Но, пре него што изнесемо наша запажања у вези с наведеном темом и спроведеним истраживањем, подсетићемо се неких чињеница о развоју и дистрибуцији гласа *x*, као и о његовом нормативном статусу у српском језику.

Говорећи о двама правцима развоја консонантизма у српскохрватском језику, П. Ивић је, као први правац, истакао проширење система африката (*īj* и *gj* еволуирали су у *h* и *ħ*), а као други, ликвидацију појава безвучних шумних консонаната без одговарајућих звучних парњака (*ϕ*, *x*), где је у већем делу штокавских говора *x* једноставно испало или су се на његовом месту јавили други гласови (*v*, *j*, у једном делу на југозападу и *i* и *k*). Према његовим историјским и дијалектолошким истраживањима, глас *x* се у говорима углавном чува под утицајем страних језика, грчког, турског, албанског. У приморским говорима око Дубровника и у Црној Гори глас *x* егзистира због контакта

са чакавским говорима, што, према Ивићу, чување ове фонеме представља прост архаизам (Ивић П. 1991: 75–108).

Вук Караџић, установљавајући књижевни језик, држао се правила да се глас *x* пише (и изговара) тамо где му је по етимологији место: у речима *хлеб, храна, храси, махати* / *хвала, хвалиши, схвашиши*; затим, у ген. мн. придева, заменица и бројева: *младих, старих, мојих, њрих*, у аористним облицима: *видех, скочих*, у облицима имперфекта: *јоворах, рађах, чииах* (Правопис 2010).

Према овако датом опису о дистрибуцији и функцији гласа *x* у књижевном језику, као општи закључак може се извести да се глас *x* у савременом стандардном језику јавља као *морфолошко обележје љрамаиичких катијорија*, нпр. 1. лица јд. аориста, 1. лица јд. имперфекта, ген. мн. придева, заменица, бројева, и као *лексичко обележје* на плану израза стандардног облика појединих лексема.

У процесу школског образовања, при усвајању књижевнојезичке норме, подједнако се инсистира и на једном и на другом случају писања и изговарања гласа *x*. Јер, како је Б. Милетић својевремено запазио, *x* је „глас који изумире и који би, вероватно, сасвим изумро, да на изговор не утиче писмо и школа” (Милетић 1933: 115). Много је сложеније, наравно, усвајање нормативних правила у вези са писањем гласа *x* када је он лексичко обележје стандардних облика појединих лексема, будући да има велики број речи у српском језику при чијем писању и изговору се одступа од општег правила писања гласа *x* (*џрунути, џрулеж, џанан, сати, историја, историјски*), као и због тога што се код неких речи допуштају и двојаки облици па се равноправним сматрају и облици са гласом *x* и без њега итд. (*ајвар и хајвар, алка и халка, алас и халас, алва и халва, ало и хало, уво и ухо, љлв и љлх, сув и сух*) итд. (Правопис 2010).

Имајући у виду ову фонетско-фонолошку нестабилност гласа *x* у савременом стандардном српском језику, као и то да га већина народних говора нема, ми смо желели нашим истраживањем да у говору младих, пре свега студената утврдимо однос

стандардних и нестандартних (дијалекатских) облика речи и у случају када је глас *x* морфолошко обележје и у случају када је глас *x* лексичко обележје стандардних облика. За испитивање ове појаве у наведеним случајевима одлучили смо се зато што је глас *x* „учени” глас, тј. глас који се у школском образовном систему путем правоговора и правописа усваја и као морфолошко обележје граматичких категорија и као лексичко обележје стандардних облика. Сматрамо да се усвајање гласа *x* као обележја морфолошке категорије тиче стицања граматичке компетенције и овладавања граматичком нормом, а да се усвајање гласа *x* као лексичког обележја стандардног облика појединих речи тиче стицања комуникативне (прагматичке) компетенције и овладавања лексичком нормом. Правилна употреба говора подразумева и једну и другу врсту компетенције, као и владање и једном и другом врстом норме. Но, без обзира на то, наша полазна претпоставка је да је у говору граматичка норма постојанија и говорнике више обавезује на поштовање правила него што је то случај са лексичком нормом.

Упитник на основу којег је скупљена грађа за ово истраживање конципиран је на следећи начин. Облици речи у којима је глас *x* морфолошко обележје, као нпр. у облику 1. лица јд. аориста, добијани су у контексту, тако што је увек био дат глагол свршеног вида који је требало у одређеној реченици употребити. Контекстуализованим реченицама служили смо се и онда када смо испитивали употребу стандардних и дијалекатских облика речи са гласом *x*, типа *кихнуџи* и *кинуџи*, *џодбухнуџи* и *џодбунуџи*, *снаха* и *снаја* итд., с тим што је студент требало да подвуче од два понуђена облика онај који употребљава. Овде напомињемо да од студената нисмо захтевали да напишу или подвучу облик који сматрају књижевно исправним, већ да напишу или подвучу онај облик који је њиховом језичком осећању ближи, који користе у говору, за који знају итд. Таквом формулацијом захтева желели смо да добијемо увид у њихову језичку праксу, јер смо сматрали да тако можемо испитати однос усвојеног знања језика (изван образовања) и стеченог, научног

знања језика (током образовања). Наши закључци проистекли из оваквог истраживања јесу следећи.

Глас х као морфолошко обележје ірамаіичких кайеіорија

1) Облик 1. лица јд. аориста углавном се употребљава у складу са граматичким правилима и књижевнојезичком нормом; дакле, са гласом *х*.

Велика већина испитаних студената је одговорила да би написали: *не дочеках* у контексту: *Чекао сам іријаіеља чийав дан, али іа не дочеках*; *не іоіледах* у контексту: *Не іоіледах ко ме је звао; дих дошао* у контексту: *Свакако дих дошао на рођендан да си ме іозвала; исіричах* у контексту: *То је іо! Еіо, исіричах іи целу іричу на дрзину!*

Од стотину испитаних, само је једанаесторо студената написало неки од ових облика погрешно – без гласа *х*, и то су углавном били облици гл. *дочекаіи* и *оіиіи* (*дочека* и *одо*).

2) У неким контекстима, међутим, многи студенти су употребљавали уместо аориста понуђеног глагола свршеног вида неки други његов облик, или су, што је чешће било, употребљавали несвршени видски парњак понуђеног глагола у презенту. Тако су у контексту *Ја уіраво доћох*, врло често користили *Ја уіраво долазим*, дакле, заменили су гл. *доћи* глаголом *долазіи*. Више од 50% студената је тако одговорило, без обзира на то што је у загради био понуђен глагол *доћи*. Контекст, наравно, дозвољава и презент глагола *долазіи*, али је захтев на тесту био да се употреби глагол *доћи*, а не гл. *долазіи*. Једном студенту је за дати контекст више одговарао глагол *сіизаіи* него *доћи*, па је написао: *Ја уіраво сіижем*.

За контекст *Ти ме чекај овде, а ја сад одох да донесем неіиіо за јело* дванаесторо студената је уместо *одох* употребило *ідем*; дакле, презент гл. *іћи*, тј. презент несвршеног видског парњака глагола *оіиіи*. Троје студената је употребило презент гл. *одлазіи*, па је написало: *Ти ме чекај овде, а ја сад одлазим да донесем неіиіо за јело*.

У контексту: *То је ѿо! Еѿо, исѿричах ѿи целу ѿричу на дрзину!* од стотину испитаних осамнаест је употребило футур први: *То је ѿо! Еѿо, исѿричаћу ѿи целу ѿричу на дрзину!*, иако контекст можда и не би дозвољавао употребу футура првог. А петоро студената је употребило перфекат гл. *исѿричати*; дакле, они су написали: *То је ѿо! Еѿо, исѿричао сам / исѿричала сам ѿи целу ѿричу на дрзину!*, где би се заиста и могао, без икаквих огрешења о граматику, употребити и перфекат.

Разлози за овакву употребу глагола могли би бити двојаки. С једне стране, могло би се радити о недовољној граматичкој компетенцији испитаника о аористу која је проузрокована пропустима у систему образовања, док би се, с друге стране, могло радити о процесу инхерентном језику, а то је супституција аориста презентом и перфектом, чији се крајњи исход засад можда и не може предвидети, али који би у неком тренутку могао довести и до упрошћавања система глаголских облика у савременом српском језику, па и до губљења аориста (слично имперфекту), бар што се тиче облика за исказивање прошлости.

Глас х као лексичко обележје сѿиандардних облика речи

Када је у питању глас *х* као лексичко обележје стандардних облика речи, нпр. глагола *духнуѿи, заѿлухнуѿи, оѿлухнуѿи, замахнуѿи, одмахнуѿи, омахнуѿи, одахнуѿи, дахнуѿи, ѿодбухнуѿи, кихнуѿи*, затим именица *снаха, ѿрехоѿа, сѿѿрах* и придева *храѿав* и *хрскав*, анкета је показала да у говору студената код појединих речи нема јасних разграничења између стандарда и одступања од стандарда. Показује се да се неке речи чешће користе у нестандардном, дијалекатском облику него у стандардном – гл. *духнуѿи, омахнуѿи, кихнуѿи, дахнуѿи, ѿодбухнуѿи* и именица *ѿрехоѿа* користе се без гласа *х*, а именица *снаха* у облику *снаја* или *снајка*. За неке пак можемо рећи да се користе више у стандардном него у нестандардном, дијалекатском облику – *заѿлухнуѿи, оѿлухнуѿи, замахнуѿи, придеви*

храйав и *хрскав*, али није занемарљив ни број оних који користе дијалекатски облик ових речи. А неке се речи врло ретко користе у дијалекатском облику; дакле, чешће се правилно користе него погрешно, нпр. гл. *одахнуџи* и *одмахнуџи*.

Међутим, како се у анкети показало, много је више глагола који се користе у дијалекатском облику, него оних који се користе у стандардном облику. Ако погледамо статистичке податке, они нам о томе казују на следећи начин.

1) Ниједан студент од стотину испитаних у датом контексту не би употребио глагол *духнуџи* са гласом *х*, већ без њега. Сви би рекли *Кад веџар дуне свом силином, ѣрозори заџрејере*, а не *Кад веџар духне свом силином, ѣрозори заџрејере*, иако тако лексичка норма прописује.

2) Само је један студент написао: *Велики број сџуденаџа омахне на исџиџу*, а сви остали: *Велики број сџуденаџа омане на исџиџу*, што такође није у складу са традиционалном језичком нормом.

3) Троје студената се изјаснило да би рекло: *Ја кихнем бар једанџуџ на дан*, односно *Дајџе, џуди, да дахнемо душом*, док би сви остали рекли онако како није по стандарду, а то је: *Ја кинем бар једанџуџ на дан*, односно *Дајџе, џуди, да данемо душом*.

4) По двадесетак студената је написало да говори: *Од јаке ексџлозије уџи заџлуну*, односно *Замало да оџлунем од џолике вике* и *Нервозни младић замане шаком џа удари у сџо*; док су други написали да би рекли *...уџи заџлухну*, *...оџлухнем од вике*, и *...замане шаком*.

5) Само четворо студената би рекло *Сџари џуди честџо само одману џавом* и *млади знају џџа им ваџа чиниџи*, а не *Сџари џуди честџо само одмахну џавом* и *млади знају џџа им ваџа чиниџи*, док би дванаесторо студената рекло *Идем у собу да оданем мало*, а не *Идем у собу да одахнем мало*.

На какав закључак нас све ово наводи?!

Студенти су, можемо рећи, употребили у стандардном облику оне глаголе који су семантички прозирни и где се јасно види да је *х* по етимологији ту: јасно је да је *одмахнуџи* у вези

са речју *мах* и глаголом *махнуџи*, а *одахнуџи* са речју *дах*. Исто тако су скоро без погрешке употребили и именицу *сџрах* у реченици: *Сџрах ме је да уђем у овај џодрум*.

Међутим, нису им блиски стандардни облици неких глагола јер се у говору углавном користе у облику који није стандардом прописан. Такви су гл. *духнуџи*, *омахнуџи* у значењу 'лоше урадити неки посао', *кихнуџи*, *дахнуџи*, *џодбухнуџи*. Иако је норма у погледу ових глагола јасно дефинисана, не може се занемарити чињеница да се управо на примеру њих потврђују две ствари. Потврђује се да поједини стандардизовани граматички облици речи са гласом *x* данас имају статус граматичких архаизама, о којима се у нашој науци о језику и нормативистици слабије говори,⁴⁰ а што би требало имати у виду када се говори о (не)поштовању језичке норме. Такође, то показује да у неким случајевима норма мора бити попустљивија, па и коригована. Друго, потврђује се и оно о чему се у науци о језику већ говори, а то је да се у српској језичкој средини, као и у другим словенским срединама, тежи ка промени хијерархије стандарда и нестандарда (колоквијалности). Заправо, како су већ неки слависти назначили, може се говорити о нестанку хијерархије и о успостављању равнотеже између стандарда и нестандардних (колоквијалних) идиома нашег језика. Јер, стална је интеракција између стандарда и супстандарда, „а та интеракција каткад доводи до модификације, прекрајања стандардних средстава за потребе супстандарда” (Ђорић 2009: 96), а смер модификације иде ка супстандарду. А то би, према И. Ликомановој, уједно били и „неки аргументи у прилог чињеници да својом великом варијативношћу српско подручје не показује оштре границе између идиома, већ су центри стандарда и нестандарда често близу један другоме” (Ликоманова 2012: 154).

У науци, како примећујемо, можемо изнаћи аргументовано образложење за овде представљени однос стандардних и дијалекатских облика речи са гласом *x* у говору студената Учитељског факултета у Београду. Верујемо да је слична ситуација

⁴⁰ О граматичким архаизмима в. Пипер 2019.

и у говору већине носилаца српског језика. Међутим, иако се у стручној литератури може адекватно научно објаснити овај однос стандарда и нестандарда, не постоји адекватан опис овог односа у уџбеничкој литератури и литератури сличног карактера. У уџбеницима, језичким приручницима итд. углавном се пажња поклања граматичкој норми, док се лексичка норма и лексичко раслојавање или занемарују или се на њих поједностављено указује представљајући целокупни проблем лексичког нормирања и раслојености лексике само као проблем жаргонизама, позајмљеница, архаизама, покрајинизама и сл.

Отуда би, према нашем мишљењу, у образовном процесу требало у истој мери посветити пажњу усвајању стандарда, али и указивању на интерактивни однос између стандарда и супстандарда (у првом реду дијалекта и разговорног језика), који се среће у свакодневной говорној пракси. Један од начина да се то постигне у школи и настави јесте израда тзв. диференцијалних граматика, али и сличних диференцијалних језичких приручника из области говорне културе, културе изражавања, стилистике, језика у употреби, језика у свакодневной комуникацији и сл. Само на тај начин би се задовољили захтеви нужни и за стицање лингвистичке компетенције и за стицање комуникативне компетенције у учењу и усвајању језика.

Хипербола и експресивизација јовора*

У традиционалној лингвистичкој литератури, као и у приручницима посвећеним говорној култури, па и у уџбеницима српског језика, писана реч је одувек имала виши статус од говорене речи. Лингвисти и наставници већу бригу и пажњу посвећивали су тако ономе што се пише, односно ономе што је написано.

* Изворно објављено: Милосављевић, Бојана. Хипербола у говору свакодневне комуникације (семантичко-прагматички приступ). *Научни састџанак славистџа у Вукове дане* 45/1, 2016, 301–311, и Милосављевић, Бојана. *Они никада нису код куће* – о хиперболи у разговорном језику. *Језик данас*, 7–8, 2016, 25–31.

Самим тим науци о језику и образовању научно релевантнији били су писани извори од усмених. Такво дуготрајно стање у науци и у школству довело је до тога да говорници српског језика, иако свакодневно више времена проводе говорећи, тј. учествујући у разговорима (на послу, код куће, на јавним местима итд.), онда када затреба, не умеју свој усмени говор сврсисходно да организују и да прилагоде ситуацији и стилу комуникације. Невладање говором на тај начин за последицу, поред осталог, има и мешање говорних стилова, тј. формалног стила и неформалног стила комуникације, и то тако што елементи неформалног стила продиру у формални стил комуникације, и обратно, а о чему смо већ говорили у овој књизи (в. поглавље „У одразу говорне културе”). Том приликом поменули смо да је данас у комуникацији изразита склоност говорника ка експресивизацији говора различитим језичким средствима и начинима. На мањем броју примера из језика медија видели смо да то често није умесно нити прикладно ситуацији. И управо у овом поглављу детаљније се бавимо процесом експресивизације језика, и то разматрајући хиперболу, фигуру говора, као једно од језичких средстава за постизање експресивног говора.

Наиме, у говору свакодневне комуникације чести су искази којима се из субјективних разлога претерује у опису стања ствари не би ли се преувеличавањем оно посебно истакло, нагласило, на пример: *Они никада нису код куће, Изгледа десет година старије, Ма нема где нисам био, Сто људи ми говори једно те исто, Мозак ме боли од њих, Нико жив то не зна* и сл. Овакви искази су фигуративни и експресивни. За многе од њих се на први поглед то не би рекло јер се због учесталости у говору њихова фигуративност и експресивност не осећају. Међутим, у основи свих ових исказа је хипербола – фигура говора којој се ми овде посебно посвећујемо.

О већини језичких фигура у литератури се говори још од Аристотела и Квинтилијана. Оне су, од почетка интересовања за фигуративно изражавање у језику па до данас, смештане у област реторике, теорије књижевности и стилистике. У реторич-

ким истраживањима настојале су се дефинисати и разврстати у класификације различитих параметара.⁴¹ У теорији књижевности истицале су се поетске и стилске функције фигура говора и фигуративног језика уопште разликујући притом стилски обојен, маркиран и стилски неутралан говор.

Од средине 20. века приступ у истраживању фигура говора је другачији, свестранији, шири. О њима се говори не само у оквиру књижевноуметничког текста, него у оквиру текста уопште. Откривају се њихови језички механизми и начини функционисања. Посматрају се као форма, као језичка структура чија функција у језику није само естетска и поетска (Ковачевић 2000: 11–12).

Али, нису све фигуре говора добијале исту пажњу научног интересовања. Примат су добијале фигуре које почивају на промени значења (тропи), а прва међу њима је била, а рекло би се и остала, метафора.⁴² Тако се данас под фигуративношћу језика често подразумева само метафора и фигуративност се најчешће везује за стилогеност. Томе је, како пише М. Ковачевић, претходило константно сужавање реторике – најпре са петоделне на троделну, па са троделне на једноделну⁴³ – што је довело до њеног подударања са једном фигуром – метафором (Ковачевић 2000: 14).

⁴¹ „Stari retoričari i poetičari nisu se slagali ni oko broja figura, niti oko shvatanja pojedinih figura, niti oko grupa u koje bi se mogle skupiti srodne figure. Ipak, od velikog broja figura koje su se nekad razlikovale, nazivi oko tridesetak i danas se često upotrebljavaju” (Солар 1988: 66).

⁴² Тако је и И. Грицкат сматрала да су лингвистичке пажње највредније оне фигуре у којима се појављују трансформације значења унутар самих лексичких јединица (или њихових низова: случај код алегорije, алузије и ироније), без служења другим језичким средствима, нпр. реч *шуй* почиње да значи *неинтелигентнијан*, или *војска* – *војник* или *кров* – *кућа* без суфиксације или префиксације, без специјалног интонирања, а често и без утицаја ширег контекста. Код тих фигура предмет стилске операције је значење речи, а не неки моменат реченичне употребе те речи (Грицкат 1967: 221).

⁴³ Петоделна реторика је подразумевала: а) *inventio*, чији је предмет било окупљање материјала, налажење аргумената, избор технике убеђивања, б) *dispositio*, чији је предмет рашчлањивање говора на његове главне делове и утврђивање њиховог распореда, в) *elocutio*, који се бави изразом и стилем, г) *actio*, који се бави питањима држања говора, и д) *memoria*, чији је предмет

Из тог разлога је хипербола, као и многе друге фигуре говора, изостала из неких озбиљнијих истраживања. Њој се више научне пажње поклања тек са развојем анализе дискурса, односно конверзацијске анализе, и интердисциплинарних наука као што су психолингвистика, когнитивна лингвистика и др. Показује се да хипербола није само обележје писаног језика и да се не јавља превасходно у литералним текстовима (у љубавној поезији, у сагама, у бајкама, у трагедијама и др.) и у аргументативним текстовима (у политичким говорима, у судским говорима и др.), као и да није претежно обележје језика моћи, како је од антике сматрано. Много је више него што се претпоставља распрострањена и у говору свакодневне комуникације.⁴⁴ Једно је од ефективних и ефектних језичких механизма експресивизације говора, те, осим убеђивачке, има и друге комуникативне функције. Број истраживања посвећених хиперболи завидан је и примећује се да се научна ревитализација хиперболе као фигуре одвија из више лингвистичких праваца.

Тако се у истраживањима лингвистичког карактера хипербола посматра као језичка структура и утврђују се лексичко-граматичке форме у којима се остварује, али првенствено у говору свакодневне комуникације. Посматра се и у контексту прагматичких, когнитивних и психолошких елемената комуникације. Имају се у виду контекст, адресат, пресупозиција и др., затим, Грајсова конверзацијска начела, нарочито начело квантитета и начело квалитета. Такође се има у виду природа контраста на којем почива хипербола, процес разумевања и препознавања у комуникацији, различити степени претеривања, потом разлози употребе хиперболе у говору, реакције саговорника на хипер-

памћење, запамћивање говора. Троделна обухвата *inventi, dispositio, elocutio*, а једноделна *elocutio* (С. Петровић 1975: 14, према Ковачевић 2000: 9).

⁴⁴ О великој учесталости хиперболе у говору и о потреби да се научно опише потврђују и резултати једног истраживања. На корпусу америчке савремене књижевности показало се да се од неколико испитиваних фигура говора (метафора, иронија, симиле, реторичко питање и др.), на другом месту по учесталости нашла хипербола, одмах након метафоре (Креуз и др. 1996: 91, према Кано-Мора 2006: 26–27).

боличан говор и др. (Кано-Мора 2003–2004; Кано-Мора 2006; Робертс и Креуз 1994; Христовулиду 2011; Клариц 2011).

У србистици, према нашем увиду, нема истраживања која су предметно посвећена самом феномену хиперболе. Има студија које се баве другим фигурама говора (метафором, метонимијом, синегдохом, зеугмом, антономазијом, антонимијом, градацијом, иронијом итд.), као и оних студија које се директно или индиректно баве семантиком преувеличавања (претеривања, интензификовања и сл.) на свим језичким нивоима, и то обично у оквирима семантичких категорија квантификације, квалификације, градуелности, очекиваности (експективности), експресивности и др. П. Пипер, рецимо, говорећи у једном раду о квантификацији у језику, напомиње да универзални квантификатори *све* и *нишшиа* могу бити хиперболично употребљени – *све* у значењу 'многи' и *увек* у значењу 'често', а за примере наводи: *Тражила је то у свим ајошекама у Новом Саду, Он све њамти*, али он ту њихову употребу изоставља из анализе (Пипер 1984: 136, фуснота 7). Тако, посебно скрећемо пажњу на истраживања овог аутора, али и на истраживања И. Грицкат (1967, 1986), Р. Драгићевић (1999, 2003), М. Ивић (1973, 1978, 1979), М. Катнић-Бакаршић (1996), Д. Кликовац (2004), М. Ковачевића (Ковачевић 1997), М. Радовановића (2007), С. Ристић (2004), Д. Стојановића (1984) и др. Премда досадашња истраживања у србистици нису била предметно одређена само феноменом хиперболе него другим језичким феноменима, она, како видимо, могу бити веома значајна у изучавању хиперболе како у теоријском тако и у практичном смислу.

Консултујући релевантну литературу, домаћу и страну, о хиперболи, о експресивности у језику и о језичким средствима преувеличавања, истицања, наглашавања и сл., овде – на материјалу говора свакодневне комуникације – описујемо хиперболу из угла семантике и прагматике истичући њене најважније одлике. Циљеви овога истраживања су вишеструки. Најпре, то је осветљавање хиперболе из семантичко-прагматичког угла, прецизније, из угла прагматичке квантификације градационог

типа; затим, проширивање знања о категорији експресивности у језику, нарочито ако имамо у виду да она почива на фигуративности; и на крају, проширивање знања и о експресивизацији језика као о једном данас врло активном језичком процесу услед којег се границе међу различитим стилловима комуникације увелико померају.

Семантичко-прагматичке одлике хиперболе

Од антике па до данас, класификовање фигура, а самим тим и њихово појмовно одређење, представља сложен посао многим истраживачима – реторичарима, теоретичарима књижевности, лингвистима. Различити критеријуми и поткритеријуми довели су до великог броја класификација, те се не може говорити само о једној општеприхваћеној подели фигура. Из истог разлога не може се ни хипербола тако једнозначно појмовно одредити, као ни нека друга фигура. У зависности од угла посматрања, фигуре се и различито дефинишу.

М. Солар, с аспекта књижевне стилистике, о хиперболи говори као о својеврсном начину поређења. С обзиром на то да истражује уметничко функционисање језичких средстава у књижевном делу, акценат у дефиницији ставља на експресивну страну ове фигуре истичући да је то фигура преувеличавања којом се у говору наглашава емоционални став према ономе о чему се говори. И. Грицкат и М. Катнић-Бакаршић, сходно лингвистичким критеријумима својих класификација, хиперболу посматрају као језички механизам у основи којег је замењивање. Прва ауторка говори о замени појмова по квантитету, не разрађујући дефиницију даље, будући да су јој тема истраживања биле друге фигуре. Друга ауторка говори о замени неутралног исказа другим, којем су додате семе квантитета, па је базиран на принципу преувеличавања. Ова ауторка се кратко осврнула и на комуникацијску страну хиперболе указујући

на то да се употребом хиперболе у говору нарушавају Грајсова начела кооперативности која се тичу квантитета и квалитета.⁴⁵

На основу ових одређења хиперболе, затим, на основу одређења у речницима, у енциклопедијама, у књижевнотеоријским приручницима и сл.,⁴⁶ као и на основу илустрација које их прате, у најопштијем смислу, хипербола се може одредити као фигура говора којом говорник стање ствари претерано увеличава или умањује, чак до екстрема, желећи тако да га посебно истакне и нагласи. Овом општом дефиницијом хиперболе обухваћене су важније семантичко-прагматичке компоненте које се налазе у њеној значењској структури, а то су: *увеличавање* и *умањивање*, односно *квантификација* и *истицање* (*наглашавање*) у говору.

⁴⁵ Подела фигура М. Солара је, како сам аутор каже, подела „која је најближа савременом shvaćanju jezika” (Солар 1988: 66), те он разликује фигуре дикције, фигуре речи или тропе, фигуре конструкције и фигуре мисли, где уврштава и хиперболу. М. Катњић-Бакаршић, у класификацији фигура, држи се лингвистике, те за параметар класификације узима „jezični nivo na kojem se figurativnost (odstupanje, začudnost) realizira” (Катњић-Бакаршић 2001: 308), тако да говори о фонетско-фонолошким, синтаксичким и семантичким фигурама, а хиперболу уврштава у семантичке фигуре, и то у подгрупу тропа (Исто: 321). Лингвистички критеријум у подели фигура налазимо и у ранијим истраживањима стилских фигура – код И. Грицкат. Она је издвојила две велике групе фигура: 1) акустичке и 2) семантичке, где ове друге обухватају фигуре са позиционим, односно интонационим функционисањем речи, фигуре са синтаксичким функционисањем речи и фигуре са лексичким (лексичко-семантичким) функционисањем речи; међу овим последњим нашла се и хипербола (Грицкат 1967: 218–220).

⁴⁶ Hiperbola [...] termin antičke retorike za figuru preuveličavanja osobina predmeta ili intenziteta radnje, pojačavanja izražaja do ekstrema ... Bašly vidi u njoj jedno od osnovnih sredstava izražavanja afektivnosti u jeziku kojom se odlikuje svaki prirodni govor, npr.: Poludit ću od te buke, Crknut ću od bijesa (PKT 1992, s. v. hiperbola). Хипербола [je] стилска фигура коју карактерише преувеличавање, претеривање у изразу (нпр. *руке јаке као челик*) (Клајн и Шипка 2008, s. v. хипербола). Хипербола [je] у језику, фигура мисли, преувеличавање ради наглашавања одређеног емоционалног става према предметима, појавама и радњама; својерстан начин истицања особина, њихово интензивирање, појачавање изражаја до екстрема; може бити и елемент комике (ШС 2007, s. v. хипербола).

У вези с овим, потребно је напоменути две ствари: прво, у прагматици појам *испшицање (наїлашавање)* у *іовору* имплицитно подразумева говорника, говорникову намеру, говорников став, адресата, деловање на њега, контекст и комуникативни ефекат; друго, појам *квантїфикације (увешавање и умањивање)* у лингвистици се, како један аутор наводи, разликује од појма квантификације у математичкој логици (Кано-Мора 2006: 17). У логици, најопштије речено, то је операција или поступак којим се изражава количински однос између појмова, обично бројевима или јединицама мере (Клајн и Шипка 2008). У језику, квантификација је комплекс категоријалних и ужих значења с различитим облицима изражавања, односно то је комплекс језичких облика (граматичких и лексичких) којима је заједничко значење количине главно или једно од главних у семантичким структурама (Пипер 2005б: 870). Квантификација тако значењски обухвата, између осталог, градуелност и интензификацију, а то су, како ће се даље показати, важне како семантичке тако и прагматичке одлике хиперболе.

Из овога проистиче да је за сагледавање хиперболе из угла науке о језику и за издвајање њених појмовних одлика нужно посматрање у оквиру свих ових семантичко-прагматичких координата. Одатле се показује да су важније одлике хиперболе – 1) *изразиїа евалуатївностї*, 2) *контїрасїї између оїисаної и стїварної стїања стївари*, 3) *исказивање неиспшиине која није лаж (фактївностї)*, 4) *оїтворено, нескривено їретїеривање* и 5) *остїваривање у сарадњи с адресатїом (инїтерактївностї)*. О неким од ових одлика је на различитим местима у консултованој литератури писано, с више или мање интересовања за њих.

Кренућемо редом с представљањем сваке од ових семантичко-прагматичких одлика хиперболе.

Евалуативност / експресивност

Хипербола је несумњиво изразито субјективни чин. Њоме се, имајући у виду Апресјаново виђење језичке експресивности, изражава говорников емотивни став према стварности, и то у

виду оцене по параметру количине. По том параметру, како наводи Апресјан, реализује се оцена довољности, недовољности и прекомерности (Апресјан 1995: 136–137), а када говоримо о хиперболи, реч је о оцени прекомерности. Она се изражава експресивном језичком јединицом, која садржи информације о емоционалном стању говорника у моменту говора. Говорник тако не одражава реалије света, нити их само оцењује као 'превише / премало', него делује на адресата исказујући лични (емоционални) однос према свету (своје допадање или недопадање), и то на такав начин да у говору јасно испољава субјективност таквог односа.⁴⁷

Емоционална оцена заснована на параметру 'волим / не волим', 'допада ми се / не допада ми се' и сл. има и емотивно-квалификативну функцију. Тако став говорника може бити позитиван (афирмативан) и негативан, зависно од тога да ли се хиперболично евалуирају позитивне или негативне карактеристике појмова, уп.:

(1) (телевизијски водитељ након наступања једног такмичара)

Да ли је ово *најбољи насџуи икада* [одржан]?!⁴⁸

(2) (муж се обраћа жени која мотри на мало дете)

Пази! Јеси ли видела? Ово је (опипава окрњени део руконаслона) *џоре од најџореј сечива!*

У првом примеру исказује се оцена 'превише од очекиваног' испољена као допадање које на емоционалној скали иде до највише тачке – до тачке одушевљења. И у другом примеру исказује се оцена 'превише од очекиваног', с тим што се испољава

⁴⁷ Опширније о емоционалном значењу експресивних номинационих јединица в. Ристић 2004: 24.

⁴⁸ Конструкције са прилогом *икад(а)* типа *најбољи икада* и др. нису нормативне и не треба их употребљавати у књижевном језику. „Прилог *икад(а)* мора да стоји уз трпни придев или глагол одређујући време дешавања исказане радње” (Стијовић 2015: 156). Ове конструкције се данас често јављају у говору свакодневне комуникације вероватно под утицајем медија и енглеског језика, како наводе наши лингвисти (Радоњић 2013; Стијовић 2015: 156), а може бити да су нашем језику пријемчиве и зато што прилог *икад(а)* постоји и у нашим изрекама попут *Боље икад неџо никад*, сматра Р. Стијовић (Исто).

као недопадање које на емоционалној скали иде до најниже тачке – до тачке запрепашћења. Ради илустрације, овде ћемо поменути да се целокупни дискурс оговарања заснива на хиперболичној евалуацији која се испољава управо као недопадање (које често иде до тачке запрепашћења), и то нарочито онда када се у оговарању указује на оно понашање одсутне особе које се карактерише као претеривање у нечему (Милосављевић 2014: 117–118, 126).

Хипербола је иначе једно од важнијих средстава у исказивању афективности. Њена суштина је у евалуативности. Истина је да и друге фигуре говора садрже ту компоненту евалуативности (нпр. иронија), али, за разлику од њих, хипербола се не може замислити без ње (Карстон и Виринг 2015: 85).

Контраст / конфликт

Код хиперболе постоји контраст, конфликт између описаног стања ствари и стварног стања ствари. То је контраст пропорција, односа између онога што се жели / не жели, воли / не воли, очекује / не очекује и стварне ситуације, а тиче се категорија истинитости, логичности и вероватности (Кларић 2011: 10). Што је контраст, конфликт јачи, тј. што је мање вероватно и мање истинито и логично оно што је исказом речено, то је хипербола уочљивија. Другачије речено, што је контраст слабији, тј. што је вероватније и истинитије и логичније оно што је исказом речено, то је хипербола слабије видљива и ненаметљива. За илустрацију ћемо узети два хипотетичка исказа:

(3) *Милион људи* ме је јутрос звало за оглас.

(4) *Десеторо људи* ме је јутрос звало за оглас.

У исказу (3) контраст је већи него у исказу (4), јер је мање вероватно да је милион људи могло звати у току једног јутра него да је звало само десеторо људи. Овај други исказ, зависно од контекста, и не мора бити хиперболичан – сасвим је могуће да толико људи позове због огласа. Отуда велику улогу у енкодирању и декодирању хиперболе има контекст, тј. целокупна

комуникативна ситуација, као и изванјезичко знање учесника у комуникацији.

Неистина – лаж (фактивност)

Иако постоји несагласје у истинитости, логичности и вероватноћи онога што је хиперболом речено и реалија света (контраст), не може се говорити о лажу. Хиперболични исказ, дакле, није противчињенични. Нити говорник енкодира хиперболу као лаж, нити је саговорник тако декодира. Комуникација је успешна иако је нарушено Грајсово начело квалитета; међу саговорницима, јасно је, нема неразумевања и конфликта.

С друге стране, хипербола, као изразито субјективни чин, спадала би, према Серловој класификацији говорних чинова, у експресиве, а услов истинитости код њих је под знаком питања. Тачније, истинитост се код експресива не тиче говорникове намере него интензитета исказаног (уп. Серл 1991: 120–132; Поповић Људ. 2000: 176). У комуникацији се код хиперболичног изражавања илокутивност исказа оснажује метајезичким операторима говорног поступка типа *буквално, веруј ми и др.*, који на плану говорног чина врше функцију интензификатора:⁴⁹

(5) (рођаке о комшиници)

А: Кад долази Јела?

Б: Не знам, не спомињи ми је. *Буквално ми је мука од ње.*

Претеривање (квантификација)

Док евалуативност представља суштину хиперболе на плану прагматике, дотле претеривање у квантитету представља њену суштину на семантичком плану.

Претеривање у квантитету код хиперболе остварује се преко категорије градуелности и преко категорије интензификације.

Градуелност. Стање ствари које се хиперболом квантитативно представља градира се, и то најчешће до поларних (гра-

⁴⁹ О метајезичким операторима говорног поступка типа *буквално* опширније в. у Ристић 2009: 93–107.

ничних) тачака градуелне скале. Истраживачи говоре о три типа тих скала: о семантичкој, о прагматичкој и о аргументативној (Клариц 2011: 7–12).

Семантичка скала се темељи на синонимијском принципу устројства језика тако што се лексеме у низу градирају у погледу заступљености извесног својства (величине, јачине, изгледа и др.), нпр. *дойадајти се, свиђајти се* (са субј. у дативу) → *волејти* → *обожавајти* или *осећајти хладноћу* → *смрзавајти се*. Ови синоними се међусобно разликују по томе што свака лексема која следи садржи импликацију снажнијих осећања у односу на претходну (уп. Прћић 1997: 101).

(6) (пријатељи разговарају о студирању)

Л: Као млад и леп, имаш пара, имаш пријатеље, ...

В: положај ...

Б: телевизор у боји, кола, све, ал немаш нас, нашу ону шатру кад си била она три дана // кад је била киша ... кад је било хладно ... кад смо се смрзавали. То немаш (Савић и Половина 1989: 96)

Прагматичка скала пак није утемељена на језичком устројству него на екстралингвистичким факторима. Утемељена је на говорниковом доживљају света, што хиперболи даје субјективни карактер (Клариц 2011: 8). Погледајмо следећи пример:

(7) (након дужег путовања, супругу који је возио ауто до касно уноћ)

А: Јеси ли уморан?

Б: Ма какви, ја *дих сад могао до Америке!*

А: Знам, сад ћеш ти целе ноћи да возиш.

Говорник је исказ хиперболизовао речју *Америка* желећи да каже да није уморан од вожње и да би и даље могао да вози; дакле, преувеличава своје психофизичко стање. Користи појам *Америке* очигледно зато што је, из његове перспективе, односно на његовој скали далеких одредишта за путовање, *Америка* најудаљенија, а и најнеприступачнија будући да се мора прећи океан; иако нема услова за друмски саобраћај, он би, ето, у том тренутку чак и то могао!

Аргументативна скала подразумева скаларност појмова по степену убедљивости. А ако имамо у виду да је једна од базичних функција језика функција убеђивања, јасно је да је овај тип градирања широко распрострањен у комуникацији. Што је исказ хиперболизовањем убедљивији, то је задобијање саговорникове пажње извесније и његово реаговање брже. На пример, мајка ће пожурити с постављањем ручка детету уколико оно хиперболично каже да *умире од љаги* него ако само сасвим неутрално каже да је *љадно*. Већу подстицајну снагу има прва формулација него друга.

Овај тип хиперболизовања препознаје се у дискурсу реклама, огласа, пропагандног материјала, као и у политичком дискурсу. У једној реклами за суперлепак стоји овако:

(8) (реклама дата у каталогу производа једне фирме)

Супер лепак у гелу

Ова нецурећа гел формула стоји на месту код прецизних примена

Савршено решење за рад на вертикалним површинама

Лако се наноси и везује на порозним и непорозним материјалима

Идеална за примену изнад главе и на тешко доступним површинама

Стеже за мање од 75 секунди

Температурни опсег: -54°C до 82°C

Убеђивање иде овим смером: Овај лепак је бољи од свих других јер је у гелу, а гел је најбољи од свих других материја јер не цури; он је савршен, идеалан, изузетно брзо делује и изузетно је отпоран на екстремно ниске и високе температуре итд. Како видимо, цео дискурс је хиперболизован, али су лексичко-граматички експоненти хиперболе придеви *савршен* и *идеалан* и падежна конструкција *за мање од* + реч или синтагма нумеричког значења, као и бројеви за означавање температуре 54 и 82.

Хиперболу заснованој на аргументативном типу скале препознајемо и код форми говорне етикеције. Захваљивање је ефектније формом *неизмерно њи хвала* или *хвала њи до неба* него само *хвала*. Исто тако хиперболична форма *најљешше* /

најјубазније *ти*е молим има већу моћ деловања на саговорника него само молим *ти*е; најискреније *ти*и *честии*там и најдубље саучешће илокутивно су снажнији изрази од *честии*там и од (*моје*) саучешће итд. Дакле, овим хиперболизованим формама говорне етикеције појачана је до највишег степена њихова илокутивна снага.

Отуда сматрамо да би аргументативну скалу требало преименовати у скалу илокутивне снаге, будући да реч *аргументи* у називу алудира на директивне говорне чинове, као што је убеђивање које налазимо у рекламама и у политичким говорима. Наши примери показују да се овај тип градуелности јавља и код експресивних говорних чинова (*захваљивање*, *честии*тање, *извињење* и др.) у основи којих није убеђивање саговорника на деловање, него убеђивање саговорника у делотворност исказаног, односно у искреност говорниковог става и у истинитост саопштеног, па би прецизније било рећи „скала илокутивне снаге” него „аргументативна скала”. Чини нам се да је неутралније у погледу семантичке прозирности самог термина.

Интензификација

Хипербола је, сложили су се истраживачи, једна од фигура говора којом се у језику постиже интензификација (Кларић 2011: 9).⁵⁰ Тиме се уврштава у групу језичких интензификатора, будући да су интензификатори сва језичка средства (на свим језичким нивоима и различите категоријалне припадности) која скаларно представљају особине – на горњем делу скале, на доњем или негде између.

Недоумица код истраживача се, међутим, јавила у следећем: да ли се код интензификације хипербола јавља само на поларним тачкама скале (нпр. Они *никада* нису код куће; Долазим за *секунд*) или уопште на горњем делу скале (нпр. *Што љуџа* је причала о томе), односно на доњем делу (Долазим за *минуџ*), ако имамо у виду да се хиперболом и максимализује и

⁵⁰ Интензификација се може постићи још и реторичким питањем, поређењем и литотом (Кано-Мора 2006: 28).

минимализује? Може ли се, дакле, говорити о хиперболи само онда када су у питању случајеви екстремних формулација, тј. само онда када се интензификовање тиче екстремних, крајњих тачака скале или је то ипак шири појам?⁵¹

Већина истраживача пак сматра да је хипербола шири појам од појма екстремних формулација управо зато што су у многим ситуацијама екстремно крајње тачке на скали неодредиве (на пример, познато је да је код бројева низ бесконачан), а врло често сам контекст показује скаларни распон (Клариц 2011: 9). У прилог овоме, додајемо и то да су многе хиперболе неконвенционалне и одраз су говорникове језичке креативности, па су и крајње тачке на датој скали израз његове произвољности. Следећи пример наводимо као илустрацију за поменуто:

(9) Ђоковић је *свејлосну* *јодину* испред осталих [тенисера].

Овде се хиперболичним изразом *свејлосна јодина* на занимљив и хумористичан начин представља позиција првопласираног тенисера на АТП листи, као и велика разлика у поенима између њега и других тенисера који су у самом врху те листе.

Како К. Клариц сматра, хиперболом се најчешће исказују крајње тачке на скали, али се у хиперболизацији исказа могу користити све тачке на скали како би се исказало нешто *веће*, *снажније*, *боље* итд. У том случају, потребно је да је контраст између узете тачке на скали и тачке на којој је стварно стање препознатљив и довољно велик за уочавање хиперболе (Клариц 2011: 9–10).

Дакле, контраст између описаног стања и стварног стања квантитативно изражен има велику улогу у препознавању хиперболе на семантичко-прагматичком плану, а на формалном плану ту улогу имају лексичко-граматичка средства квантификације, односно интензификације. Најуочљивији формални експоненти хиперболе јесу лексички интензификатори. То су речи с општим значењем субјективног односа, који се реализује као субјективна оцена степена, интензитета, а често и као емоционални однос према тако одређеном степену. Функционишу

⁵¹ О раздвајању екстремних формулација од хиперболе в. Норик 2004.

у реченици као јединице прагматичког плана реализујући модалну компоненту семантичке структуре. Према категоријалној припадности, могу бити прилози и придеви, нпр. *йошйуно, ай-солушйно, сасвим, бескрајно, їрандиозно, неизмерно*, али и именице и глаголи, код којих је значење квантификације (интензификације и градуелности) уграђено у њихову семантичку структуру, нпр. *ужас, кайасїрофа, йакао, марайїон, обожаваїи, дивїи се, убиїи се, умираїи, йолудейїи, ойкачиїи, мрзейїи, домбардоваїи* итд. Осим лексичких, ту су и многа граматичка средства која могу бити у функцији хиперболизације исказа: прозодијска, творбена – нпр. префикси *їре-*, *на-* (нпр. *їрейїиїи, науїоваїиїи*), падежна конструкција за *само* + именички израз са значењем квантификације (нпр. Смањује целулит за *само неколико дана*), синтагматске конструкције у којима се испољава тзв. суперлативност властитог значења именице⁵² (нпр. *Ово је концерїї їодине; Књига їодине; Филм дно дна; Погача је врх врхова; То је жена мої живоїїа*), суперлативна конструкција *суйерлаїїив* + именички израз + *икада* + глагол (*Айсолушйно је најбоља сїївар која ми се икада догодила*) и др.

Хиперболични искази јављају се у различитим формама:

1) у форми једне речи:

(10) (мужу за блок наставу која се реализује дуплим часовима)

А: Јеси ли се спремио за *марайїон*?

Б: Мхм (осмех)!

(11) (сестри у СМС порукама)

А: Резервисали смо синдикални рођендан, али провешћемо се *доїовски*!

Б: Рођос има да буде *ексїра*! Нема везе где се слави, ми слави-мо наш први рођенданчић, и то је најлепше!

(12) Ја *сам заљубљена* у Самсунг!

2) у форми устаљене фразе (идиома):

(13) Он би сад да *ведри и облачи*, али то су прошла времена!

(14) Киша лила у аутобусу, путници покисли *до їоле коже*.

⁵² Термин који је употребила И. Грицкат (1967).

(15) Постала је *кост̄и* и *кожа*, оцртавају јој се ребра.

3) у исказима са бројевима, обично са тзв. округлим бројевима: *йеџ̄и*, *десеџ̄и*, *сџ̄ио* итд., као и са именицама које означавају бројне вредности: *милион*, *йџ̄она* итд.

(16) Једном руком држим бебу, другом мешам ручак. Као акробата се извијам и обављам по *йеџ̄и рад̄њи* истовремено.

4) у суперлативним конструкцијама:

(17) Лимунов сок је *најдоља сџ̄вар* за ваш организам.

(18) *Ово ми је најсрећнији дан у живоџ̄у.*

(19) *Најјори* српски посао века: ... Тај *најлошији* тзв. „*йосао века*” склопила је власт уочи избора.

5) у форми поређења:

(20) Бежи од посла *као од кује!*

(21) Једе много мало, *као йџ̄ичица.*

6) у виду понављања:

(22) (за дететов јастук који се навлажио од зноја током спавања)

А: Е ово је мокро! Знаш шта значи: *мокро, мокро!*

Б: Да видим. (гледа) Па добро, није тако страшно. Стави да се суши и протрљај јој главу пешкирићем, да се просуши.

7) у виду реченице:

(23) *Да није било Космодиска, ово слајко данас не би било на мом сџ̄олу.*

(24) Захвална сам свим људима ...колеги Немањи Сталетовићу сам посебно захвална, јер *да њеџ̄а није било, вероватно бих одуспала на йола йуџ̄а.* Он ме је све време бодрео ... на чему сам му посебно захвална.

(25) Обама након смрти Манделе: *Не знам на ишџ̄а би лично мој живџ̄и да није било њеџ̄а.*

Напомињемо да су језичке форме и лексичко-граматичка средства интензификације у служби хиперболе неисцрпна јер је хипербола у основи „креативни чин” (Мекарти и Картер 2004: 150). Ипак, има и оних форми хиперболе које су се у употреби усталиле као дискурсне формуле и у речницима српског језика

описују се као изрази. Неки од њих посведочени су у грађи за Речник САНУ, на пример, изрази са прилогом *јосџо* – у одричним реченицама у споју са бројевима малих вредности (нпр. „један”, „два” итд.) за умањивање нечега, за представљање мањим него што јесте, с циљем ниподаштавања нечега и сл. – Нико никога не зарезује ни *два јосџо* – или у споју са бројевима великих вредности (нпр. „сто”, „двеста” итд.) за (пре)увеличавање нечега, за представљање већим, вреднијим и сл. него што јесте, при убеђивању, уверавању некога у нешто и сл. — А то је *сџо јосџо* провјерено, да није хтјела да се врати стрицу? ... – Кажем ти! Нема шта да се сумња!, и пример – Он је луд *двесџа јосџо*.

Има и хиперболичних конструкција које су калкирањем преузете из енглеског језика, као што су конструкције *број један* и *најбољи икад*, а о којима је говорено у нашој литератури управо из угла позајмљивања из енглеског језика (Радоњић 2013; Стијовић 2015).

Интерактивност

У важне одлике хиперболе спада и интерактивност која се темељи на заједничком деловању говорника и саговорника у развијању дискурса. Да би се хипербола енкодирала и декодирала на жељени начин, нужно је да говорник има саговорника који сарађује са њим. Сараднички однос подразумева да је саговорник препознао хиперболичност исказа, што на одређени начин и сигнализира – вербално или невербално, и да ју је прихватио. Препознавање и прихватање је заправо симултано, а како истраживања показују, обично се испољава као смех, реаговање другом хиперболом, другом фигуром говора, допуњавањем итд. (в. пр. 10 за хиперболично употребљену реч *марџон*).

Може се догодити и да саговорник не уочи хиперболу, да не разуме смисао реченог тражећи објашњење, допуну информација, да се речено понови и сл. А може и игнорисати такав говор (Кано-Мора 2003–2004: 18).

Такође може и да не прихвати такву врсту претеривања, што се у српском језику и вербализује обично исказима типа: (*дај, молим ње*) *не њреџеруј, њреџерујеш* и сл.:

(26) (познанице у већем друштву)

А: Они уживају, баш их брига! Она сто педесет хиљада, он исто. Сваке године лето, зима, рођендани ...

Б: *Дај, молим ње, не њреџеруј!* Ако има савршен посао, драго ми је, али *не њреџеруј!* Који се то шалтерски посао плаћа толико?!

А: Па шта ти је?! Толико! Не знаш ти.

Хипербола се дефинише као намерно, отворено претеривање којим говорник жели нарочито да истакне свој став према ситуацији коју описује. О томе да је говорник свестан свог хиперболичног говора, у одређеном смислу, показују оператери говорних поступака – *без њреџеривања, да не њреџерам, не њреџерујем, не њреувеличавам, да не (с)лажем* и сл. Њима у вербалном чину говорник наглашава дистанцираност од претеривања, будући да га интерактивност у комуникацији обавезује да „сигнализира саговорнику како, у ком смислу, у којој мери може да прихвати категоричност исказане тврдње” (Ристић 2009: 106):

(27) (спортиста у телевизијском интервјуу)

Одиграо сам, *да не њреџерам*, за тих 25 месеци петнаестак утакмица.

(28) (пријатељици у разговору)

Две године смо у браку, и *не њреџерујем* када кажем да смо најсрећнија породица.

(29) (у телевизијском интервјуу певач о колегиници)

Прелепа, препаметна и предивна особа, посебног хумора и фантастичног гласа. *Не њреувеличавам*, просто је тако.

(30) Поново Видовдан без Видовдана ... атмосфера би се, *без њреџеривања*, могла назвати антивидовданска.

(31) Када се узме у обзир историографска вредност снимљених призора, *без њреџеривања* се може констатовати да „Мајдан” представља јединствено ремек-дело савремене документаристике.

На основу свега реченог о хиперболи показује се да је хипербола фигура говора која се може посматрати из више углова и у оквиру различитих језичких феномена. Може се посматрати у оквиру семантичких категорија квантификације, градуелности, интензификације, затим у оквиру експресивности, фигуративности, у оквиру теорија комуникације, теорије говорних чинова, теорије говорних жанрова, теорије дискурса, теорије учтивости итд. Вишеаспектност у истраживању хиперболе проистиче из чињенице да је хиперболично изражавање својствено различитим типовима дискурса, говорима различитих стилова и да се налази свуда – од првих сачуваних записа до данас. Отуда је неки сматрају „реторичком универзалијом”, „стилским реквизитом новинара и оглашивача” и „вербалном шминком” којом се потпомажу различити облици говора (Багић 2009). У нашој анализи акценат је био на утврђивању семантичко-прагматичких одлика хиперболе, али се пошло и од овде важне чињенице да је хипербола продуктивно средство у експресивизацији свеопштег говора, једног од данас активних језичких процеса.

Војни дискурс и медијска њропаанда*

Говорећи о хиперболи и експресивизацији говора у претходном поглављу истакли смо да је хипербола једно од илокутивно моћних језичких средстава за преувеличавање стања ствари, и уопште за истицање и наглашавање у говору. За њом често посежу новинари. Погодна је, поред осталог, и за медијско манипулисање јавношћу и за ширење медијских пропаганди управо зато што је једно од суштинских својстава хиперболично изражавања то да се заснива на исказивању неистине, која се у комуникативној интеракцији ипак не декодира као лаж, превара, обмана и сл. Отуда је од посебне важности изучавати уло-

* Изворно објављено: Милосављевић, Бојана. Службени војни дискурс и ратни војни извештаји. *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, 44/1, 2015, 85–97.

гу језика медија у стварању пропаганде, као и језичка средства којима се она у говору реализује. Иначе, пропаганда, као специфичан облик комуникације, феномен је који је својствен људској комуникацији одувек. Различито се додуше испољавала, доживљавала, тумачила и објашњавала, али је свакако одувек присутна у комуникацији међу људима. У 21. веку пропаганда је, захваљујући електронским медијима, добила неслућене мере и несагледиву моћ, па зато можда више него досад изазива већу научну пажњу. Из тог разлога у овом делу књиге говорићемо о медијској пропаганди, с посебним освртом на војни медијски дискурс, односно на новинске ратне војне извештаје.

Но, најпре ћемо рећи нешто о војном дискурсу уопште, о томе како се у лингвистици одређује и каква му је жанровска структура, чиме се у ширем смислу уоквирује тема медијске пропаганде, али се такође пружају и одређене смернице будућим истраживањима војног дискурса и војног језика. Потом ће тај општи теоријски оквир о војном дискурсу пратити наша анализа ратних војних извештаја као новинских текстова. Нагласак у анализи тих текстова биће управо на њиховој информативности, објективности и интенционалности; другим речима, на њиховој пропагандној функцији.

О војном дискурсу

Војном дискурсу се у науци о српском језику не посвећује велика пажња нити се раније посвећивала као што се то чини и чинило у другим научним срединама, пре свега англосаксонској и источнославистичкој. Потребне за тим, како истраживачи показују, несумњиво су велике из више разлога (Жуков 2001; Јусупова 2009; Кунцевич 2005; Уланов 2013; Уланов и Просвирнина 2012).

Војни дискурс је историјски променљив, па је актуелан за истраживање у сваком времену. Ту променљивост потврђују и већ запажене разлике у традиционалном и савременом схватању рата и ратовања. У традиционалном смислу под ратом

се подразумева „оружани сукоб између противника” (Речник МС). Појам 'рата, ратовања' тако обухвата ватрено и хладно оружје, наоружање, борбу, борбу прса у прса, нападе, маневре, непријатеља, војску, победу, пораз, заузимање / освајање територије, заробљавање непријатељских војника итд. Савремено схватање рата и ратовања је прилично широко. Осим оружаног сукоба између противника ватреним или хладним оружјем, обухвата и друге видове борбе и другу врсту оружја – биолошко, економско, психолошко. Под појмом 'рата, ратовања' подразумева се 'стање затегнутости и изазивачко понашање у међународним односима, односно непријатељска агресивна политика империјалистичких кругова, која изазива затегнутост у међународним односима' (тзв. хладни рат) (Речник МС, в. *хладни рати*, под *рати изр.*), а под оружјем подразумевају се 'различите економске мере којима се слаби економски потенцијал непријатеља' (Речник САНУ, в. *економско оружје*, под *оружје изр.*), односно 'психолошке мере којима се непосредно делује на психу људи ради слабљења њиховог борбеног морала' (Речник САНУ, в. *психолошко оружје*, под *оружје изр.*) и ради слабљења њихове критичке свести.

На ову промену појмовног схватања 'рата, ратовања' од традиционалног до савременог утицала је и све већа манипулативна и идеолошка улога масмедија у свим сферама живота. У литератури се стога помиње и феномен *медијској (информационој) рати*. То је рат империјалистичких сила за медије, рат у којем се не воде борбе за одређену територију него за већи медијски простор како би се шириле одређене информације и формирали стереотипи, јавно мњење итд., као и да би се изазвала посебна стања у друштву, тзв. кризе. Оружје које се за то користи јесу спиноване информације, гласине, лаж, клевете, фотомонтажни аудио и видео материјали итд.

Војни дискурс је важно изучавати и зато што централне теме савременог војног, као и војно-политичког дискурса, нису само проблеми рата и мира, већ шире од тога: различити аспекти преговарачких процеса, нови методи дипломатије, борба с међу-

народним тероризмом, решавање војних, етничких и геополитичких конфликата итд.

Ове разлике између традиционалних и савремених облика ратовања одражавају се и на плану дискурзивности, односно на плану говорења о њима. Савремени начини говорења вешто су уобличени говорним стратегијама за постизање политичке, идеолошке и економске доминације, док језик обилује тзв. војно-политичким еуфемизмима и милитарним метафорама (за војни, оружани напад на непријатеља користи се реч *операција* (операција Милосрдни анђео, операција Олуја), као и израз *анти-терористички напад*; *хуманитарна катарзофа*, *конфликт*, *проблем*, *криза* друго су име за рат; за непријатељев напад каже се да је *сејаристичка акција*, а непријатељ се именује као *терориста*, *сејариста* итд.

Даље, многи институционални дискурси попримили су одлике војног дискурса, па се у литератури говори о милитаризацији других дискурса, пре свега политичког и спортског (нпр. војни термин *страшеија*, као и изведенице од њега, користе се и у политичком говору и у спортском говору, али и у научном (*политичке страшеије*, *страшешка игра*, *говорне страшеије*). То сведочи колики је значај војске као друштвене институције.

Све ове промене у језику комуникације у оквиру војно-политичке сфере лингвистима представљају велики изазов у испитивању везе између језика и моћи, односно између језика и идеологије.

Одређење и жанровска структура војног дискурса

Војни дискурс се у литератури углавном одређује према социолингвистичком критеријуму. Одређује се као један вид институционалног дискурса, будући да су учесници у комуникацији статусно оријентисани – иступају у интеракцији као представници одређене институционализоване социјалне групе и међу њима се може успоставити друштвена и статусна хије-

рархија (нпр. комуникација између официра и војника, генерала и пуковника, пуковника и потпуковника итд.) (Карасик 2004: 239).

Но, према ономе како се у науци о језику појам дискурса уопште схватао и одређивао (Гаспаров 1996, према Карасик 2004: 231), може се рећи да постоје три начина интерпретирања војног дискурса: формални, функционални и ситуациони. Тако, према формалном, војни дискурс би представљао скуп исказа који чине било који препознатљив говорни догађај у области војне комуникативне интеракције. Према функционалном, представљао би свеукупност функционално организованих језичких јединица употребљених у одређеном војном контексту, где се као кључни појмови јављају контекст и говорникова намера (илокуција исказа). Према ситуативним параметрима, одређивао би се као свеукупност језичких и нејезичких фактора (прагматичких, социокултурних, психолошких и др.); укључивао би комуникативну намеру говорника, однос говорника према саговорнику, идеологију простора и времена, као и учесника у комуникативној интеракцији, жанровске и стилске одлике самог говора и целе комуникативне ситуације.

Ми овде војни дискурс посматрамо преваходно из функционално-комуникативног угла, и одређујемо га као свеукупност говорних активности, ситуативно одређених у области војне делатности, које су функционалностилски и структурно уобличене различитим језичким формама, односно говорним жанровима.

С обзиром на разнолику употребу језика у војној комуникацији, тешко је издвојити све говорне жанрове у војном дискурсу. Сваки покушај издвајања посебних говорних жанрова у било којој сфери људске делатности и успостављање типологије свакако је врло значајан задатак, али је често тешко утврдити јасан критеријум поделе. О томе посебно говори и сам Бахтин, утемељивач теорије говорних жанрова (Бахтин 1980: 252).

Према једној структурној подели војног дискурса коју налазимо у литератури, заснованој на стилу комуникације, бу-

дући да се војни дискурс одликује ауторитарношћу и комуникацијом по строго утврђеним правилима (Уланов 2013: 67), али не само у процесу интеракције него и у текстовима војне документације (Јусупова 2009: 1055), говори се и о формалном и о неформалном војном дискурсу.

Формални војни дискурс, који овде означавамо као службени војни дискурс, обухвата војне документе различитог карактера – организационог, обавештајно-информативног, управљачког, односно административног, војно-дипломатског итд. (Уланов 2013: 69).

Неформални војни дискурс обухвата књижевно-уметничке текстове са историјском тематиком (нпр. мемоарна проза), војно-историјске текстове, хронике итд. (Уланов 2013: 68). Укључује и непосредну неформалну комуникацију, војни сленг, војне анегдоте, које, како се наводи, заузимају посебно место у систему неформалне војне комуникације (Јусупова 2009: 1055).

С. Кунцевич, диференцирајући војно-политичке текстове према функционално-стилским одликама (тип, карактер, жанр и стил текста), искључује из прототипских војно-политичких текстова војне документе дипломатског карактера (коминике, договор, меморандум, нота и др.) и законодавног карактера (акт, закон, устав, декларација, конституција). Они, како сматра, имају посебну функцију. Такође искључује и уметничко-публицистичке текстове (мемоаре), сматрајући их прототипским у другој сфери комуникације – у естетичкој (Кунцевич 2005: 135).

Ове структурне поделе војног дискурса показују да је војни дискурс блиско повезан и са другим видовима дискурса, пре свега са дискурсима институционалног карактера – са политичким, публицистичким, научним, правним, али и са дискурсима неинституционалног карактера, какав је књижевноуметнички. Због тога се у литератури издвајају и текстови међудискурсног статуса, тј. текстови који нису у потпуности (службеног) формалног стила, а нису ни неформалног. Међу њима су војно-уметничка литература, војна публицистика, војно-политички материјали. Они припадају војном дискурсу само по тематици, али су, по другим

одликама (стилистичким и композицијским), или уметнички или политички или публицистички текстови (Јусупова 2009: 1055–1056).

Из овог прегледа литературе запажа се да не постоји јединствена структурна подела војног дискурса. Параметри класификације се преплићу, али углавном се тичу стила комуникације и функционално-стилских одлика текстова. Аутор Андреј Уланов пак сматра да се структурна подела војних текстова може посматрати и с позиције прагмастилистике, односно с позиције њихове намене и деловања. Тако се званичним (официјалним) војним текстовима саопштава, а незваничним (неофицијалним) се делује емоционално-експресивно (Уланов 2013: 70).

С друге стране, видимо да функција и намена војних текстова намеће разлику између текстова који се користе у унутрашњој служби војске, недоступни широј јавности, с ознаком војне тајне, и текстова који су намењени или доступни јавности.

Ако имамо у виду све ово што смо досад изнели о војном дискурсу из доступне литературе и о његовој жанровској устројености, проистиче следеће наше виђење. Службени (формални) војни текстови могу бити двојаки: текстови који се користе у унутрашњој служби војске и текстови који су намењени и доступни широј јавности. У овом другом случају, карактер војног текста се додатно спецификује према сфери људске делатности у којој се појављује, нпр. војно-политички, војно-правни, војно-дипломатски, војно-публицистички, војно-научни текст итд.

Ратни војни извештаји у жанровској стируктури службеној војној дискурса

У консултованој литератури ратни војни извештаји нису издвојени као посебна жанровска форма војног дискурса. Иако истраживачи који су се бавили војним дискурсом и војним жанровима не спомињу засебно ратне извештаје као војни текст, они то свакако јесу. Представљају специфичан вид службених војних текстова о којима треба говорити и с научне,

језичке стране, посебно зато што о ратним збивањима могу извештавати и други, не само војне установе. Могу извештавати новинари, аналитичари – војни, политички и др., сами политичари, учесници у рату, сведоци итд. Дакле, постоје разне врсте ратних извештаја. Но, нас овде занимају само ратни извештаји које је писала војска као институција, али, како ће се у даљем тексту видети, не ни сви ти војни извештаји с обзиром на то да разликујемо две врсте, да тако кажемо, институционалних ратних војних извештаја. У зависности од тога коме су намењени, разликујемо *рајне војне извештаје са карактером званичних докумената* и *рајне војне извештаје са карактером новинских текстових*. Први су намењени војним органима и служе за интерну употребу у војсци, строго су поверљиви, док су други намењени широј јавности. И у садржинском и у формалном смислу ове две врсте ратних војних извештаја се разликују. Пре свега мислимо на разлику у давању потпуних информација везаних за ратна збивања, тачније, на разлику у степену информативности, али и у степену објективности, тј. у начину писања, извештавања о стању на фронту итд. Али, будући да наше истраживање није усмерено ка испоређивању ових двеју врста ратних извештаја, о свим сличностима и разликама ипак не можемо са сигурношћу говорити.

Овде ће се говорити о ратним војним извештајима са карактером новинских текстова. Наиме, предмет нашег истраживања су ратни војни извештаји Врховне команде Српске војске, објављивани у листу *Рајни дневник*⁵³ за време Првог светског рата. Према структурној подели војног дискурса и војних текстова коју смо, на основу консултоване литературе, представили у овом излагању, ова врста ратних војних извештаја припадала би службеном војном дискурсу, и то званичним новинским саоп-

⁵³ *Рајни дневник*, званичан извештај Ратног пресбирора, издавало је за време Првог светског рата Одељење за штампу Главног штаба команде Српске војске (Митрашиновић 1990: 80). На веб-сајту Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” налазе се примерци овог листа у електронској форми, доступни на: <http://ubsm.bg.ac.rs/latinica/zbirka/novina/ratni-dnevnik-1914-1918>

штењима за јавност која се административним језиком називају *коминикей*.

За потребе истраживања у разматрање смо насумично узели по неколико бројева *Рајној дневника* за сваку годину, тако да се наша грађа састоји од двадесет и четири извештаја, односно двадесет и четири броја овога листа.

Анализу извештаја смо спровели на основу неких семантичко-прагматичких и комуникативно-функционалних параметара дискурзивности, с нагласком на параметре информативности, објективности и интенционалности. Запажања у вези са тим износимо у даљем излагању.

Рајни војни извештаји у Ратном дневнику (1914–1918)

О одликама ратних војних извештаја, као о једном од многобројних војних жанрова службеног војног дискурса, може се говорити са различитих гледишта – полазећи од формалног ка функционалном, од функционалног ка комуникативном, од комуникативног ка когнитивном идући тако од онога што је најочигледније до онога што је најмање уочљиво, скривено. Не може се рећи да је једно гледиште успешније од другог. Сва она заједно доприносе целовитом сагледавању овог жанра, односно службеног војног дискурса. Које је гледиште и најцелисходније, зависи од тога који су научни циљеви истраживања.

Исходишне тачке у нашем истраживању биле су комуникативно-прагматичке функције ратних војних извештаја које се тичу категорија информативности и интенционалности. Ратни војни извештаји могу се посматрати и према другим комуникативним и семантичко-прагматичким категоријама, које се везују заправо за неколико равни истраживања ратних војних извештаја: за *комуникацијску* (комуникативне функције, информативност, форма комуникације, средства комуникације), за *прајмајичку* (интенција, интертекстуалност) и за *функцио-*

налносној илску раван (конвенционалност, евалуативност, емотивност). Кренимо редом.

Комуникацијска раван

Будући да смо ратне војне извештаје жанровски одредили као званична саопштења (коминике), нужно је о њима говорити најпре као о комуникацијском чину, о чину вербалног општења у којем пошиљалац шаље одређену поруку примаоцу, коју он, захваљујући истом коду, прима. Отуда морамо узети у разматрање елементе важне за комуникацију које је Р. Јакобсон издвојио (пошиљалац поруке, прималац поруке, порука, референт (предмет, контекст), канал преношења поруке и код) (Јакобсон 1966: 289–295). У вези с тим, истичемо следеће.

У ратним војним извештајима, објављиваним у *Рајнском дневнику* (1914–1918), улогу пошиљалоца поруке има Врховна команда Српске војске као институција, док се за канал преношења поруке користе телеграф и новине. Порука се, дакле, преноси посредно – писано, путем новина. Прималац поруке је сваки читалац тих новина. Пошто је *Рајнски дневник* покренут с циљем да Српска војска извештава српско становништво о стању на фронту, војни ратни извештаји су прилагођени и по садржају и по дискурсној организацији тој сврси – информисати о ратним збивањима, али и, сходно ситуацији, морално уздизати читаоце. Због тога можемо рећи да ратни војни извештаји у листу *Рајнски дневник* имају у исто време и информативну (референцијалну) комуникативну функцију и функцију деловања (конативну), јер се њима жели утицати на расположење примаоца поруке.

Садржина поруке која се ратним војним извештајима у листу *Рајнски дневник* преноси може се представити на следећи начин:

'Војска 1 оружаном се сукобила са војском 2 на локацији X у времену Y са исходом Z'.

(1) БАЛКАНСКО ВОЈИШТЕ

Солун, 28. новембра

Српски званичан извештај. – 27. новембра артилериска акција и јаке локалне пешадијске борбе. У једној таквој борби на планини Селечкој заробили смо већи број Немаца и отели им један митраљез (*Рајини дневник*, понедељак 28. новембра 1916. год., бр. 206, стр. 1).

(2) БАЛКАНСКО ВОЈИШТЕ

Солун, 6. априла

Српски званичан извештај. – 5. априла око 22 часа непријатељ је покушао напад пешадијом на наше положаје источно од Будимираца, али је одбијен нашом ватром (*Рајини дневник*, четвртак 6. април 1917. год., бр. 96, стр. 1).

Прагматичка раван

Ратни војни извештаји у *Рајином дневнику*, као и комуникација уопште, нису само чиновни вербалног општења, већ говорни чиновни који се остварују у одређеној комуникативној ситуацији. Они би, према Серловој класификацији, припадали асертивним (репрезентативним) говорним чиновима, којима се саопштавају војне активности српске војске и непријатељске војске на фронту.

Да би се ратни војни извештаји објављивали у новинама, неопходно је да се на фронту одвијају оружани сукоби и друге војне активности везане за ратовање. Уколико није било сукоба или других активности, у *Рајином дневнику* нису се објављивали за тај дан извештаји, или су се само давале информације о томе да се ништа важно није догодило на ратиштима:

(3) БАЛКАНСКО ВОЈИШТЕ

Солун, 26. новембра

Српски званичан извештај. – 25. новембра рђаво време. Нема значајнијих догађаја (*Рајини дневник*, субота 26. новембра 1916. год., бр. 204, стр. 1).

(4) БАЛКАНСКО ВОЈИШТЕ

Солун, 31. децембра

Српски званичан извештај. – 31. децембра ништа важно (*Рајни дневник*, недеља 1. јануар 1917. год., бр. 1, стр. 1).

И ове информације о мировању на фронту сматрају се извештајима, само не у оном прототипичном смислу.

У ратним војним извештајима очекује се да се преносе истините, правоверне информације, јер је истинитост, одговорност онога што се саопштава битна одлика асертивних говорних чинова. Овде се, као што тектови показују, тежи истинитом информисању – дају се прецизни подаци о месту, времену и о начину збивања одређеног догађаја, дају се и тачни бројчани подаци о жртвама, заробљеницима, коришћеном оружју и др.

(5) ИЗВЕШТАЈИ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ

Крагујевац, 29. новембра.

У току 27. новембра, на западном и северо-западном фронту, наше су трупе продужиле гоњење непријатеља, који се непрестано у хитњи повлачи, и заузеле Бајину Башту, Рогачицу и Каменицу.

На правцу Младеновац–Београд, непријатељ је, после неуспешних напада на наше положаје, почео да се повлачи, и наше су трупе и на овом фронту прешле у наступање.

На фронту према Дунаву није се десило ништа значајније.

У току 27. новембра заробили смо 7 официра и 4770 војника, међу којима има доста рањених, а запленили смо 3 митраљеза, 8 пољских топова, 1 брдску хаубицу, мноштво муниционих кола с муницијом, неколико аутомобила, 1 рефлектор, велику количину пионерског и запрежног материјала и много кола (*Рајни дневник*, Крагујевац, 29. новембра 1914. год., бр. 128, стр. 2).

Основна сврха, намера (илокуција) ратних војних извештаја јесте да се адресат обавести о стању на војним ратиштим, али и да се на њега делује у одређеном смислу – пропагандно, подижући борбени морал. Међутим, да би деловање на адресата

било извесније, нарочито онда када ратни војни извештаји нису повољни, прибегава се одређеним стратегијама. Наиме, *Рајини дневник* објављивао је, осим ратних војних извештаја Врховне команде Српске војске, и извештаје светских новинских агенција о напредовању савезничких војски и о збивањима на ратиштима у другим крајевима света (у Француској, Русији, Јапану, Немачкој итд.). Објављивао је и текстове књижевноуметничког карактера, као што су скице из војничког живота, у којима се велича и слави српски војник, његова храброст, смелост и спремност за борбу. Ту су се налазили и новински текстови из страних новинских листова (Тајмс, Журнал де Балкан итд.) који похвално говоре о српској војсци или позитивно говоре о збивањима на фронту,⁵⁴ војноаналитички текстови страних војних стручњака који описују и анализирају ситуацију на ратиштима,⁵⁵ као и депеше престолонаследника Александра са српским војсковођама или са страним званичницима и др. У већини случајева, ови новински текстови на индиректан или директан начин моралистички су утицали на читаоце. Стога се семантичко-прагматички значај ратних војних извештаја не може посматрати одвојено од концепције читавог листа *Рајини дневник*. Они свој идентитет граде у интеракцији са другим текстовима у овом листу, што се у анализи дискурса означава интертекстуалношћу.

Функционалностилска раван

По функционалностилским одликама, ратни војни извештаји у *Рајини дневнику* припадају административном стилу, који карактерише формулаичност, једнообразност, односно стандардизованост форме, садржаја и употребљених језичких средстава.

Стандардизованост употребљених језичких средстава подразумева, с једне стране, сажетост на синтаксичком плану, што

⁵⁴ В. чланак Народ јунака, *Рајини дневник*, Крагујевац, 3. децембра 1914. год., бр. 132, стр. 3.

⁵⁵ В. текст Војна ситуација, *Рајини дневник*, Крагујевац, 1. децембра 1914. год., бр. 130, стр. 3–4.

се постиже простим предикатским реченицама или кондензованим реченицама, као у следећем извештају:

(6) БАЛКАНСКО ВОЈИШТЕ

Солун, 12. септембра

Српски званичан извештај. – 11. септембра обострана пешадијска и артилеријска ватра. На непријатељске логоре наша авијатика успешно је бацила 37 бомби (*Рајни дневник*, уторак 12. септембра 1917. год., бр. 255, стр. 1).

С друге стране, стандардизованост подразумева и употребу немаркиране, неутралне лексике својствене војном језику. На пример, непријатељ се најчешће именује само *нейријатилељ*, *нейријатилељске снаге*, *нейријатилељске џрује* и сл., али и само етницима (Немци, Бугари итд.). Војно деловање се такође неутрално означава глаголским лексемама *најасићи* (*извршићи најаг*), *домбардовати*, *исјалићи мейке*, *заробити*, *зајленићи*, *заузети* итд.

Стандардизованост ратних војних извештаја у погледу садржаја и форме огледа се првенствено у релативно утврђеној дискурсној структури. Кажемо да је структура релативно утврђена зато што се у њој могу издвојити поред обавезних елемената и необавезни елементи. У обавезне елементе спадају:

- а) заглавље, које садржи информацију о месту и времену слања телеграма, будући да су у питању телеграфски извештаји;
- б) наслов, који гласи Српски званичан извештај;
- в) текст (главни део извештаја), који садржи податке о времену и месту одвијања војне активности и фактографски опис саме војне активности (ко су учесници, о којој врсти војне акције је реч, које оружје је коришћено и какав је исход).

Необавезни елемент дискурсне структуре ратних војних извештаја јесте коментар говорника, експлицитно или имплицитно дат. Њиме се, с аспекта успеха / неуспеха, односно победе / пораза, оцењују и процењују војне активности и настала ситуација. Будући да се овим коментарима говорник не изолује

од адресата, што би требало с обзиром на то да је реч о тексту административног стила, сматрамо да су ратни војни извештаји у *Рајном дневнику* посебни управо по овом обележју.

Коментар је, можемо рећи, чешће имплицитан него експлицитан. Као евалуативна компонента, уграђен је у семантичку структуру лексичких средстава употребљених за описивање процесуалне природе војних активности на фронту. За војно деловање (акција и реакција) наше војске користе се врло често глаголи који сами својим лексичким значењем указују не само на позитиван исход и победоносан завршетак него и на њихово олако, бриљантно извођење: *одбити* (непријатеља, ватру), *разбити* (батаљон), *очисти* (територију) од непријатеља, *расириши* (непријатељски пук), *иони* (непријатеља); *наћера* на *дексиво* (непријатеља) итд.

Коментар је експлицитан када се користи маркирана лексика (афективне речи, речи емотивног набоја) или метафоре и хиперболе и др.: 1) за описивање способног, успешног начина извођења војне активности: *снажно* напасти, *успешно* бацити бомбе итд. и 2) у тумачењима и описима стања на ратишту, нпр. *један од најкрвавијих дана, бојно поље покривено лешевима*, која налазимо у следећем извештају:

(7) БАЛКАНСКО ВОЈИШТЕ

Солун, 14. септембра

Српски званичан извештај. – ...То је био један од најкрвавијих дана у овом рату: бојно поље је покривено бугарским лешевима ... Држање наших трупа изврсно ... (*Рајни дневник*, среда 14. септембар 1916. године, бр. 130, стр. 1).

Док се војно деловање српске војске представља као успешно, незауостављиво, војно деловање непријатељске војске најчешће се представља као незнатно и занемарљиво. Ако је у питању напад, представља се као неуспели покушај напада на нашу војску, а ако је у питању одговор на напад наше војске, као нужна самоодбрана при повлачењу или као неуспешна одбрана. Тако непријатељска војска *неуспешно напада, покушава да на-*

йагне, исйаљује неколико мейака (без икаквој дејсйива), йокушава дайи оийор, даје йоследњи оийор, нейрестйано се йовлачи итд.

Све ово показује да су ратни војни извештаји Врховне команде из Првог светског рата, објављивани у листу *Рајни дневник*, специфични и као војни жанр и као новинарски жанр. Имају карактер службеног војног дискурса углавном само на формалном плану јер се поштује дискурсна структура извештаја. На семантичком (комуникативном и функционалном) плану пак имају одлике новинарских пропагандних, ангажованих текстова.

Пропагандну функцију ратних војних извештаја можда најбоље потврђује сегмент, придодат уз један објављени извештај, који говори о томе да је српска војска у походу, уз ратни плен, узела и заставу непријатељске војске. Ово је посебно важно за читаоце ако се има у виду колики значај, и друштвени и психолошки и културолошки, има застава за један народ, а нарочито за војску у рату.

(8) Извештаји Врховне Команде

Крагујевац, 29. новембра

... Поред осталог ратног плена трупе једне наше дивизије отеле су од једног маџарског пука једну заставу маџарских боја коју је пук у борби носио (*Рајни дневник*, Крагујевац, 29. новембра 1914. год., бр. 128, стр. 2).

Идеолошка страна ратних војних извештаја у *Рајном дневнику* не изненађује превише, особито зато што знамо у каквом се историјском, политичком, друштвеном и психолошком контексту ови извештаји јављају, као и зато што је за канал њиховог преношења изабрано управо јавно гласило.⁵⁶

⁵⁶ „Лист [*Рајни дневник*] је растуран по свим установама, надлештвима, војним командама, болницама и др. Није га било на киосцима и трафикама зато није било потребе, јер су га деца продавала на улици ... У општем ратном метежу, у свакој улици, на сваком ћошку ови одрпани малишани узвикивали су: 'Ево новине, 'Ратни дневник' званични извештај Врховне команде! Купите новине, ново издање, пропада царство цара Фрање.' Иста слика и повици понављали су се сваки дан и у вече, све док последњи примерак 'Ратног дневника' не би био распродан" (Митрашиновић 1990: 81).

Представљене одлике ратних војних извештаја (комуникацијске, прагматичке и функционалностијске) само су неке од одлика које се могу изнаћи у истраживањима ратних војних извештаја. Које одлике ће избити у први план, зависи од истраживачког приступа. Овде скрећемо пажњу на критичку анализу дискурса као један од могућих приступа у анализи текстова, посебно медијских, а који је последњих деценија врло продуктиван у разоткривању и тумачењу скривеног идеолошког и/или манипулативног смисла како медијских, новинских тако и других врста текстова из војне, политичке, економске сфере итд. Иако нисмо у овом истраживању експлицитно применили овај приступ, свакако се у примењеном комуникативно-функционалном приступу могу назрети обриси критички усмереног приступа. Посебно наглашавамо да је изучавање службених војних текстова, односно службеног војног дискурса нужно не само у лингвистичким него и у интердисциплинарним истраживањима. То умногоме доприноси изучавању војног дискурса уопште у контексту његове друштвене, политичке, социјално-психолошке и културне улоге.

IV. Говорна етикеција и речници

Форме говорне етикеције у описним речницима српског језика*

Форме говорне етикеције (*Добар дан, Како сије?, Изволише, Хвала, Пардон, Извињавам се* и др.) представљају специфичан слој лексичког система, као и језичког система уопште, јер су устаљене језичке јединице које се у комуникацији не стварају него само репродукују у готовом облику и употребљавају у типизираним ситуацијама. Језичко описивање ових форми захтева, поред граматичког, и прагматичко осветљавање. У традиционалним граматичким приручницима оне се по правилу непотпуно описују. У речницима се доста доследно представљају, с тим што би ти описи могли бити у појединим сегментима нормативно експлицитнији и садржајнији у погледу представљања њихових граматичких и комуникативно-прагматичких особности.

Овде желимо са лексикографског становишта осветлити форме говорне етикеције. Узимајући у обзир битне карактеристике форми говорне етикеције на граматичком и комуникативном плану, у фокус овог истраживања ставићемо начин њихове идентификације и основне облике њиховог представљања

* Изворно објављено: Милосављевић, Бојана. Лексикографски поступци при представљању форми говорне етикеције у српским дескриптивним речницима. У: Б. Остојић (ур.). *Седми лингвистички скуп „Бошковићеви дани”*. Подговица: ЦАНУ, 2008, 137–151.

у дескриптивним речницима српског језика – Речник САНУ, шестотомни Речник МС, једнотомни Речник СЈ.

Од форми говорне етикеције у разматрање смо узели поздраве (*Добро јутро, Додар дан, Добро вече, Помаже дої, Лаку ноћ, Здраво, Збоїом, Ђао, Срдачан њоздрав, До виђења, Имам часїи ...*, *Часїи ми је ...*), форме које се јављају при првом сусрету саговорника (*Како си? / Како сїе?, Драїо ми је ...*, *Добро дошао, Боље вас нашао, Љубим руке, Пошїовање*), затим форме за ословљавање саговорника (*Пошїовани, Уважени, Драїи, Госїодине, Госїоћо, Госїоћице, Мили, Друзе, Друїарице, Мајко, Браїи, Сесїро* и др.), потом пропратне изразе жеља (*Пријайно, Са срећом, Срећно, Жив дио / Жива била, Руке њи се њозлаїише*), форме нуђења, чашћавања којима се саговорнику сугерише да прихвати, узме понуђено (*Изволиїе, Изволиїе на кафу, Послужиїе се*), као и форме којима се исказују молба, извињење, захваљивање, подршка, честитање и саучешће (*Молим (їе) (Вас), Извини(їе), Извињавам се, Оїросїи(їе), Пардон, Жао ми је, С оїрошїењем, Хвала, Захваљујем (се), Блаїодарим, Чесїиїам, Браво, Сјајно, Одлично, Алал вера, Свака часїи, Срећан рођендан, Изјављујем саучешће, Сажалјевам случај*).

Међу опште карактеристике форми говорне етикеције убраја се њихов устаљени облик, ситуационо појављивање, под којим се подразумева, између осталог, и медиј комуникације (писана или усмена комуникација) и однос међу саговорницима (дистанциран или недистанциран однос, комуникација између старијих и млађих и др.). Ове опште карактеристике форми говорне етикеције могу се узети као структурни и семантички параметри за њихово идентификовање, а у великој мери и за типско представљање у дескриптивним речницима.

Међутим, на комуникативном плану форме говорне етикеције функционишу и као показатељи говорног чина, па су за идентификовање ових форми и за њихово представљање у дескриптивним речницима неопходни и додатни параметри, комуникативно-мотивациони, прагматички и функционално-стилски. Они се у лексикографском раду не могу утврђивати

непосредно и само на основу правила до којих се долази лексичко-семантичком анализом, него и уз помоћ комуникативно-прагматичких истраживања језика.⁵⁷

Када се говори о поступцима лексикографског представљања одређене класе речи, има се у виду њихово место у речнику, тј. у речничком чланку, затим, типови информација који се могу наћи уз посматрану класу речи (граматичке, семантичке, нормативне и функционално-стилске информације), јер такве информације, путем дефиниција, одређених квалификатора, глоса и других видова лексикографског метајезика, показују граматички и нормативни статус речи у језику, као и њихов домен употребе. Узимајући, дакле, у виду праксу наше традиционалне дескриптивне лексикографије, као и карактеристике посматраних форми говорне етикеције релевантне за опис савременог српског језика, показаћемо где се у речнику, тј. у речничком чланку описују форме говорне етикеције, затим како се граматички и семантички профилишу, који типови дефиниција се користе за њихово описивање, као и који елементи у оквиру лексикографских дефиниција функционишу као јединице лексикографског метајезика.

Место форми говорне етикеције у речнику

Форме говорне етикеције могу се јавити на нивоу лексичких јединица, чија се прагматска значења остварују у одређеном контексту, и на нивоу граматичких јединица, чија се прагматска значења остварују у одређеном граматичком облику тих јединица, али и у одређеном контексту.

а) Уколико су форме говорне етикеције једночлане лексичке јединице и прагматско значење остварују само у одређеном ситуационом контексту или у одређеном граматичком облику речи, према принципима традиционалне лексикографије, такво

⁵⁷ О комуникативно-прагматичким истраживањима језика в. Пипер 2005а, Ристић и Радић-Дугоњић 1999: 93–117; 118–127, Милосављевић 2007, где је наведена и друга релевантна литература.

значење издваја се као посебно значење лексема и представља се у оквиру полисемне структуре те речи. Тако, на пример, лексема *здро̀во*, поред свог основног десигнативног значења, има и значење које јој у лексичком систему обезбеђује статус прагматског оператора, тј. статус поздравне форме, па се с разлогом такво значење лексема *здро̀во* у дескриптивним речницима посебно издваја. С истим разлогом се као посебно издваја и значење трпног придева *йошѝтовани*, јер се јавља као 'формула учтивости у усменом или писменом обраћању', са значењем 'достојан, вредан поштовања: (много)поштовани (друзе, пријатељу и сл.)'. Тако и прилог *йрија̀йно* у комуникацији функционише као 'формула којом се при обедовању исказује жеља да јело што боље прија'. Значење 'извини(те), не замери(те), не узми(те) за зло' глагола *о̀йросѝиши*, које се остварује само у императивном облику (*о̀йросѝи(ше)*) такође се издваја као посебно значење у полисемној структури ове речи.

б) Уколико су форме говорне етикеције вишечлане лексичке јединице, оне се у оквиру речничког чланка издвајају као изрази, што је у складу са лексикографским третманом свих вишечланих устаљених конструкција јединственог значења – идиома, фразеологизама, пословица. Тако се у оквиру израза налазе поздравне форме *Добро ју̀иро* (под *ју̀иро*), *Добар дан* (под *дан*), *Добро вече* (под *вече*), форме које се јављају при првом сусрету саговорника *Добро дошао* / *Добро дошла* / *Добро дошли!* (под *доћи*), *Боље вас нашао* / *Боље вас нашла!* (под *наћи*), *Како си?* / *Како си́е?* (под *како*), *Мило ми је* (под *мио*), *Са срећом* (под *срећа*), *Љубим ти́е* (под *љуби́иши*), *Нема на чему* (под *нема́иши*), као и све друге форме које се остварују у вишечланој структури.

Како нам показују дескриптивни речници, нема лексикографског двоумљења око тога у ком делу речничког чланка ће се одређена форма говорне етикеције представити. У том делу лексикографске обраде, дакле, утврђени су јасни лексички и граматички принципи који се углавном доследно поштују.

*Грама̀тичко и семантичко
профилисање форми говорне етикеције у
дескриптивним речницима*

Што се тиче грама̀тичког и семантичког профилисања ових форми у дескриптивним речницима, оно зависи од њиховог статуса у грама̀тичком и лексичком систему.

Код форми говорне етикеције из реда лексичких јединица семантичко профилисање се заснива на опису ситуације у којој се употребљава одређена форма говорне етикеције, са могућим додатним лексикографским напоменама у виду квалификатора о ситуационој и/или идиоматској употреби те форме, на пример, истицање да се форме употребљавају у разговорном језику, у фамилијарној комуникацији и сл.

Код форми говорне етикеције из реда грама̀тичких јединица, грама̀тичко и семантичко профилисање зависи од тога да ли форме говорне етикеције прагматско значење могу да реализују:

- 1) у одређеном грама̀тичком облику (нпр. у вокативном облику, у императивном облику, у презентском облику),
- 2) у одређеној грама̀тичкој служби (нпр. прилог у служби узвика и сл.) или
- 3) у одређеној лексичкој или синтаксичкој позицији.

Да илуструјемо то.

1) Вокативни облици именица којима се именују особе (*Браће, Сине, (К)ћерко, Мајко, Душо, Љубави, Срећо, Срце*) јесу форме којима се у приснијем, фамилијарном обраћању ослвљава саговорник. Ако погледамо лексикографску обраду ових именица, запажамо да се као посебна значења издвајају помену̀те употребе ових речи. У глоси пре самог навођења тих значења напомиње се да у вокативном облику ове именице могу имати ту комуникативну вредност (уп. *браће, душо, (к)ћерко*) или се то чини у самој дефиницији формулацијама 'најчешће (често) као назив особе у обраћању таквој особи', 'најчешће у тепању и у личном обраћању' и сл. (уп. *љубави, сине, срећо*):

брат 7. (само вок.) **а.** *свако мушко лице (ја и животиња) у њрисном обраћању.* – Помагајте, браћо, за Бога ево ме тера Брко (Речник САНУ).

душа 3. в. (у вок.) **фам.** *у њрисном обраћању и њејању, обично уз реч „моја”, „драја”, ређе „медена”, „рајска” и сл. у значењу: драја мој, драја моја.* – Пауница га стане грлити и будити: „Устај, хра-но! устај срце! устај душо!” (Речник САНУ).

љубав 2. б. *особа која се воли (жена или мушкарац) драја, вољена особа (често као назив у обраћању њаквој особи).* – „Уђи, љубави моја”, рече (Речник САНУ).

син 2. **хип. а.** *у њрисном блаонаклоном обраћању женској или мушкој особи млађој од саговорника* (Речник СЈ).

Основно значење глагола *ојросџији* је ’прећи преко чије кривице, грешке, дати опроштење’, али када се у комуникацији овај глагол јави у императивном облику (*ојросџи(џе)*), онда та форма има функцију извињења и функционише као синоним формама *извини(џе)*, *не замери(џе)*. Императивни облик глагола као обавезно граматичко средство помоћу којег овај глагол остварује комуникативно значење извињења назначен је у глоси испред дефиниције тог значења:

опростити, опростим сврш. **І. І. в.** (у имп.) *у извињавању, исјричавању: не замери(џе), немој(џе) се љуџији, извини(џе).*
– Ах, опростите, ја нисам и за вас донео [воду] (Речник МС).

2) Лексема *џардон* је у Речнику МС и Речнику СЈ дефинисана као именица мушког рода француског порекла чије је основно значење ’опроштај, извињење, поштеда, милост, помиловање’ (*Пардон не ииџемо; Та ми смо џедесетџоџињаџи, и нас џе вријеме без џардона џреџазији*). Али, у интерактивној комуникацији *џардон* се користи као форма којом говорник у говорном чину свом саговорнику исказује извињење (*Пардон, џардон, џосџодине доџусџиџе само да рекнем једну*) и тада је она, према морфолошкој класификацији речи, у служби узвика, а не именица, што се у глоси испред назначеног значења и напомиње. Таквим лексикографским поступком указује се не само

на морфолошке особености лексеме *йардон* него и на комуникативно-прагматичке и функционалне особености ове речи.

пардон, -она м фр. **2.** (у служби узвика) *уобичајена узречица за извињење, уобичајена учивива формула у друштву: ойросийише, извиинише.* – Пардон, пријатељу, то је мој још неплаћени капут (Речник МС). Пардон, пардон, господине допустите само да рекнем једну (Речник МС).

На исти начин се поступа и са поздравом *здрво*:

здрво прил. **1.** д. (у служби узвика) *као йоздрав или оййоздрав йри сусреју или расйајању.* – Е, сад здраво. Гледаћу да свратим до тебе (Речник САНУ).

3) Прилози *драіо* и *жао* само у одређеним синтаксичким позицијама добијају статус форме са прагматским значењем, које се као посебно значење издваја у дескриптивном речнику, а таква синтаксичка ограничења наводе се у глоси пре самог навођења тих значења (в. *драіо ми је*) или се то чини у самој дефиницији (в. *жао ми је*):

драго прил. **3.** (са глаголом бити и субјектом у дативу) **а.** *за изражавање задовољства, радосији: мило, йријайно, ујодно.* – Драго ми је што си дошао (Речник СЈ).

жао прил. **1.** *само у безличним обрћима са логичким субјектом у дативу (ређе їенийиву) са значењем а. жаљења, саосећања.* – Жао ми је што Вам се то догодило (Речник СЈ).

Ево, још једног примера:

захвалити се 2. (на нечему, за нешто, ретко нечега) *на учивив начин одрећи се каквој йоложаја, йочасји и сл.* – Стара мржња Бошњака против њега се искалила, јер се паша захвалио на свом положају (Речник САНУ).

Вратимо се на форме *йардон* и *ойросји(ше)*. На комуникативном плану ове форме функционишу као показатељи говорног чина *извињења*, што се у дескриптивним речницима одговарајућим лексикографским поступцима и назначује. Гледано са синтаксичког аспекта, експлицитни показатељи, експоненти говорног чина јесу перформативни глаголи, тј. 1. лице апсо-

лутног презента, што значи 1. лице апсолутног презента само глагола несвршеног вида (*захваљујем, извињавам се, честийиџам, изјављујем саучешће* и др.). Међутим, у дескриптивним речницима се не указује на перформативни облик глагола као на експлицитни показатељ говорног чина и као на форму која у том облику има прагматско значење и у комуникацији функционише као форма говорне етикеције.⁵⁸ Али се зато, с друге стране, ови перформативни облици као форме говорне етикеције наводе као синоними појединим формама говорне етикеције. Тако се форма *хвала ти (вам)* у Речнику МС дефинише перформативном формом *захваљујем ти (вам)*, форма *кумим ти Бојом* перформативом *џреклињем ти*, а форми *жао ми је* као један од синонима наводи се форма *жалим, сажаљевам (некоја, нешијо)*, која у одређеним контекстима може бити експонент говорног чина изражавања жаљења или изражавања саучешћа.

хвала ж Изр. хвала ти (вам итд.) захваљујем ти (вам иџд.).

жао прил. само у изразима: *жао ми је жалосџан сам, џујујем (здої нечеја); незадовољан сам (здої нечеја); жалим, сажаљевам (некоја, нешијо).*

Дакле, јасан је принцип традиционалне лексикографије да за успостављање одредница није од значаја флексија (Тафра 2005: 73–74), што потврђује и случај неиздвајања перформативних облика као посебних одредница. Међутим, имајући у виду чињеницу да неке од перформативних форми, као што су *захваљујем (се), извињавам се, честийиџим, изјављујем саучешће*, нису само презентски облици глагола, већ форме које на комуникативном плану функционишу као устаљене идиоматске форме које припадају формама говорне етикеције, чини се да је ипак потребно неким од лексикографских и техничких поступака указати на њихове граматичке и комуникативно-прагматичке особености. У савременој дескриптивној лексикографији, која се залаже за интегрални опис лексичких јединица, указује

⁵⁸ Једино је перформативна форма *молим* у Речнику САНУ издвојена као посебна форма јер у комуникацији може имати различите комуникативне функције.

се на важност перформативности као лексичко-граматичке категорије и на потребу за њеним адекватним представљањем у дескриптивној лексикографији (Апресјан 1995: 199–218). У том смислу потребно је додатно испитати могућности лексикографског метајезика наше дескриптивне лексикографије, као и све лексикографске и техничке поступке којима би се опис језичких јединица у нашим речницима у овом домену употпунио.⁵⁹

*Лексикографско дефинисање форми
говорне етикеције и јединице
лексикографског метајезика*

Форме говорне етикеције спадају у речи које немају денотате у изванјезичкој реалности, јер им се значења реализују у говору, у комуникативном чину одређене комуникативне ситуације, па се при њиховом лексикографском представљању, како смо већ напоменули, морају узимати у обзир фактори релевантни за комуникацију. Стога се ове форме у дескриптивним речницима тумаче посебним типом дефиниција који садржи, поред семантичких, и прагматичке информације о томе у којој ситуацији се користе одређене форме говорне етикеције (којом приликом и када), ко их користи, са којом намером и циљем. Дакле, у дескриптивним речницима се о формама говорне етикеције дају информације о ситуацијама у којима се употребљавају, о њиховој илокутивној снази, о њиховим емоционално-експресивним компонентама. Ове лексикографске дефиниције су, како је већ речено, типске, па се у оквиру њих могу издвојити елементи који функционишу и као јединице лексикографског метајезика.

Тако се у оквиру речничких дефиниција издвајају оне јединице лексикографског метајезика којима се указује на одређене елементе говорне ситуације у којој се употребљава форма говорне етикеције.

⁵⁹ Нека могућа лексикографска решења у вези с описом перформативних форми говорне етикеције дају се у раду Милосављевић 2018.

Формулацијама типа 'при сусрету', 'при доласку', 'при ранку', 'при одласку', 'при обедовању', 'при изражавању жеље', 'при одласку на спавање увече или ноћу', 'при обраћању', 'при обраћању коме или при представљању', 'при обраћању на ти', 'при благосиљању', 'приликом честитања', 'приликом наздрављања', 'у (учтивом) обраћању', 'у приснијем обраћању', 'у ослонљавању', 'у усрдној молби', 'у извињавању, у испривавању', 'у експресивном изражавању', 'каже се кад се ...', 'ујутру', 'увече', 'током дана', и сличним формулацијама, указује се на околности у којима се одређена форма користи, односно указује се на време, тренутак пригодан за њену употребу.

У речничкој дефиницији форми говорне етикеције налазе се и они метајезички елементи који указују на њихову илокутивну снагу, која се најопштије схвата као успостављање сарадничког односа са саговорником у говорном чину, али која се одређеним формулацијама конкретно експлицира упућујући на одговарајуће говорне чинове. То су формулације од најопштијег типа, као што су 'учтив израз', 'учтива форма', 'учтива фраза', 'формула учтивости', 'из учтивости или поштовања' до конкретнијих формулација типа 'за изражавање радости, задовољства', 'за изражавање захвалности', 'за повлађивање, честитање', 'за појачање неке молбе', 'за одобравање, похвалу', 'када се износи позитиван став према нечему или при представљању, упознавању', 'као израз уважавања', 'као израз присности, љубави, оданости', 'као израз жеље да (јело што боље прија)', 'форма којом се исказује жеља', 'као жеља, честитка или поздрав' и сл.

Неке језичке форме примарно не припадају комуникативно-прагматичком језичком плану, али у одређеном комуникативном контексту могу имати илокутивну снагу карактеристичну за форме говорне етикеције, при чему губе своје основно, примарно значење. Такве су, на пример, форме *драги* и *мили* које се јављају при ослонљавању (нпр. *драги професоре*, *мили пријатељу*), а које, као што се зна, примарно не припадају сфери комуникације. У речнику се десемантизација основног, примарног значења оваквих језичких форми означавала формулацијом 'са избледелим значењем':

драг, -а, -о (одр. драги, -а, -о) **1. б.** са избледелим значењем, као израз љрисносѝи љри обраћању (Речник САНУ).

мио, мила и мили (одр. мили, -а, -о) **1. в.** са избледелим значењем, као израз љрисносѝи, љубави, оданосѝи и сл., љри обраћању (Речник САНУ).

Тако и форме извињења *извини(ѝе)*, *ојросѝи(ѝе)* поред своје примарне функције – изражавања извињења, могу имати и секундарну, фатичку функцију када се јављају као актуализатори учтивости при отварању комуникације и привлачењу пажње саговорника на себе, затим при прекидању саговорника ради преузимања речи, али и при исказивању неслагања са саговорником, подсећања саговорника на нешто што није пријатно за њега и сл. Тада форма *молим ѝе (Вас)* функционише као експонент говорног чина у коме се исказује неслагање, негодовање и неодобравање, а не молба. Дакле, таква десемантизација основног примарног значења језичке форме, односно њене основне, примарне комуникативне функције лексикографским метајезиком назначује се формулацијом 'са избледелим значењем', после које следи формулација којом се прецизније одређује нова комуникативна функција.

извинити 1. б. (са избледелим значењем) *љри одбијању, љри сѝављању до знања да неѝто не може бити.* – Ако до вечерас не будете намирени како треба, онда ви извините, господине сликару (Речник САНУ).

молити 3. (у 1. л. најчешће јд., обично у непотпуним или елиптичним реченицама) **в.** са избледелим значењем, у чуђењу (са узвичном инѝонацијом). – Гле, молим те, овим се мастило скида с перета (Речник САНУ).

За језички опис комуникативно-прагматичких јединица, какве су и форме говорне етикеције, релевантан је и начин комуницирања, тако да је од значаја и однос међу учесницима у комуникацији, који може бити дистанциран или недистанциран, близак. Од значаја је и то да ли се комуникација одвија писмено или усмено. Како показују дескриптивни речници српског језика, у лексикографским описима форми говорне етике-

ције препознају се јединице лексикографског метајезика које упућују на ове параметре.

Формулацијом 'уобичајена формула, уобичајени поздрав, уобичајено питање' упућује се на форму која је актуелна и фреквентна, као и на то да конкретна форма није функционално-стилски маркирана. У нашим дескриптивним речницима тако су, на пример, дефинисане следеће форме: *Добро јујиро, Добар дан, Добро вече, Лаку ноћ, Како си? / Како с'ије?, Добро дошао / Добро дошли, Пардон.*

У речничком опису се квалификаторима *нар.(одно, народски), разі.(оворно), фам.(илијарно)* или самом дефиницијом експлицирају и ограничења употребе појединих форми. Тако се поздрави *Помаже доі / Боі тиі (вам) йомоіао* и *Добра тиі срећа* описују као народни, народски поздрави, а форме *Како си? / Како с'ије?, Љубим тиіе, Жалим случај* као форме карактеристичне за неофицијелну комуникацију, а форме за ословљавање: *Браііе, Душо* као форме карактеристичне за блиско, интимно, фамилијарно обраћање. Форме за ословљавање *Госіодине, Госіођо* и *Госіођице* описују се као форме које се употребљавају само у грађанском друштву, а форме за ословљавање *Друже* и *Друіарице* као форме које су карактеристичне само за социјалистичко друштво.

У речничким описима форми говорне етикеције налазе се и информације о томе ко их употребљава (старији или млађи, одрасли или деца) и коме су упућене (старијима или деци, женама или мушкарцима, удатим или неудатим женским особама, домаћину или госту и сл). Тако се, како показују наши речници, у одређеним контекстима формом *Мајка* ословљава старија жена, формом *Госіођа* ословљава се углавном удата женска особа, а формом *Госіођица* неудата. Благослов *Жив дио / Жива била* одрасли упућују деци, поздрав *Љубим руке* данас није уобичајен, а упућивали су га млађи старијима и мушкарци женама. Како нам ова форма показује, ограничења у употреби форми говорне етикеције јављају се и на временској равни, па се на основу речничких описа и квалификатора типа *засіі.(арело)* може пра-

тити развој и континуитет система форми говорне етикеције у српском језику. Да се систем форми говорне етикеције мења са временом, потврђује и поздравна / отпоздравна форма *Пао!* (према италијанском), која се данас врло често јавља у свакодневној неформалној комуникацији међу млађима, углавном у жаргону, те је данас једино представљена у речнику страних речи И. Клајна и М. Шипке (2008).

На медијум комуникације, усмени или писмени, у дескриптивним речницима експлицитно се упућује формулацијама типа 'у усменом или писменом обраћању', 'при завршетку писма', 'у писмима' и имплицитно формулацијама 'при сусрету', 'при доласку', 'при растанку', 'при одласку'. Тако се форма *С* (*губоки*, *највећим*) *пошћовањем* у Речнику МС дефинише као 'учтива формула при завршетку писма', а *Пошћовани* (*тосћогине / друже / њријашељу*) као 'формула учтивости у усменом или писменом обраћању' и сл.

Дакле, можемо рећи да су форме говорне етикеције у дескриптивним речницима углавном системски представљене, да је метајезик којим се описују изграђен, тако да се приликом њиховог описа водило рачуна о њиховим граматичким, семантичким и прагматичким особеностима. Ово је важно истаћи управо због чињенице да се форме говорне етикеције у традиционалним граматикама, на којима се заснива наша традиционална дескриптивна лексикографија, не описују, јер се у њима занемарује комуникативна сфера језика, па се у приступу језичким јединицама узима у обзир само граматички и лексички ниво, а не и прагматички, који обухвата факторе релевантне за комуникацију, као што су говорна ситуација и учесници у ситуацији.

Међутим, иако је наша анализа показала системност у лексикографском опису форми говорне етикеције у дескриптивним речницима, могу се издвојити извесни пропусти, које не можемо сматрати последицом недовољне лексикографске акрибичности, већ последицом природе језичких корпуса на основу којих се наши речници израђују. Већ смо поменули да речнички корпуси на којима се заснивају наши речници не

садрже у довољној мери корпусе говорне интеракције и разговорног језика, те због нерепрезентативности корпусне грађе у том домену изостали су и лексикографски описи појединих форми говорне етикеције, као и уопште дискурских формула. Истина, неке форме говорне етикеције представљене су у једном дескриптивном речнику, док у другима нису или су делимично представљене. Куртоазни одговор на захваљивање *Нема на чему* представљен је само у једнотомном Речнику СЈ. Поздравна форма *Срдчан њоздрав*, иако је представљена само у једнотомном Речнику СЈ, није представљена на одговарајући начин. Она се наводи на исти начин као и сви други синтагматски спојеви са *срдчан*: *срдчан човек*, *срдчан дочек*, *срдчна жеља*. Међутим, синтагматски spoj *Срдчан њоздрав*, за разлику од других синтагматских спојева са придевом *срдчан*, има специфичан статус у језику, јер има комуникативну функцију, као поздрав у формалној писаној комуникацији који се јавља при завршетку писма. Такви лексички спојеви припадају дискурским формулама, те је ову форму, сматрамо, требало посебно издвојити и представити је у складу са њеним комуникативно-прагматичким карактеристикама дискурских формула.⁶⁰

Међу поздравним формама разликују се оне које се јављају при сусрету и оне које се јављају при расстанку, притом неке од поздравних форми имају своје одговарајуће отпоздравне форме. Тако на пример, поздравна форма *Помаже бої* или *Помоз бої* има своју отпоздравну форму *Бої њи њомоїао*, што се у Речнику САНУ и региструје на одговарајући начин. На исти начин у комуникацији функционишу и поздравне форме *Добро дошао / Добро дошли* и *Боље ње нашао / Боље вас нашао*. Међутим, у Речнику САНУ је представљена само отпоздравна форма *Боље ње нашао / Боље вас нашао / Боље вас нашили*, а њена одговарајућа поздравна форма *Добро дошао / Добри дошли* није забележена, док у Речнику МС није забележена ни једна ни друга форма.

⁶⁰ О лексикографској обради дискурских формула овога типа в. Милосављевић 2017а.

Ниједан од дескриптивних речника које смо ми узели у разматрање (Речник САНУ, Речник МС и Речник СЈ) не наводи форму *Пријатно* као поздравну форму, која се у одређеним ситуацијама често јавља уместо поздравне форме *Довиђења*, већ се само констатује њена употреба при обедовању. Такође се у дескриптивним речницима не представљају ни многе експресивне речи и изрази којима се у усменој комуникацији изражава говорников емоционално-експресиван став према комуникацији, а којима се успоставља сараднички однос са саговорником, и који функционишу као показатељи одређених говорних чинова. Такви су, на пример, узвици *Сјајно!* и *Одлично!* који у фамилијарној комуникацији служе за исказивање похвале, честитања и за пружање подршке. Недоследности има и приликом навођења одређених информација, па се исти тип информација јавља и у оквиру самих семантичких дефиниција и у глоси испред дефиниције (в. пр. *браће, душо* и *љубави, сине*, као и *извини(ше)* и *молим(о)*). Примећујемо такође да понекад изостају и одговарајући квалификатори којима би се додатно нормирала употреба одређене форме, као и додатна семантичка објашњења о њеној употреби. На пример, приликом описа поздравне форме *Здраво* недостају информације о томе да је у питању форма која се јавља у неформалној комуникацији, комуникацији међу блиским саговорницима. Приликом описа форме *Браво!* као узвика за одобравање, похвалу, честитање не наводи се да је то форма карактеристична за неформални стил комуникације и сл.

На основу ове анализе, у којој су узети у обзир лексикографски и технички поступци традиционалне дескриптивне лексикографије и релевантне комуникативно-прагматичке карактеристике форми говорне етикеције, као и захтеви савремене лексикографије, можемо рећи да се у нашим дескриптивним речницима форме говорне етикеције углавном доследно представљају и на начин који је усклађен са карактером дескриптивних речника. Такође, можемо закључити да је лексикографски метајезик српске дескриптивне лексикографије, иако заснован

на традиционалној граматичкој и лексикографији, у доброј мери изграђен и установљен за системско представљање лексичког система српског језика у домену говорне етикеције. Елементи, који се у оквиру речничких дефиниција издвајају као јединице лексикографског метајезика, показују да се у оквиру лексикографских дефиниција заправо издвајају они комуникативно-прагматички елементи на којима су касније засноване савремене лингвистичке теорије, као што је теорија говорних чинова, али и друге савремене језичке теорије у оквиру социолингвистике, психолингвистике, когнитивне семантике, стилистике итд. У том смислу, можемо рећи да лексикографски метајезик српске дескриптивне лексикографије представља солидну основу за примену и даље развијање савремених теорија, које се тек у најновијим граматичким и другим приступима код нас, у српској лингвистици, теоријско-методолошки примењују. Стога би лексикографски метајезик требало, залагањем пре свега лексикографа, да буде предмет изучавања како би се стручној и другој јавности представиле јединице његовог инвентара ради коришћења свих информација које дескриптивни речници нуде својим корисницима. Изучавање лексикографског метајезика српске дескриптивне лексикографије је додатно отежано јер се у нашој средини о лексикографском метајезику мало брине, а и многи лексикографски и технички поступци нису експлицитно назначени, па због тога нису ни пописани ни описани.⁶¹ Допринос наше анализе форми говорне етикеције с лексикографског аспекта видимо, с једне стране, у овом правцу, у правцу издвајања, описивања и установљења инвентара јединица лексикографског метајезика у сфери говорних чинова и говорне етикеције као поузданог инструмента у даљим истраживањима у овој области, као и у изграђивању лексикографског метајезика за израду неког будућег речника говорне етикеције. У вези с тим, допринос овог прегледа, с друге стране, видимо и у покушају скретања пажње нашим лексикографима

⁶¹ О лексикографском метајезику и дескриптивној лексикографији в. Ристић 2006: 113–134.

и нормативистима на потребу веродостојног описивања форми говорне етикеције по свим параметрима важним за њихово функционисање у комуникацији. Такви описи могу предњачити у успостављању експлицитне норме у сфери говорне етикеције и у њиховом нормирању. О потреби да се и овај слој језичких јединица експлицитно нормира показала су наша истраживања о учтивости у језику медија – не постоји довољно изграђена свест о постојању правила уопште о начину комуницирања са саговорником, као ни свест о обавезности поштовања тих правила, нарочито у простору јавне комуникације.

*Ка речнику њговорне еџикеције**

У историји српске савремене лексикографије неспорно је да су четири најважнија лексикографска остварења – Вуков *Срџски рјечник*, *Речник срџскохрваџскоџ књижевноџ и народноџ језика САНУ*, са чијом израдом се стигло, у овом тренутку док пишемо, до 21. тома, шестотомни *Речник срџскохрваџскоџ књижевноџ језика* Матице српске и једнотомни *Речник срџскоџа језика* Матице српске. Међутим, мора се констатовати да наведена лексикографска остварења не задовољавају све теоријске и практичне потребе савремене лексикографије. Наиме, у поређењу са другим језичким срединама, српска лексикографија прилично заостаје у многоме. Заостаје не само по темпу и по начину израђивања речника него и по броју и по типовима дескриптивних и двојезичних речника. Такође, српска лексикографија је данас у свом фундаменталном делу задржала карактеристике традиционалне лексикографије (Ристић 2006: 101), где под традиционалним подразумевамо пре свега начин формирања и обраде корпуса, као и начин његовог представљања. Јача страна традиционалног у лексикографији је та што се на

* Изворно објављено: Милосављевић, Бојана. Од потребе до могућности израде речника говорне етикеције у српском језику. У: С. Ристић, И. Лазић Коњик, Н. Ивановић (ур.). *Лексиколоџија и лексикоџрафија у свеџилу савремених џрџишуџа*, 2016, 341–352.

јаким темељима утврђене концепције израде речника доприноси очувању њеног континуитета у теоријско-методолошком смислу. Слабија страна је што се из тако већ утврђеног и чврстог теоријско-методолошког оквира тешко може изаћи и упустити се у лексикографске подухвате засноване на новим, савременим научним знањима и технолошким достигнућима којима се задовољавају потребе данашњице. Нарочито се не може изаћи из тог оквира сада, када се на таквим основама још увек израђује један од највећих српских лексикографских пројеката – *Речник српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*, најзначајније наше културно добро, и чијим би се евентуалним гашењем – зарад новијих, савременијих речника у духу новог доба и нових друштвено-језичких прилика, више наштетило српској лексикографији и српској лингвистици него што би се тиме остварио неки напредак. Иако се један део научне јавности не слаже са нашим давно успостављеним лексикографским приоритетима, ми овде јасно потцртавамо став да је, без обзира на потребе данашњице и актуелно друштвено-језичко стање, Речник САНУ речник који нужно захтева бољи третман у научној јавности јер је он 'алфа и омега' у српској лексикографији и науци о језику. С њим све почиње и завршава се – његова грађа, као корпус српскога језика, драгоцен је и незаобилазна у многим лингвистичким истраживањима. Када буде био завршен, а завршиће се, дубоко верујемо, у догледно време, може се користити за израду других речника преко потребних нашој науци – за израду етимолошког речника, речника синонима, антонима, паронима, архаизама и других специјалних речника. Израда електронске верзије речника и дигитализација грађе, на којима се већ ради, свакако саме по себи унапредиће Речник САНУ и допринети нашој лексикографији. Но, руководећи се принципом 'стрпљен, спасен', чекамо тај тренутак када ће се објавити и последњи том Речника САНУ, а дотада имамо прилику да размишљамо о томе какав би нам речник говорне етикеције био потребан или могућ, те даље на страницама ове књиге посвећујемо пажњу једном од оних још увек неизрађених речника

који би задовољавали потребе данашњице, тј. савремених корисника, а то је, између осталих, и речник говорне етикеције.

У језику се „потребе данашњице” одражавају као савремене комуникацијске потребе говорника српског језика. Медији, маркетиншке компаније, нове технологије неприметно су створиле бројне фиктивне потребе међу које свакако спадају оне за комуницирањем у свакој пригоди (Багић 2009) – на пример, како написати захтев, молбу, мотивационо писмо, имејл, како ословити свештеника, амбасадора, особу женског пола, асистента, како завршити писмо, који је бонтон на интернету (за писање имејла), који је пословни бонтон, како се захвалити одређеној особи, како честитати одређене значајне догађаје, како изјавити саучешће итд. Дакле, у времену „неограничене комуникације” (Багић 2009), односно у времену у коме се на различите облике комуницирања много више него икада троши и време и енергија и новац сасвим је јасно да је потреба за познавањем устаљених језичких јединица, дискурсних формула које се у комуникацији не стварају него само репродукују у готовом облику и употребљавају у типизираним ситуацијама више него прека.

У те устаљене језичке јединице, односно устаљене дискурсне формуле улазе форме говорне етикеције, те представљају специфичан слој лексичког система, као и језичког система уопште. Потребу за њиховом дескрипцијом – граматичком и прагматичком, као и потребу за прескрипцијом, препознале су и теоријска и примењена наука о језику. Приличан је број научних студија, компаративних махом, које се баве формама говорне етикеције у српском језику, говорним чиновима у домену језичке учтивости, као и комуникативним понашањем уопште. С друге стране, велик је број и приручника и књига научно-популарног карактера који се баве овом темом – у првом реду, ту су језички саветници, књиге лепих манира, бонтона и пословне комуникације којима се настоји надоместити одсуство кореспонденцијске норме код нас. У овој области, како запажа Р. Стијовић, велики утицај има језик бирократије, те свако писмо

почиње само са „Поштовани” „чак и када је појединац у питању, као да људи којима се обраћамо немају име, статус, занимање” (СТИЈОВИЋ 2015: 167). Отуда ова ауторка даје и корисне савете о начинима ословљавања у формалној, службеној преписци, као и о начинима ословљавања црквених и државних представника (патријарха, епископа, владике, архиепископа, амбасадора, монарха и др.) (Исто: 167–169).

Поменимо и то да се у последње време све више оснивају и школе за овладавање говорним вештинама (пре свега за потребе медија). А колико је познавање правила комуникативног понашања важно, како у пракси тако и у теорији, говори и чињеница да се реторика, наука о говорништву – о лепом и убедљивом говорењу, изражавању изучавала још од антике. Све ово недвосмислено указује на то да српској лексикографији недостаје, између осталог, и речник говорне етикеције. То што међу речницима српског језика још увек нема овог речника, као ни других речника за специјалне намене, можемо правдати, поред горе наведених разлога, и чињеницом да је „лексикографија ... конзервативна дисциплина, у којој се промене, како на плану теорије тако и на плану праксе, догађају релативно споро и тешко” (ПРЋИЋ 2002: 331). Разлог је и тај што лексикографија има селективан приступ према језичком материјалу – одређене језичке појаве се налазе у превирању, па, док се тај процес не заврши и норма не изнесе последњу реч, лексикографи се не усуђују да их уносе у речнике.

Један од искорака из оваквог тренутног стања у свету српске лексикографије можемо направити бар разговором о могућностима израде једног будућег речника говорне етикеције, као и планирањем његове израде у догледној будућности.

Као полазиште у овом будућем лексикографском подухвату послужили би нам лингвистички и лексикографски описи појединих видова говорне етикеције који су у оквиру наших научних истраживања представљени у претходном поглављу ове књиге, као и у нашим другим радовима (в. МИЛОСАВЉЕВИЋ 2018). Од великог значаја била би и научнотеоријска истражи-

вања других аутора како домаћих тако и страних. Посебну улогу у изради речника сигурно би имала слична лексикографска остварења у другим лексикографским срединама, у првом реду у руској и англосаксонској. Овом приликом цитираћемо и нашег великог лексикографа М. Пешикана онако како га је цитирала и А. Пејановић: „Наши будући лексикографски подухвати биће утолико успјешнији ако при њиховом програмирању будемо имали у виду достигнућа и искуства развијених лексикографских школа, нарочито тамо гдје су програми већ обухватили приручнике чија израда нас тек очекује” (Пешикан 1970: 86, према Пејановић 2012: 89).

Но, изнад свега, израда речника говорне етикеције у српском језику не може се замислити без консултовања наших најзначајнијих дескриптивних речника – Речника САНУ, шестотомног Речника МС, затим фразеолошких речника, али и других једнојезичних и двојезичних речника различитог типа. Истраживање о представљању форми говорне етикеције у дескриптивним речницима српског језика, изложено у претходном поглављу ове књиге, показало је „да се у нашим дескриптивним речницима форме говорне етикеције углавном доследно представљају и на начин који је усклађен са карактером дескриптивних речника” (175), као и то да је „лексикографски метајезик српске дескриптивне лексикографије, иако заснован на традиционалној граматичкој и лексикографској, у доброј мери изграђен и установљен за системско представљање лексичког система српског језика у домену говорне етикеције” (176). У том смислу, можемо рећи да досадашња наша лексикографска дела представљају солидну основу за израду речника говорне етикеције јер могу послужити и као контролни корпус, али и као инструмент у обликовању речничких дефиниција.

А о каквом речнику говорне етикеције говоримо када је у питању његова лингвистичка концепција?

Када се говори о лингвистичкој концепцији било ког речника, имају се у виду критеријуми према којима се речници иначе одређују, а то су намена речника, тј. потенцијални

корисници речника, односно његов практични значај, затим карактер података који се обрађују у речничком чланку, временска перспектива речника, обим грађе, начин представљања лексикографских јединица (одредница), њихова организација, затим циљ описа и др. Ми се у овом представљању речника говорне етикеције углавном држимо одређења речника према критеријумима о којима је писао Л. Згуста (1991: 190–210). Па кренимо редом.

Према карактеру података који се обрађују у речничком чланку, речници могу бити енциклопедијски и језички (лингвистички). Енциклопедијски речници се баве денотатима лексичких јединица, дајући податке о ванјезичком свету, док се језички (лингвистички) речници баве језиком, тј. лексичким јединицама језика, њиховим значењима, облицима, употребом и сл. Према овом критеријуму, речник говорне етикеције требало би у начелу да буде лингвистички речник, да обрађује лексику и фразеологију из домена говорне етикеције. Али треба напоменути, и имати у виду при изради овог речника, а и било ког другог, да, иако се у теоријском смислу сасвим јасно енциклопедијски речници раздвајају од језичких, пракса показује да се у многим језичким речницима могу изнаћи елементи енциклопедијског карактера. Неки од тих енциклопедијских елемената су, како Згуста каже, незаобилазни, а неке састављач речника из одређених разлога сам уноси (Згуста 1991: 190).

За пример енциклопедијских приручника у области говорног понашања навешћемо две наше књиге из старијих епоха, тачније два приручника из области кореспонденције – *Крайкоје сочињеније о ѿривајних и ѿудличних делах* Алексија Везилића (1785) и *Срѣски секретар или Руководство како сачињавати различити писма, квише, облијације, контракције, шестиаменше, реверсе, конше и др.* Атанасија Стојковића (1802). Ова два приручника садрже препоруке, обрасце и примере како писати писма из домена јавне комуникације, посебно правно-административне сфере, али и приватне комуникације. У њима се говори о писању различитих врста уговора, односно контраката,

потврда, гаранција, сведочанстава, затим отпусница, тестаме-ната и других облигација, као и о начинима писања приватних писама различитим поводима, нпр. поводом изражавања саучешћа, пружања утехе, честитања, захваљивања, извињења, потом о формама обраћања, титулирања великодостојника, као што су свештена лица, војна лица, краљеви, цареви, императори, лекари, учитељи итд.

Књиге те врсте налазе се и у другим срединама. Поменућемо књигу под називом *Етикеџи* аутора Емили Пост, објављену 1922. године у Њујорку. Књига описује комуникативно понашање Американаца тога времена, представљајући и прописујући правила лепог понашања, односно правила друштвено прихватљивог опхођења у различитим ситуацијама – на венчањима, на крштењима, на сахранама, на свечаним вечерама, на баловима, код куће, на путовањима и др. Описом су обухваћена и вербална и невербална понашања (нпр. прописује се начин облачења за одређене догађаје). Књига је васпитног карактера будући да на прескриптиван начин говори о томе како се у друштву треба непознатима представљати, како се са другима упознавати, поздрављати, како водити разговоре, како употребљавати поједине речи, форме, односно како их изговарати, како упућивати другима позиве за одређене догађаје, како их прихватати, како их одбијати и др.

Ове књиге, иако нису речничког типа, могу бити врло корисне у изради речника говорне етикеџије у српском језику. Својом садржином могу утицати на тематску организацију речника, на одабир одредница, као и на елементе важне у опису употребе одређене форме учтивости.

За пример језичког речника из области говорне етикеџије истичемо *Речник руске говорне етикеџије* А. Г. Балакаја (1999). Он би свакако могао имати најутицајнију улогу у изради нашег речника говорне етикеџије. Садржи 6000 речи и израза из области учтивног обраћања, међу којима су форме поздрављања, форме обраћања, форме упознавања, молбе, позиви, предлози, савети, захваљивање, извињење, жеље, похвале, комплименти,

саучешћа и праштања. Описног је карактера – даје кратку дефиницију, значење учтиве форме указујући на ситуацију типичну за њену употребу. Није строго нормативан, али се препоруке за употребу форми дају наслутити из самог описа значења форме учтивости и из назначене сфере њене употребе. Речник је богато илустрован примерима из књижевности, народних говора и говора свакодневне комуникације.

Наравно, поменуће књиге нису једине које би биле сврсисходне у планирању и у изради речника говорне етикеције у српском језику. Својим статусом у научној литератури незаобилазне су, а нарочито се не сме пренебрећи Балакајев *Речник говорне етикеције*.

Према временској перспективи, речници се деле на дијахронијске и синхронијске. Дијахронијски речници – историјски и етимолошки – представљају историју, ток развоја речи, и у погледу облика и у погледу значења. Историјски речници наводе промене које настају током тог развоја, а етимолошки откривају порекло речи. За корпус и једни и други користе грађу прошлих епоха. Синхронијски речници пак описују лексички фонд једног језика на одређеном ступњу његовог развоја. Згуста напомиње да појам „синхронијски” није синониман са „савремени”. „Свака епоха у развоју језика може бар идеално, да се обрађује синхронијски” (Згуста 1991: 193). А друго, за израду речника увек је потребно одређено време, тако да је „појам ’синхронијског’ рјечника веома релативан” (Згуста 1991: 194). Но, без обзира на релативност појма синхронијског речника, речник говорне етикеције би морао бити такав – да пописује и описује форме говорне етикеције у савременом српском језику, где се под савременим језиком подразумева језик од Вукове реформе. У вези с тим, наводимо и запажање једне ауторке која, испитујући ословљавање у Његошевој преписци, каже следеће: „По правилу се форме ословљавања разматрају на синхронном плану. Дијахронија је ретко бивала база из које је овакав инвентар узиман за основу анализе” (Марковић 2015: 13).⁶² Међутим, све ово речено

⁶² Ословљавањем се из историјског угла баве и следећи радови: Кашић 1987б, Јовановић Симић 2012, Марковић 1997, 2009, 2012.

не искључује и могућност израде неког дијакхронијског речника који би представљао говорну етикецију развојно, по етапама, налазећи одређеним формама порекло у језику итд.

Ипак, не можемо да не приметимо да се и у свету и код нас учтивост и говорна етикеција најчешће посматрају контрастивно, односно компаративно, обично на материјалу двају језика, а често пажњу истраживача заокупљају форме ословљавања, обраћања и поздрави.⁶³ Стога је и разумљиво да постоји и потреба за израдом неког двојезичног или вишејезичног речника говорне етикеције. Чињеница је пак да такви речници пре свега проистичу из једнојезичних речника, па је, гледано и с те стране, потреба за једнојезичним речником говорне етикеције у српском језику још основанија.

Према обиму грађе, најидеалније би било да се уради исцрпан, потпун списак форми говорне етикеције, дакле, да је речник општег типа, али је то изузетно велик подухват. Потребан је тимски рад, дугорочан рад, дуга припрема, израда итд. Из тог разлога треба радити у фазама, тематски обрађивати поједине сфере људске делатности, и настојати да се што исцрпније представе појединачно њихови најрепрезентативнији облици, манифестације, као и форме говорне етикеције које их прате. Главнину речника треба да чини актуелни, савремени, општи лексички фонд стандардног српског језика из домена говорне етикеције, писаног и изговореног, формалног и неформалног стила, с целокупне његове територије и свих тематских жанрова. Форме говорне етикеције својствене одређеним идиомима, на пример, војном језику или језику цркве или језику судства и др. описивале би се само уколико се јављају у општем језику или су релевантне за општи језик. Форме етикеције изразито ускостручне употребе описивале би се у одговарајућим специјализованим терминолошким речницима. На пример, у речник говорне етикеције ушла би форма *дозволише ми да кажем*, као форма која се јавља у обраћању формалног стила приликом преузимања речи

⁶³ На пример, Личен 1987, Поповић Људ. 2000, Савић и Станојевић 2011; Лазичић-Коњик 2015; 2017.

од саговорника како би се изнео став, мишљење о теми разговора и сл., али не би ушла форма *дозволијте ми да одем*, форма обраћања у војном језику којом подређени од надређеног тражи дозволу за одлазак и самим тим за прекид разговора.

Као лексикографске јединице, форме етикеције у речничком чланку требало би представљати према више параметара. Представљати их 1) као граматичке јединице дајући акценат, ознаку морфолошке припадности и опис синтаксичке употребе, 2) као лексичко-семантичке јединице описујући им значење, тј. дефинисати их, 3) као комуникативно-прагматичке јединице описујући говорне ситуације у којима се јављају и илустровати примерима, 4) као функционално-стилске јединице одређујући их према временској перспективи, распрострањености, сфери и границама употребе – дијалекатска, народна, књишка, разговорна, стандардна итд. Оваквим вишепараметарским описом на индиректан начин би се углавном задовољиле потребе и за дескрипцијом и за прескрипцијом, нормирањем форми говорне етикеције у српском језику. Нормативне оцене типа 'правилно / неправилно', 'тако треба говорити / тако не треба говорити' и др. распознавале би се у елементима лексикографског метајезика. Тако би се, као и у Речнику САНУ, у речничким дефиницијама код одређених форми говорне етикеције формулацијама типа 'при сусрету', 'при доласку', 'при расстанку', 'при обедовању', 'у приснијем обраћању' и сличним формулацијама указивало на околности у којима се одређена форма користи, односно указивало би се на време, тренутак пригодан за њену употребу.

Према распореду лексикографских јединица које се обрађују, речници могу бити азбучни и неазбучни. Ако бисмо се угледали на руски речник говорне етикеције, организација нашег речника форми учтивости сличила би њему. Форме би се, без обзира на тип говорне ситуације у којој се јављају, дефинисале и дале азбучним редом. Након тога био би дат тематски регистар где би се у оквиру подтема форме само азбучним редом пописале и разврстале према говорним ситуацијама у којима се јављају. На пример, форма *Нема на чему* – која се у кому-

никацији и формалног и неформалног стила јавља као одговор на захваљивање, а којом говорник, из скромности, умањује или пориче своју заслугу – значењски би се описала код слова Н, а у тематском регистру би се само као форма азбучним редом пописала у оквиру подтеме Одговори на захваљивање. Тематска организација речника нарочито би била подесна ако би се речник радио у етапама, тј. по темама. Иначе, тематски регистар руског речника говорне етикеције обухвата десет већих целина унутар којих је дато више мањих значењски повезаних подтема: 1. Поздрави при сусрету. Отпоздрави. 2. Обраћање, ослончавање и скретање пажње. Одговори на дозивање, обраћање. 3. Упознавање 4. Молба. Позив. Предлагање. Савет. Саглашавање, потврдни одговор на молбу, предлагање. Несаглашавање, приговарање, одбијање. Одговори на приговарање, одбијање. 5. Захваљивање. Одговори на захваљивање. 6. Извињење. Одговори на извињење. 7. Жеље, честитке. Благосиљање. Одговори на жеље, честитке. 8. Комплименти, похвале, одобравања. Етикетни епитети. Интензификатори учтивости. Одговори на похвалу, комплимент. 9. Изјаве саучешћа. Саосећање, пружање утехе, бодрење. 10. Опраштање.

Када говоримо о организацији одредница у оквиру речника, треба поменути тешкоће при успостављању одредница. Овај део лексикографског посла захтева посебну анализу и детаљно разматрање нарочито зато што би овај речник, с једне стране, обухватао и једночлане и вишечлане форме, тј. форме веће од једне речи – изразе типа *Добар дан*, *Лаку ноћ*, *Унајред захвалан*, *Унајред се захваљујем*, *Хвала још једном*, *Дујујем захвалност*, *Бој њи срећу дао* и др. С друге стране, једночлане форме говорне етикеције могу се јавити на нивоу лексичких јединица, чија се комуникативно-прагматичка значења остварују у одређеном контексту (нпр. поздравна форма *Здраво*) и на нивоу граматичких јединица, чија се комуникативно-прагматичка значења остварују у одређеном граматичком облику тих јединица, али и у одређеном контексту (нпр. императивни облик *Извини(џе)*, *Ойросџи(џе)*). У дескриптивним речницима српскога језика,

како је речено у претходном поглављу, при представљању форми говорне етикеције нема двоумљења око тога како ће се и у ком делу речничког чланка одређена форма говорне етикеције представити – да ли као посебна одредница (поздрав *Здраво*), да ли само као посебно значење у полисемној структури одређене речи (императив *Ојросџи(ше)*, код *ојросџиџи*) или као израз у посебном делу речничког чланка оне речи која је носилац значења (нпр. *Добар дан*, под *дан*). У овом, дакле, делу лексикографске обраде у нашим садашњим дескриптивним речницима утврђени су јасни лексички и граматички принципи који се углавном доследно поштују. У изради речника говорне етикеције пак као специјалног типа речника, ови принципи лексикографског представљања форми учтивости захтевају детаљну анализу и разраду, и о њима ћемо тек говорити неком другом приликом. Оно што је свакако извесно у овом тренутку јесте то да ћемо с великом поузданошћу користити искуства досадашње лексикографске праксе, како наше тако и славистичке уопште.

Но, најважније у целој организацији и у планирању израде речника говорне етикеције јесте поступност. Иако ми на крају говоримо о томе, први задатак у писању речника јесте сачинити корпус – скупити језички материјал и направити корпус. Да би корпус био репрезентативан, требало би да га чине текстови различитих жанрова – између осталог, текстови српске књижевности од Вука до данас, затим мемоаристика, епистоларни текстови пословног и фамилијарног карактера, народни говор, речници српског језика, као и двојезични речници, фразеолошки и етимолошки речници, приручници и књиге о бонтону и учтивости, аудиозаписи говореног језика, говор радија и телевизије, новински текстови и др.

Тек након ваљано прикупљеног корпуса, уследила би и друга пилотска истраживања којима би се анализирао семантичка структура јединица језичке етикеције, њихове граматичке карактеристике, сфера употребе и комуникативне ситуације, њихов статус у активном и пасивном речнику, затим би се утврдио начин лексикографског описа јединица језичке етикеције у реч-

ницима имајући у виду досадашња наша и страна лексикографска искуства. Одредили би се основни параметри и методологија лексикографског описивања јединица говорне етикеције. И на крају, на основу разрађене концепције израдио би се речник говорне етикеције и учтивог понашања – да ли одмах у целини или етапно, по одређеним темама, зависи већим делом од нелингвистичких фактора.

Тако урађен, речник говорне етикеције у српском језику имао би велики значај – научни и практични истовремено. Његов научни значај видимо пре свега у томе што ће се пописом и описом форми говорне етикеције употпунити опис савременог српског језика. Затим, српска лексикографија би била богатија за један тип речника специјалне, посебне намене. Добила би један тип лингвокултуролошког речника будући да се учтиво комуникативно понашање као културолошки феномен представља у лексикографској форми. Такав речник могао би служити на различите начине у многим истраживањима различитих лингвистичких дисциплина (нпр. семантичко-прагматичка, лингвокултуролошка, етнографска, етнолингвистичка, социолингвистичка и др.), као и у компаративним, односно контрастивним истраживањима приликом испоређивања комуникативног понашања говорника српског језика и говорника других језика. Ово су, истичемо, само неке од могућности његовог коришћења у лингвистици.

Практични значај речника говорне етикеције у српском језику видимо пре свега у великом кругу његових корисника. То би били ученици, студенти, учитељи, професори, филолози, етнографи, психолози, социолози, културолози и сви остали који се занимају за српски језик и говорну културу. Као приручник, нашао би своје место у школама, на факултетима, у многим образовним институцијама за различита професионална усавршавања говорника српског језика, најпре оних који се директно или индиректно баве комуникацијом. Нарочито би био потребан онима који нису изворни говорници српског језика. Помоћу њега корисници би могли лакше да усклађују

своје комуникативно понашање са говорном ситуацијом, јер би тако избегли да превише учтиво обраћање изгледа неискрено и усиљено, а некоришћење одговарајућих форми учтивости као намерно кршење друштвених конвенција (Јанева 1984: 156).

V. Закључак

Монографија *Активни језички процеси и говор свакодневне комуникације* обухвата широко подручје језичког динамизма, посебно у домену лексичког система српског језика и у домену говорне културе, који је сагледаван са лексичког, семантичког, лексикографског, комуникативног и прагматичког аспекта, али и с аспекта друштвено-историјске и политичке условљености. Проблематика динамизма у језику представљена је кроз спектар активних језичких процеса, појава и тенденција. Примењивани су различити приступи, између осталог, и социолингвистички и нормативистички, и показана је условљеност и повезаност многих језичких и ванјезичких фактора, што се одражава како на језик у систему тако и на језик у употреби.

Тема у наслову монографије посматрала се на синхронном плану иако се она сасвим извесно може пратити и на дијахронном плану, будући да већина разматраних језичких процеса и појава одликује језички развој у целини. Отуда се овде ти процеси одређују као *активни* језички процеси, а не само актуелни, нови и сл., потцртавајући тако континуитет у њиховом испољавању.

Насловљена проблематика разрађује се у оквиру трију тематских целина – *Језички процеси и тенденције*, *Свакодневна комуникација и актуелна проблематика* и *Говорна етикеција и речници*, и то разматрајући следећа лингвистичка питања. У оквиру првог поглавља – *Језички процеси и тенденције* – разматрају се опште карактеристике језичких процеса, као што су, из-

међу осталих, *неологизација*, *терминологијација*, *дејтерминологијација*, *жаргонизација*, *дежаргонизација*, *архаизација*, *деархаизација*, *јотискивање језичких јединица из ујотиреде*, *враћање језичких јединица у ујотиреду*, који у језику, најпре у лексици, а потом и у говорној култури и у испољавању и исказивању учтивости одражавају различите развојне тенденције попут *интелектуализације*, *интернационализације*, *професионализације*, *колоквијализације*, *демократизације*, *бирокрајизације* и др., затим, разматрају се актуелна питања наше говорне културе, као што су питање књижевнојезичке норме и однос према њој, владање говорника српског језика различитим говорним стиловима, поштовање правила комуникације, начине испољавања учтивости, те и однос појединца и државе као институције према српском као матерњем и службеном језику. У тематској целини *Свакодневна комуникација и актуелна проблематика* говори се о позајмљивању лексике и о њеном употребном и нормативном статусу у српском језику, о прожимању стандарда и супстандарда, о механизмима експресивизације говора свакодневне комуникације и о пропагандној функцији језика медија. Треће поглавље – *Говорна етикеција и речници* – преиспитује лексикографске поступке и начине у представљању свих карактеристика јединица говорне етикеције у дескриптивним речницима српског језика значајних за њихову употребу у говору, имајући у виду, с једне стране, улогу дескриптивних речника у нормирању лексике и у подизању степена говорне културе, и, с друге стране, имајући у виду и велики значај самог постојања специјалног речника говорне етикеције за српску дескриптивну лексикографију.

Прегледом општих карактеристика важнијих активних језичких процеса у лексичком систему указано је на неминовност динамичких промена у језику, на међусобну условљеност тих процеса, на њихову тежњу ка успостављању хомеостатичког стања у језику, као и на чињеницу да се доминирање једних процеса над другим јавља у преломним друштвеним променама, чиме се повремено доводи у опасност природност језика и

системност у њему, а уједно се угрожава и стабилност језичке норме и снижава ниво опште говорне културе.

Стање такве неравнотеже у језичком систему регулише се првенствено механизмима саморегулације, односно функционисањем активних језичких процеса и промена по принципу механизма повратне везе.

Показано је на примерима позајмљених и калкираних лексичких јединица – страних речи са општим значењем 'учитељ' (*инструктор*, *ментор*, *тренер* и др.), затим конструкција са речју *проблем* и са речју *пар*, да се у језику, упркос великом продору страних речи, устаљују оне језичке конструкције које су пријемчиве нашем језику, иако су понекад комуникативно неоправдане и стилски маркиране. Њихов нормативни статус додатно се одређује преко типа експресије, степена експресивности и домена употребе. Показано је и да се стране речи које се у једном тренутку као конкурентне јављају домаћим речима током развоја и језичког динамизма расподељују у различите употребне слојеве лексике – пасивне, активне и функционалностилске, а са домаћим речима потом ступају у различите парадигматске односе. Правила њихове употребе у језику део су опште говорне културе, те их, осим језичке, регулише и комуникативна норма.

Но, показано је да се данас активни језички процеси и промене негативно одражавају на све компоненте говорне културе – на језичку, комуникативну, естетску и етичку компоненту, а испољавају се као слободнији однос према књижевнојезичкој норми, невладање говорним стиловима, непоштовање правила комуникације и недостатак пијетета према српском као матерњем и службеном језику у Републици Србији.

Слободнији однос према норми у виду језичких огрешења види се као последица недовољне језичке писмености, али и као последица велике интерференције стандарда и супстандарда, и у говору образованих. То је у књизи илустровано односом употребе стандардних и супстандардних (дијалекатских) облика

неких речи са гласом *x* (*дахнуџи* : *дануџи*, *омахнуџи* : *омануџи*, *снаха* : *снаја* и др.) у говору студената, будућих учитеља.

Језички динамизам у говорној култури одражава се и на начин владања комуникативним ситуацијама, што се показује као неразликовање приватног од јавног говора, односно неформалног стила говора од формалног стила говора. Невладање говорним стилевима праћено је и појачаном субјективношћу говора, истицањем личносног начела, експресивизацијом говора итд., како говора свакодневне комуникације тако и јавног говора. Отуда се јединице изразите експресивности, као што су жаргонизми, вулгаризми и сл., појављују тамо где им није место. Правила говорне етикеције се нарушавају, а саговорник се не уважава и сл. Успостављају се нове норме комуникативног понашања и профилишу се компоненте учтивости несвојствене српској националној култури. А један од језичких механизма експресивизирања говора јесте и употреба хиперболе, на коју се традиционално гледало само као на стилску и реторичку фигуру, препознатљиву превасходно у језику књижевности и беседама. Хипербола је у овој књизи на примерима из различитих дискурса осветљена са семантичко-прагматичког и синтаксичког аспекта и утврђено је да је то реторичка универзалија, велике илокутивне снаге, карактеристична и за језик медија, те се у говору њоме потпомажу различити облици говора.

Иначе, медији имају посебну улогу у профилисању говорне културе, те је нужна већа позорност у истраживањима језика медија; можда више у истраживањима комуникативне и етичке компоненте говорне културе него у истраживањима других компонената, иако су подједнако важне и те друге њене компоненте. Критичким освртом на језик медија уочава се његова склоност ка грубом кршењу правила комуникације и етичности, ка манипулисању, стварању пропаганде и сл., што је у књизи илустровано анализом новинских војних ратних извештаја, као једне врсте службеног војног дискурса, који је слабије истражен у нашој литератури, а који се показао значајним у лингвистич-

ким истраживањима управо због своје друштвене, културне и политичке улоге коју има.

Медији, с друге стране, доводе и до промена у поимању самог појма учтивости у српском језику и култури, те се устаљује и уобичава комуникативно понашање које није типично за српски стил комуникације.

Отуда у редефинисању појма норма и у ревидирању међуодноса стандарда и супстандарда, пре свега разговорног језика, које се, судећи по ставовима наших лингвиста, намеће као једно од решења у осавремењивању језичке норме како би се и степен говорне културе подигао, потребна је извесна опрезност – да се језик медија, који има велики утицај на разговорни језик, не наметне у потпуности као нови еталон за стандардизацију управо зато што собом носи и негативне језичке појаве.

Други начин у подизању говорне културе, који је целисходнији од овог првог, јесте посвећивање веће пажње изучавању српског језика и књижевности у образовном систему на свим нивоима, од основношколског до високообразованог, факултетског. Овај начин култивисања и описмењивања наше заједнице јесте целисходнији, али остаје питање да ли је и изводљивији у околностима нове друштвене стварности.

VI. Conclusion

The monograph *Active Linguistic Processes and Speaking in Daily Communication* deals with a vast area of language dynamism, especially in the domain of the lexical system of the Serbian language and in that of speech culture, viewed not only from the lexical, semantic, lexicographic, communicative and pragmatic perspective, but also that of its social-historical and political conditioning. The issues of dynamism in language are represented by a range of active linguistic processes, phenomena and tendencies. Various approaches have been applied, the sociolinguistic and normative ones, among others, and the conditioning and interrelatedness of many linguistic and non-linguistic factors, reflected in both the language system and language use, has been demonstrated.

The subject represented in the title of the monograph has been examined at the synchronic plane, even though it could most certainly be investigated at the diachronic plane as well, since the majority of the language processes and phenomena in question are part and parcel of the language development as a whole. Thus, these processes are here defined as *active* linguistic processes, and not merely current, new and the like, placing emphasis on the continuity in their occurrence.

The subject matter referred to in the title is elaborated within three thematic wholes – *Linguistic processes and tendencies*, *Daily communication and current issues*, and *Speech etiquette and dictionaries*, dealing with the linguistic issues presented below. In the first chapter – *Linguistic processes and tendencies* – we looked at general

features of linguistic processes, such as *neologization*, *terminologization*, *determinologization*, *jargonization*, *dejargonization*, *archaization*, *dearchaization*, *suppressing linguistic units from use*, *reintroducing linguistic units into use*, among others, which reflect, firstly in lexis and speech culture, various developmental tendencies in language, such as *intellectualization*, *internationalization*, *professionalization*, *colloquialization*, *democratization*, *bureaucratization*, etc. Furthermore, we dealt with the current issues of our speech culture, for instance, the issue of the language standard and attitudes towards it, the Serbian speakers' command of different spoken registers, the observance of the rules of communication, the ways of expressing politeness, as well as the relation of the individual and the state as an institution towards Serbian as the first and official language. The chapter entitled *Daily communication and current issues* is devoted to lexical borrowing and its pragmatic and normative status in the Serbian language, to the mixture of standard and non-standard language, to the mechanisms of expressivization of speaking in daily communication and to the propagandist function of the language of the media. The third chapter – *Speech etiquette and dictionaries* – reevaluates the lexicographic procedures and methods in presenting all features of speech etiquette units in descriptive dictionaries of Serbian relevant for their use in speech, bearing in mind, on the one hand, the role of descriptive dictionaries in standardizing the lexis and in raising the level of speech culture, and, on the other, the great significance of the actual existence of a specialized dictionary of speech etiquette for Serbian descriptive lexicography.

By reviewing the general features of more important active linguistic processes in the lexical system we pointed out the inevitability of dynamic changes in language, the mutual conditioning of these processes, their tendency towards achieving homeostasis in language, as well as the fact that the domination of some processes over others occurs in pivotal social changes, which occasionally jeopardizes the naturalness of language and its systematicity, simultaneously threatening the stability of the language standard and lowering the level of general speech culture.

The state of such instability in the language system is regulated primarily by mechanisms of self-regulation, that is, by the functioning of active linguistic processes and changes on the principle of feedback mechanism.

It is shown on the examples of borrowed and calqued lexical units – loanwords with the general meaning of ‘teacher’ (*инструктор* (‘instructor’), *ментор* (‘mentor’), *тренер* (‘trainer’), etc), as well as constructions with the word *проблем* (‘problem’) and *пар* (‘pair’), that in the language system, in spite of the great influx of words with foreign origin, the linguistic constructions that become stabilized are those that have more affinity to our language, even though they are sometimes communicatively unjustified and stylistically marked. Their normative status is additionally defined in terms of the type of expression, degree of expressiveness and domain of use. It is also shown that loanwords that at one point appear as competitive to particular domestic words are in the course of language development and dynamism distributed within different layers of vocabulary in use – passive, active, or the ones to do with style and register, after which they enter into various paradigmatic relations with their domestic counterparts. Rules of their usage in language are part of general speech culture, so they are regulated by not only the language standard but also the communicative one.

However, it is shown that presently active linguistic processes and changes have a negative impact on all the components of speech culture – linguistic, communicative, esthetic, and ethical ones, and that they exhibit a laxer relation towards the language standard, a lack of command of spoken registers, non-observance of the rules of communication and a lack of piety towards Serbian as the first and official language in the Republic of Serbia.

A laxer relation towards the language standard in the form of linguistic omissions is viewed as a result of insufficient linguistic competence, but also as a result of great interference of standard and non-standard in the speech of the well-educated too. This is illustrated in the book by the relation between standard and non-standard (dialectal) forms of some words with the voice *x* (/h/) (*дахнути* :

дануїи, омахнуїи : омануїи, снаха : снаја, etc) in the speech of undergraduates, prospective primary school teachers.

Language dynamism in speech culture is also reflected in the way of handling communicative situations, which is shown as non-discrimination between private and public speaking, that is, spoken informal and formal style. The lack of command of spoken registers is followed by a greater degree of subjectivity in speech, emphasizing the principle of personality, expressivization of speaking, etc, in speaking both in daily communication and in public. Hence, the units with heightened expressiveness, such as jargonisms, vulgarisms and the like, appear where they are not appropriate. The rules of speech etiquette are broken, the interlocutor is not properly treated, and so on. One of the linguistic mechanisms of expressivizing speech represents the use of hyperbole, which was traditionally viewed as a merely stylistic and rhetorical figure, identifiable predominantly in the literary language and speeches. Hyperbole is looked at in this book from the semantic-pragmatic and syntactic aspects on the examples from various types of discourse, and it is established that it is a rhetorical universal of great illocutive force, typical of the media language as well, so that in the spoken mode it underlies various forms of speech.

Apart from that, the media have a special role in profiling speech culture, so a greater vigilance is required in investigating the language of the media, perhaps in investigations of communicative and ethical components of speech culture rather than in those pertaining to its other components, though the latter are no less important. By carrying out a critical review of the language of the media, one can notice its tendency towards flagrant violations of the rules of communication and ethics, towards manipulation, making propaganda, etc, which is illustrated in the book by an analysis of newspaper war reports, as a sort of official military discourse, which is less investigated in our literature, and which proved to be significant in linguistic investigations owing to its social, cultural and political role.

Therefore, in redefining the concept of language standard and reevaluating the interrelatedness of the standard and non-standard,

primarily colloquial language, which is, judging by the views of our linguists, imposed as one of the solutions for modernizing the language standard so as to raise the level of speech culture, a certain caution is well advised – in the sense that the language of the media, which has a great impact on colloquial language, should not be fully imposed as a new yardstick of standardization, precisely because it also entails some negative linguistic phenomena.

Another way of boosting speech culture, more viable than the former, involves paying greater attention to the study of the Serbian language and literature at all levels of the educational system, ranging from the primary to higher education, that is, the university. This method of enhancing cultural literacy in our community seems to be more effective, but the question remains whether it is easier to implement in the circumstances dictated by a new social reality.

Translated by
Tatjana Ružin Ivanović

VII. Литература

- Апресјан 1995: Ю. Д. Апресян. *Интегрално описание языка и системная лексикография* (том II). Москва: Школа Язык русской культуры
- Багић 2009: К. Bagić. Od figure do kulture – hiperbola. Verbalna šminka za svaku prigodu. *Vijenac*, 394.
- Балакај 2001: А. Г. Балакай. *Словарь русского речевого этикета*. Москва: Аст–Пресс
- Бахтин 1980: М. Bahtin. Problem govornih žanrova. *Treći program Radio Beograda*, IV, 230–270.
- Бјелаковић 2018: И. Бјелаковић. Фазе у стандардизацији српског језика и место 1847. године у њима. У: А. Милановић и Р. Драгићевић (ур.). *Година 1847: њреломна ѡачка савремене српске културе*. Београд: Савез славистичких друштава Србије, 155–170.
- Богишић 1893: В. Богишић. *О ѡоложају ѡродице и наслеђства*. Београд
- Богосављевић 2010: Р. Богосављевић. Савремена школа, квалитетна настава, компетентан наставник, *Норма*, XV/1, 31–46.
- Бошњаковић 2009: Ж. Бошњаковић. Однос стандардних и дијалекатских особина у говору ученика неких банатских основних школа. *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, 38/1, 341–350.
- Бугарски 1983: Р. Бугарски. Шири смисао језичке културе. *Актуелна ѡиђања наше језичке културе*. Београд, 305–308.
- Бугарски 1996: Р. Bugarski. Norme, kontekst i nastava jezika. *Lingvistika и primeni*. Beograd: Ćigoja štampa, 175–184.
- Бугарски 2003: Р. Bugarski. *Žargon*. Beograd: Biblioteka XX vek
- Бугарски 2004а: Р. Бугарски. Жаргонски изазови лексикографији. *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, 32/1, 137–146.

- Бугарски 2004б: Р. Бугарски. Српски жаргон између лексикона, граматике и стила. *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, 33/1, 81–87.
- Васић и др. 2001: V. Vasić, T. Prčić, G. Najgebauer, *Do you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, Novi Sad: Zmaj
- Везилић 1785: А. Везилич. *Крайкоје сочиненіе ѿ ѿривайныхъ и ѿдбличныхъ дѣлахъ*. Виена
- Витошевић 1983: Д. Витошевић. Лепота и чистота језика. *Актуелна ишћања наше језичке културe*. Београд, 309–311.
- Вујић 1809: I. Вучић. естествословіе... списанно на нѣмецкій азык ... Георгіемъ Хрстіаномъ Раффомъ ... а съ тогѡ нашѣъ преведенно Вучемъ Іоакімомъ въ Будинѣ градѣ
- Герзић 2012: B. Gerzić. Rečnik srpskog žargona (i žargonu srodnih reči i izraza). Beograd: Samizdat *Речник српској жаріона (и жаріону сродних речи и израза)*. Београд: Самиздат
- Горјанц 2017: V. Gorjanc. *Nije rečnik za seljaka*. Beograd: Biblioteka XX veka
- Гортан Премк 1997: Д. Гортан Премк. *Полисемија и орјанизација лексичкој сисћема у српскоме језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ
- Грицкат 1961: I. Grickat. Razvoj značenja glagola *imati*. *Radovi Naučnog društva BiH*, XVIII, Odeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 6, Sarajevo, 67–81.
- Грицкат 1967: И. Грицкат. Стилске фигуре у светлу језичких анализа. *Наш језик*, XVI/4, 217–235.
- Грицкат 1986: И. Грицкат. Експресивне синтагме са генитивима у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолој*, XLII, 71–94.
- Гуторова и Капшукова 2018: Д. Г. Гуторова, Т. В. Капшукова. Дискурс современног човека в аспекте културе русској речи. У: В. Ю. Новикова (ред.). *Еколоіја јзыка – 2018: сборник сћаићей Реіононалной научно-ѿрактійческой конференциі*. Краснодар: Краснодарский государственный институт культуры, 160–164.
- Дешић 2017: М. Дешић. Специјална лексика и полисемија. У: П. Пипер, В. Јовановић (ур.). *Словенска ѿерминолоіја данас*, Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ, 407–416.
- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић. *Лексиколоіја српској језика*. Београд: Завод за уџбенике
- Драгићевић 2011: Р. Драгићевић. О значењу придева као услову и последици њихове лексичке спојивости. *Јужнословенски филолој*, XLVII, 109–119.

- Драгићевић 2014: Р. Драгићевић. Ка лингвокултуролошком речнику српског језика. *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, 44/1, 247–262.
- Драгићевић 2016: Р. Драгићевић. Стара лексикографија и српска култура: Форме учтивости у српском језику у XIX век. У: Д. Ајдачић (ур.). *Срби и срјско: зборник радова*, Београд: Алма, 90–102.
- Драгићевић 2017: Р. Драгићевић. Детерминолозијација као процес богаћења општег лексичког фонда. У: П. Пипер, В. Јовановић (ур.). *Словенска терминологија данас*, Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ, 417–424.
- Драгићевић 2018: Р. Драгићевић. Неке тенденције у творби речи у савременом српском језику. У: С. Гудурић, Б. Радић-Бојанић (ур.). *Језици и културе у времену и простору*, VII/2. Нови Сад: Филозофски факултет и Педагошко друштво Војводине, 63–70.
- Драгићевић и др. 2011: Р. Драгићевић, П. Пипер, М. Стефановић. *Обрајни асоцијативни речник (од реакције ка стимулусу)*. Београд: Службени гласник, Београдска књига, 2011.
- Дринчић-Вуксановић и Милосављевић 2005: Р. Дринчић Вуксановић, Б. Милосављевић. Учтивост у језику телевизије. У: Б. Остојић (ур.). *Шести лингвистички скуј Бошковићеви дани*. Подгорица: ЦАНУ, 199–211.
- Жуков 2001: И. В. Жуков. *Война в дискурсе современной прессы*. – http://teneta.rinet.ru/rus/ii/iliazhukov_war.htm преузето: 5. 9. 2014.
- Зализњак 2012: А. А. Зализњак. Русские культурные концепты в европейской лингвистической перспективе: слово *проблема*. У: А. А. Зализњак, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелев (ур.). *Константы и переменные русской языковой картины мира*. Москва: Языки славянских культур, 410–418.
- Згуста 1991: L. Zgusta. *Priručnik leksikografiji*. Sarajevo: Svjetlost – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Ивековић–Броз 1901: F. Iveković, I. Broz. *Rječnik hrvatskog jezika*, I–II, Zagreb
- Ивић М. 1965: М. Ивић. Problem norme u književnom jeziku. *Jezik*, 1, 1965: 1–8.
- Ивић М. 1973: М. Ивић. О неким синтаксичким конструкцијама с квантификаторима у стандардном српскохрватском. *Јужнословенски филолој*, XXX, св. 1–2, 329– 335.
- Ивић М. 1978: М. Ивић. О српскохрватским реченичним прилозима. *Јужнословенски филолој*, XXXIV, 1–16.

- Ивић М. 1979: М. Ивић. О српскохрватским прилозима 'за начин'. *Јужнословенски филолоџ*, XXXV, 1–17.
- Ивић М. 1980: М. Ивић. О „партикуларизаторима”. *Јужнословенски филолоџ*, XXXVI, 1–12.
- Ивић М. 1990: М. Ивић. *О језику Вуковом и вуковском*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада
- Ивић М. 1995: М. Ivić. О реčеницама којима се допуњује глагол „знати”. *Lingvistički ogledi*. Београд: Библиотека XX века, 137–142.
- Ивић П. 1983: П. Ивић. Ширина у језичкој политици – неопходна потреба развоја нашег књижевног језика. *Актуелна ишћања наше језичке културе*. Београд, 73–76.
- Ивић П. 1991: П. Ивић. *Из историје српскохрватској језика* (изабрани огледи 2). Ниш: Просвета
- Јакобсон 1966: R. Jakobson. *Lingvistika i poetika*. Београд: Nolit
- Јанева 1984: М. Јанева. Учтиви барања во англискиот и македонскиот јазик. У: *Јазичнишће конџакџи во југословенската заедница*. Скопје: Сојуз на друштвата за примената лингвистика на Југославија и Друштво за примената лингвистика на Македонија, 155–160.
- Јанић 2019: М. Јанић. Лингвистическая екологија: философско-семиотический аспект (на примере общественного дискурса Србији). *Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Философские науки*, 2, 145–153.
- Јовановић 2010: В. Јовановић, *Деминуштивне и ауменџаџивне именице у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ
- Јовановић 2016: В. Јовановић. *Српска војна лексика и џерминологија*. Београд: Институт за српски језик САНУ
- Јовановић Ј. 2011: Ј. Јовановић. О колоквијализмима и жаргонизмима у језику српске штампе. *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане*, 40/1, 99–113.
- Јовановић Симић 2012: Ј. Јовановић Симић. Облици ословљавања у Вуковој преписци (једно поглавље из историје српског језика епистолярног стила). *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане*, 42/1, 407–417.
- Јовић 1983: Д. Јовић. Лингвистичка теорија – језичка норма – језичка заједница. *Актуелна ишћања наше језичке културе*. Београд, 37–43.
- Јусупова 2009: Т. С. Јусупова. Структурные особенности военного дискурса. *Известия Самарского научного центра Российской*

академии наук, Выпуск «Педагогика и психология», «Филология и искусствоведение», Том 11, Номер 4(4), 1055–1058.

- Кано–Мора 2003–2004: L. Cano Mora. At the Risk of Exaggerating: How do Listeners React to Hyperbole? *AngloGermanica online* 2003–2004, 13–25. <http://angloGermanica.uv.es:8080/Journal/Viewer.aspx?Year=2003-04andID=cano.pdf> преузето 22. 08. 2015.
- Кано–Мора 2006: L. Cano Mora. *How to Make a Mountain Out of a Molehill: A Corpus-based Pragmatic and Conversational Analysis Study of Hyperbole in Interaction*. Valencia: University of Valencia Press
- Карасик 2004: В. И. Карасик. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Москва: ГНОЗИС
- Карстон и Виринг 2015: R. Carston, C. Wearing. Hyperbolic language and its relation to metaphor and irony. *Journal of Pragmatics*, 79, 79–92.
- Катнић–Бакаршић 1996: М. Katnić-Bakaršić. *Gradacija (od figure do jezičke kategorije)*. Sarajevo: Međunarodni centar za mir
- Катнић–Бакаршић 2001: М. Katnić-Bakaršić. *Stilistika*. Sarajevo: Ljiljan
- Кашић 1987а: Ј. Кашић. Продуктивна морфолошка средства у жаргону. *Научни састџанак славистџа у Вукове дане*, 16/1, 71–74.
- Кашић 1987б: Ј. Кашић. Неке појаве у вези са ословљавањем (на материјалу Вуковог *Срџској рјечника*). *Трајом Вукове речи*. Нови Сад: Матица српска, 200–206.
- Клајн 1987: И. Клајн. *Речник језичких недоумица*. Београд: Нолит (2. издање)
- Клајн 1996: И. Клајн. Лексика. у: М. Радовановић (ур.). *Срџски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик, Службени гласник, 37–87.
- Клајн и Шипка 2008: И. Клајн, М. Шипка. *Велики речник сџраних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј
- Клариц 2011: С. Claridge. *Hyperbole in English: A Corpus-Based Study of Exaggeration*. Cambridge University Press
- Кликовац 2001: Д. Кликовац. О бирократизацији језика. *Наш језик*, XXXIV, 1–2, 85–110.
- Кликовац 2004: Д. Klikovac. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX veka
- Ковачевић 1997: М. Ковачевић. Експективне зависне реченице. *Срџски језик*, II/1–2, 19–30.
- Ковачевић 2000: М. Ковачевић. *Сџилисџика и џрамаџика сџилских фиџура*. Крагујевац–Београд: Кантакузин–Dinex

- Косановић 1999: М. М. Косановић. Универби у руском жаргону младих. *Славистика*, III, 191–196.
- Косановић 2004: М. М. Косановић. О словенској жаргонској лексици ученика и студената. *Славистика*, VIII, 114–119.
- Костић 1983: Ђ. Костић. Савремени проблеми културе говора. *Актуелна и истраживања наше језичке културе*. Београд, 25–35.
- Кунцевич 2005: С. Е. Кунцевич. Функционально-стилевая дифференциация и лингвистическое моделирование военно-политических текстов. *Стил*, 4, 131–148.
- Лазић Коњик 2015: И. Лазић-Коњик. Електронски дискурс. Завршни поздрав у мејловима. *Језик данас*, 3–4, 4–15.
- Лазић Коњик 2017: И. Лазић-Коњик. Уводни и завршни поздравли у имејловима на српском језику. *Poznańskie studia slawistyczne*, 13, 209–227.
- Лалевић 2004: М. Lalević. *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*. Београд: Nolit
- Ликоманова 2012: И. Ликоманова. Језичка ситуација на српском подручју данас. *Јужнословенски филолоџ*, LXVIII, 147–157.
- Личен 1987: М. Личен. *Говорни чин директива и њихова језичка реализација у немачком и српскохрватском језику*. Нови Сад: Радови Института за стране језике и књижевност
- Лонгман 2003: *Longman Dictionary of Contemporary English* (dir. D. Summers)
- Лубаш 2004: W. Lubaš. Две врсте стандарда у словенским језицима. *Научни саставанак славистика у Вукове дане*, 33/1, 5–14.
- Лубаш 2009: W. Lubaš. Актуелни покушаји нормирања говорне врсте језика у српском и другим словенским језицима. *Научни саставанак славистика у Вукове дане*, 38/1, 6–14.
- Љашевска и Рахилина 2008: О. Н. Љашевская и Е. В. Рахилина. Многозначность сквозь призму дискурса. *Slavica Helsingiensia*, 34, 217–232.
- Маретић 1963: Т. Maretić. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska
- Марић 1983: Р. Марић. Идеолошки жаргон и друштвени говор масмедија. *Актуелна истраживања наше језичке културе*. Београд, 173–178.
- Маркова 2016: Е. М. Маркова. Демократизација руског литературног језика как ведущая тенденция его развития. У: В. В. Шаталова

- Милосављевић 2014: Б. Милосављевић. *Оговарање као говорни жанр свакодневне комуникације*. Београд: Институт за српски језик САНУ
- Милосављевић 2017а: Б. Милосављевић. Дискурсне формуле у Речнику српског језика. *Наш језик*, 38/3–4, 135–142.
- Милосављевић 2017б: Б. Милосављевић. Филозофска лексика у речнику и у говору. У: П. Пипер, В. Јовановић (ур.). *Словенска терминологија данас*, Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 493–507.
- Милосављевић 2018: Б. Милосављевић. Перформативне форме говорне етикеције у лексикографском опису. *Научни састајник славистица у Вукове дане*, 47/1, 107–116.
- Милосављевић 2020: Б. Милосављевић. Концепт учтивости у српском језику и култури. *Српски језик*, XXV, 125–146.
- Митрашиновић 1990: М. Митрашиновић. Штампа и штампарство у ваљевском крају за време Првог светског рата (1914–1918). *Гласник Историјског архива Ваљево*, 25, 77–84.
- Мишић Илић и Лопичић 2011: В. Мишић Илић, В. Лопичић. Pragmatički anglicizmi u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 54/ 1, 261–273.
- Николић 2010: М. Николић. *Теорија језичке културе*. Београд: Институт за српски језик САНУ
- Николић и Слијепчевић Бјеливук 2020: М. Николић, С. Слијепчевић Бјеливук. *Речник појмова из периода епидемије ковида*. Београд: Институт за српски језик САНУ
- НЈ 1932: Језичке поуке. *Наш језик*, 1/5, 154–158.
- НЈ 1935: Језичке поуке, *Наш језик*, 4/2, 60–63.
- Норик 2004: N. R. Norrick. Hyperbole, extreme case formulation. *Journal of Pragmatics*, 36, 1727–1739.
- Остојић 2019: Б. Остојић. О двема спорним конструкцијама у српском језику (за + инфинитив и за + акузатив у значењу одређивања правца кретања). *Наш језик*, L2, 169–176.
- Оташевић 1999: Ђ. Оташевић. *Речник нових и незабележених речи*. Београд: Енигматски савез Србије
- Оташевић 2004: Ђ. Оташевић. *Велики речник нових и незабележених речи 1*, Београд: Алма
- Оташевић 2008: Ђ. Оташевић. *Нове речи и значења у српском језику*. Београд: Алма

- Пејановић 2012: А. Пејановић. Његошев фразеолошки рјечник (лексикографска концепција). У: Б. Остојић (ур.). *Осми лингвистички скуп „Бошковићеви дани”*. Подгорица: ЦАНУ, 87–94.
- Пешикан 1970: М. Пешикан. Руска лексикографија и рјечници наших писаца. *Сйоне*, 4, 1970.
- Пипер 1981: П. Пипер. О типовима квантификатора у српскохрватском језику. *Научни састјанак славистиа у Вукове дане*, 11, 93–103.
- Пипер 1984: П. Пипер. О семантичком статусу лексичких парова типа *све и ништиа*. У: *Лексикографија и лексикологија*. Нови Сад–Београд: Матица српска, Институт за српскохрватски језик, 135–139.
- Пипер 2005а: П. Пипер. О вводних дијалогa в славјанских јазыках. *Јужнословенски филолој*, LXI, 15–32.
- Пипер 2005б: П. Пипер. Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика. У: М. Ивић (ред.). *Синтакса савременој српској језика. Просја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Нови Сад: Матица српска, 575–982.
- Пипер 2016а: П. Пипер. Српски језик између великих и малих језика. *Књижевност и језик*, LXIII /1–2, 1–17.
- Пипер 2016б: П. Пипер. Српски језик између немара и намере, *Полишика*, онлајн издање 22. 10. 2016 (интервју).
- Пипер 2016в: П. Пипер. О социјалним фемининативима у српском и другим словенским језицима. *Јужнословенски филолој*, 72, 3–4, 35–65.
- Пипер 2019: П. Пипер. О архаизмима у српском језику, посебно граматичким. *Наш језик*, L2, 95–107.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер и др. *Синтакса савременоја српској језика. Просја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Нови Сад: Матица српска
- Пипер и Јовановић 2017: П. Пипер, В. Јовановић (ур.). *Словенска терминологија данас*. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ
- Пипер и Клајн 2013: П. Пипер, И. Клајн. *Нормативна граматика српској језика*. Нови Сад: Матица српска
- Поповић Људ, 2000: Људ, Поповић. *Ејистоларни дискурс украјинској и српској језика*. Београд: Филолошки факултет
- Пост 1922: Е. Post. *Etiquette in Society, in Business, in Politics and at Home*. New York: Funk & Wagnalls

- Правилник о сїалном сїручном усавршавању и сїицању звања на-
сїавника, васїиїача и сїручних сарадника 2004 (Сл. гласник РС
14/2-004)
- Правилник о сїалном сїручном усавршавању и сїицању звања на-
сїавника, васїиїача и сїручних сарадника 2012 (Сл. гласник РС
13/2012)
- Правопис 2010: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица. *Правопис
срїскоїа језика*. Нови Сад: Матица српска
- Прћић 1997: Т. Прћић. *Semantika i pragmatika reči*. Sremski Karlovci–Novi
Sad: Knjižarnica Zorana Stojanovića
- Прћић 1999: Т. Прћић. Синоними у теорији и пракси. *Језик данас*, 9,
14–20.
- Прћић 2002: Т. Прћић. Двојезична лексикографија и енглеско-српски
/ српско-енглески општи речник: потребе и захтеви новог века.
У: М. Ивић и др. (ур.). *Дескриптивна лексикографија и њене
теоријске основе, Међународни научни скуп о лексикографији и
лексикологији*. Београд – Нови Сад: САНУ – Институт за српски
језик САНУ – Матица српска, 331–342.
- Прћић 2004: Т. Прћић. О англицизмима из четирі различита али међусобно
повезана угла. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 47/ 1–2,
113–129.
- Прћић 2005: Т. Прћић. *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj
- Радовановић 1996: М. Радовановић. Предговор. у: М. Радовановић
(ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски
језик – Службени гласник, 1–16.
- Радовановић 2003: М. Radovanović. *Sociolingvistika*. Sremski Karlovci –
Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, treće izdanje
- Радовановић 2007: М. Радовановић. Преглед основних питања веза-
них за појам градуелности у лингвистици. *Зборник Маїице српске
за филологију и линвистику*, L, 747–757.
- Радовић-Тешић 2002: М. Радовић-Тешић. *Именице с ѱрефиксима у
српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ
- Радовић-Тешић 2009: М. Радовић-Тешић, *С речима и речником*. Бео-
град: Учитељски факултет
- Радовић-Тешић 2010: М. Радовић-Тешић. Лексика Исидоре Секулић
са становишта савремене стандардизације. У: М. Ковачевић (ур.).
Језички сисѳем и ујоїреба језика 1. Крагујевац: Филум, 115–119.
- Радовић-Тешић 2011: М. Радовић-Тешић. *Грамаїиички и линвистиички
їојмовник*. Београд: Учитељски факултет

- Радоњић 2013: Д. Радоњић. О могућим утицајима енглеског језика на употребу појединих конструкција у српском језику (на примеру конструкција *број један* и *најбољи икад*). *Наш језик*, 34/3–4, 49–58.
- Речник ЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XXI, Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ 1959–.
- Речник СЈ: *Речник српског језика*. Матица српска: Нови Сад, 2007.
- Ристић 1982: С. Ристић. Морфема *-иљ-* у савременом српскохрватском језику. *Наш језик*, XXV/4–5, 189–230.
- Ристић 1996: С. Ристић. Маркирани типови стране лексике у језику преддуковског времена (на корпусу *Грађа за речник стираних речи у њедвукоском њериоду* – I том – Велимира Михајловића). *Српски језик*, 1–2, 118–131.
- Ристић 2004: С. Ристић. *Експресивна лексика у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ
- Ристић 2006: С. Ристић. *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*. Београд: Институт за српски језик САНУ
- Ристић 2009: С. Ристић. *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ
- Ристић 2012: С. Ристић. *О речима у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ
- Ристић и др. 2005: С. Ристић, Б. Милосављевић, В. Јовановић. Једно од могућих решења обраде деминутива са суфиксима *-че* и *-(ч)ић* (лексикографско-лексиколошки приступ). *Српски језик*, X/1–2, 597–616.
- Ристић и Радић-Дугоњић 1999: С. Ристић, М. Радић-Дугоњић. *Реч. Смиао. Сазнање*. Београд: Филолошки факултет
- РКТ 1992: *Rečnik književnih termina*. Београд: Nolit
- Робертс и Креуз 1994: R. M. Roberts, R. J. Kreuz. Why do People Use Figurative Language? *Psychological Science*, Vol. 5, No. 3, 159–163.
- Рудницка 2000: Л. И. Рудницкая, О семантичкој трансформацији основних номинативних јединица у савременом руском језику. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* 5, 74–77.
- Савић 1993: S. Savić. *Diskurs analiza*. Novi Sad: Filozofski fakultet

- Савић и Митро 1998: S. Savić, V. Mitro. *Diskurs telefonskih razgovora*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Futura publikacije
- Савић и Половина 1989: S. Savić, V. Polovina. *Razgovorni srpskohrvatski jezik*. Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta
- Савић и Станојевић 2011: С. Савић, Д. Станојевић (ур.). *Из ризнице мултијезичке Војводине, Ословљавање и поздрављање у савременим језицима националних заједница у Војводини*, Зборник, књ. 8, Нови Сад: Педагошки завод Војводине
- Серл 1991: Dž. Serl. *Govorni činovi*. Beograd: Nolit
- Симић 1983: Р. Симић. Књижевнојезичка норма и језичка култура. *Актуелна ишћања наше језичке културе*. Београд, 77–80.
- Скок 1972: Р. Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU
- Солар 1988: М. Solar. *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga
- СТИЈОВИЋ 2009: Р. Стијовић. Београд и књижевни језик. *Славистика*, XIII, 343–349.
- СТИЈОВИЋ 2014. Р. Стијовић. О архаизмима у савременим српским речницима. *Зборник Мајице српске за књижевности и језик*, 62/2, 405–412.
- СТИЈОВИЋ 2015: Р. Стијовић. *Језички саветник*. Београд: Чигоја штампа
- Стојановић 1984: D. Stojanović. *Ironija i značenje*. Beograd
- Стојковић 1802: А. Стојкович. *Сердскій секретаръ или Руководство како сочинявати различнейша писма, Квѣте, Облѣтаѣе, Конѣрактѣе, Тестѣаментѣе, Реверсе, Конѣе и ѣр*. Будимъ: Печатано писмены Кралев. Унѣверситета
- Тафра 2005: В. Taфра. *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga
- Терзић 2002: Б. Терзић. Учитель. *Слово о језику: језички поучник*, књига друга, Београд: Партенон, 35–37.
- Тешић и др. 2018: М. Тешић, Р. Драгићевић, Н. Ивановић (ур.). *Српска лексикографија од Вука до данас*, Каталог изложбе, Београд: САНУ, Савез славистичких друштава
- Тодоровић 2002: N. Todorović. *Interpretativno i istraživačko novinarstvo*. Beograd: Čigoja štampa
- Ђорић 1982: Б. Ђорић. *Моциони суфикси у српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет
- Ђорић 2008: Б. Ђорић. *Творба именица у српском језику (одабране шеме)*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије

- Торић 2009: Б. Торић. Неке супстандардне појаве у савременом српском језику, *Лингвомариналије*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 98–102.
- Тосић 2005: П. Тосић. Утицај нових средстава комуникације на српски језик. *Језик данас*, 21–22, 5–8.
- Тосић и др. 2008: П. Тосић и сарадници. *Речник синонима*. Београд: Корнет
- Уланов 2013: А. В. Уланов. Прагмалингвистическое описание русского военного дискурса (на материале документов XIX века). *Филология и человек*, 1, 65–75.
- Уланов и Просвирнина 2012: А. В. Уланов, Л. Г. Просвирнина. К вопросу о методологии изучения военного дискурса. У: Т. А. Воронцова и др. (ур.). *Јазык, культура, комуникация*. Ижевск: ФГБОУВПО „Удмуртский государственный университет“, Филологический факультет, 205–209.
- Федорова и Нестерова 2013: Е. А. Федорова, Е. Н. Нестерова. Инновационное общество и активные процессы в русскоязычной коммуникации. *Вестник Финансового университета*, 3 (11), 94–98.
- Фекете 2000: Е. Фекете. Неке појаве систем(ат)ског нарушавања акценатске норме. *Јужнословенски филолој*, LVI, 1297–1329.
- Фекете 2008: Е. Фекете. *Језичке доумице*. Књ. 1 и 2. Београд: Београдска књига
- Хлебец 2008: Б. Хлебец. Колокацијска метода семантичке анализе на примеру именице *џажња*. У: М. Радовановић, П. Пипер (ур.) *Семантичка ѝроучавања српској језика*. Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 65–79.
- Христулиду 2011: М. Christodoulidou. Hyperbole in Everyday Conversation. *Proceedings of the 19th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics*, 143–152.
- Шевић 1996: R. Šević. Srpski i engleski – jezici u kontaktu? У: Ј. Планкош (ур.). *О лексичким ѝозајмљеницама*. Суботица–Београд: Градска библиотека, Институт за српски језик САНУ, 81–88.
- Шипка 2011: М. Шипка. *Култура ѝовора*. Београд: Прометеј
- ШС 2007: *Школско свезнање*. Београд: Завод за уџбенике

VIII. Најомена аутора

Библиографија радова који су ушли у текст књиге

- Милосављевић, Бојана. Лексикографски поступци при представљању форми говорне етикеције у српским дескриптивним речницима. У: Б. Остојић (ур.). *Седми лингвистички скуп „Бошковићеве дани”*. Подгорица: ЦАНУ, 2008, 137–151.
- Милосављевић, Бојана и Владан Јовановић. Лексичко-граматичке особености лексеме *йар* у српском језику. *Српски језик*, XV, 2010, 435–445.
- Милосављевић, Бојана. Именица *учиџељ* у лексичком систему српског језика. *Наш језик*, 44, 1–2, 2013, 29–43.
- Милосављевић, Бојана. О интернационализму *йроблем* у српском језику кроз призму дискурса. *Научни састјанак слависта у Вукове дане*, 43/1, 2014, 395–405.
- Милосављевић, Бојана. Службени војни дискурс и ратни војни извештаји. *Научни састјанак слависта у Вукове дане*, 44/1, 2015, 85–97.
- Милосављевић, Бојана. Однос стандардних и дијалекатских облика неких речи са гласом *x* у говору студената Учитељског факултета у Београду. У: Р. Жугић (ур.). *Дијалектии српскога језика: истраживања, настава, књижевности 1*, Лесковац: Лесковачки културни центар – Врање: Универзитет у Нишу, Педагошки факултет у Врању, 2016, 393–401.
- Милосављевић, Бојана. Хипербола у говору свакодневне комуникације (семантичко-прагматички приступ). *Научни састјанак слависта у Вукове дане 45/1*, 2016, 301–311.
- Милосављевић, Бојана. *Они никада нису код куће* – о хиперболи у разговорном језику. *Језик данас*, 7–8, 2016, 25–31.

Милосављевић, Бојана. Од потребе до могућности израде речника говорне етикеције у српском језику. У: С. Ристић, И. Лазић Коњик, Н. Ивановић (ур.). *Лексиколоџија и лексикоџрафија у свету савремених љисџуја*, 2016, 341–352.

IX. Реџисџар имена

- Аврамова, Цветанка 26
Ајдачић, Дејан 205
Апресјан, Јуриј Д. 131–132, 169,
203
Багић, Крешимир 143, 179, 203
Балакај, Анатолиј Г. 183–184,
203
Бахтин, Михаил 147, 203
Бјелаковић, Исидора 40, 203
Богдановић, Недељко 209
Богишић, Валтазар 102, 203
Богосављевић, Радмила 84, 203
Бошњаковић, Жарко 115–116,
203
Броз, Иван 73, 205
Бугарски, Ранко 27–31, 48, 52,
203–204
Бугарски, Стеван 209
Васић, Вера 204
Везилић, Алексије 182, 204
Виринг, Кетрин 133, 207
Витошевић, Драгиша 54, 204
Вујић, Јоаким 102, 204
Герзић, Боривој 204
Горјанц, Војко 34, 204
Гортан Премк, Даринка 25, 79,
204
Грајс, Пол 127, 130, 134
Грицкат, Ирена 91, 98, 126, 128–
130, 139, 204
Гудурић, Снежана 205
Гуторова, Дарја Г. 44, 204
Дешић, Милорад 20, 204
Драгићевић, Рајна 18, 23, 25–26,
60, 62, 78, 83, 90, 128, 203–
205, 214
Дринчић-Вуксановић, Радојка
52, 115, 205
Жугић, Радмила 114, 217
Жуков, И. В. 144, 205
Зализњак, Ана А. 89, 205
Згуста, Ладислав 182, 184, 205
Ивановић, Ненад 177, 214, 218
Ивековић, Фрањо 73, 205
Ивић, Милка 17, 20, 105, 128,
205–206, 211–212
Ивић, Павле 39–40, 117–118, 206
Јакобсон, Роман 152, 206
Јанева, Марија 190, 206
Јанић, Марина 52–53, 206
Јерковић, Јован 212
Јовановић Симић, Јелена 27–28,
184, 206

- Јовановић, Владан 20, 35, 74,
100, 204–206, 210–211, 213,
217
- Јовић, Душан 45, 47, 115, 206
- Јусупова, Татјана С. 144, 148–
149, 206
- Кано–Мора, Лаура 127–128, 131,
137, 141, 207
- Капшукoва, Татјана В. 44, 204
- Карасик, Владимир И. 147, 207
- Карстон, Робин 133, 207
- Картер, Роналд 140, 209
- Катнић–Бакаршић, Марина
128–130, 207
- Кашић, Јован 30, 184, 207
- Клајн, Иван 14, 41, 45, 62, 80,
115, 117, 130–131, 173, 207,
211
- Клариц, Клаудија 128, 133, 135,
137–138, 207
- Кликовац, Душка 128, 207
- Ковачевић, Милош 126–128, 207
- Косановић, Марија–Магдалена
27, 208
- Костић, Ђорђе 45, 49, 208
- Креуз, Роџер 127–128, 213
- Кунцевич, Светлана Е. 144, 148,
208
- Лазић Коњик, Ивана 64, 177,
185, 208, 218
- Лалевић, Миодраг 81, 208
- Ликоманова, Искра 48–49, 123,
208
- Личен, Марина 185, 208
- Лопичић, Весна 63, 67, 89, 99,
210
- Лубаш, Владислав 48, 115, 208
- Љашевска, Олга Н. 88, 208
- Маретић, Томо 102, 208
- Марић, Ратка 52, 208
- Маркова, Елена М. 26, 208
- Марковић, Јордана 184, 209
- Матешић, Јосип 87, 209
- Мекарти, Мајкл 140, 209
- Милановић, Александар 29, 40,
203, 209
- Милановић, Ана 21, 209
- Милановић, Милан 21, 209
- Милетић, Бранко 118, 209
- Милорадовић, Софија 27, 209
- Милосављевић, Бојана 23–24,
30, 51–52, 55, 69, 85, 99–100,
114–115, 124, 133, 143, 161,
163, 169, 174, 177, 180, 205,
209–210, 213, 217–218
- Митрашиновић, Милорад 150,
158, 210
- Митро, Вероника 59, 214
- Мишић Илић, Биљана 63, 67,
89, 99, 210
- Најгебауер, Гордана 204
- Нестерова, Елена Н. 14, 215
- Нешчименко, Галина П. 26
- Николић, Марина 19, 44, 65, 210
- Норик, Нил 138, 210
- Остојић, Бранислав 100–101,
161, 205, 210–211, 217
- Оташевић, Ђорђе 18, 22, 210,
Пејановић, Ана 181, 211
- Пешикан, Митар 181, 211–212
- Пижурица, Маго 212
- Пипер, Предраг 20, 26, 32, 38,
44, 46, 103, 117, 123, 128,
131, 163, 205, 210–211, 215
- Планкош, Јудита 215
- Половина, Весна 135, 214
- Поповић, Људмила 134, 185, 211
- Пост, Емили 183, 211

- Просвирнина, Људмила Г. 144, 215
- Прћић, Твртко 18, 24, 32, 63, 77–78, 88–89, 91, 99, 135, 180, 212
- Радић-Бојанић, Биљана 205
- Радић-Дугоњић, Милана 163, 213
- Радовановић, Милорад 13–14, 34, 128, 207, 212, 215
- Радовић-Тешић, Милица 18, 20, 32, 36–37, 40–41, 44, 49, 75, 83, 85, 212
- Радоњић, Данијела 132, 141, 213
- Рахилина, Екатерина В. 88, 208
- Ристић, Стана 17, 49, 51, 73–74, 99, 104, 115, 128, 132, 134, 142, 163, 176–177, 213, 218
- Робертс, Ричард 128, 213
- Рудницка, Л. И. 23, 213
- Савић, Свенка 18, 59, 135, 185, 213–214
- Серл, Џон 134, 153, 214
- Симић, Радоје 47–48, 214
- Скок, Петар 102, 214
- Слијепчевић Бјеливук, Светлана 19, 65, 210
- Солар, Миливој 126, 129–130, 214
- Станојевић, Данијела 185, 214
- Степанов, Љубомир 209
- Стефановић, Марија 205
- Стијовић, Рада 32–33, 36, 45, 47, 101, 132, 141, 179–180, 214
- Стојановић, Драган 128, 214
- Стојковић, Атанасије 182, 214
- Тафра, Бранка 168, 214
- Терзић, Богдан 70, 214
- Тешић, Милосав 214
- Тодоровић, Неда 58, 214
- Томић, Светлана 37
- Ђорић, Божо 73, 83, 123, 214–215
- Ђосић, Павле 60, 81, 215
- Уланов, Андреј В. 144, 148–149, 215
- Федорова, Елена А. 14, 215
- Фекете, Егон 17, 45, 215
- Хлебец, Борис 91, 99, 215
- Христулиду, Марија 128, 215
- Шевић, Радмила 88, 215
- Шипка, Милан 44, 62, 80, 130–131, 173, 207, 215

Х. Реџисџар њојмова

- активни језички процеси 13, 15,
19, 43–44, 86, 99, 117, 129,
143, 191–193
- англицизми 18, 63–64, 85, 88–89,
99
- архаизација 31–32, 39, 43, 192
- архаизми 32, 43, 78, 118, 123–
124, 178
- бијрократизација језика 22,
50–51, 69–70, 192
- војни дискурс 143, 194
- вулгаризација 26
- вулгаризми 26, 57, 194
- глобализација 14, 57, 69
- говорна етикеџија 41, 52, 53,
55, 58, 64–65, 136–137, 161,
177, 194
- говорна (језичка) култура 14,
43, 44, 57, 98, 114–115, 124,
189, 191–195
- деархаизација 33, 39–41, 43
- дејаргонизација 43, 192
- демократизација језика 14,
25–27, 30–31, 43, 192
- детерминологизација 22, 23,
25–26, 43, 99
- детерминологизована лексика
23, 25
- дијалекат 114–116, 124
- дискурсне формуле 24–25, 30,
62–65, 67, 88–89, 99, 140,
174, 179
- експресивизација говора 26, 28,
42, 57, 64, 124, 143, 192, 194
- експресивност 25, 50, 114, 125,
128–129, 131, 143, 194
- јаргон 14, 18, 26–30, 62, 78,
114–115, 173
- јаргонизација 26–29, 43, 192
- јаргонизми 18, 26–31, 57
- застареле речи (јединице) 31–
34, 40, 79–80
- интелектуализација језика 14,
17, 19–20, 22, 26, 69, 115,
192
- интернационализам 18–19, 85,
98
- интернационализација језика
14, 17, 43, 85–86, 192
- језичка учтивост 14–15, 55,
115, 143, 171, 177, 179, 185,
187–188, 192, 194–195

- језички динамизам 13, 55, 191, 193–194
- језичко нормирање 15, 18, 39, 49, 99, 115, 177, 186, 192, калкирање 19, 62, 76, 141
- колокације 83, 86, 90–93, 95, 97–98, 100
- колоквијализми 57
- лексикографски метајезик 163, 169
- медијска пропаганда 143, 194
- неформални стил (неформална комуникација) 24–25, 50, 62, 86–88, 90, 125, 148, 173, 175, 185, 187, 194
- нове речи (неологизми) 14, 17, 18, 38, 62, 83
- норма 26, 30, 34, 38, 44–49, 53, 56, 64–66, 88, 100–101, 115, 117–119, 122–124, 177, 179–180, 192–195
- потискивање језичких јединица из употребе 31, 33–35, 38–40, 43, 192
- прожимање стандарда и суп- стандарда 114, 192
- професионализација језика 14, 17, 22, 85, 192
- разговорни језик 15, 19, 29, 48, 49, 90, 98, 99, 107, 114, 115, 116, 124, 165, 195,
- разговорни стил 26, 116
- свакодневна комуникација 14–15, 23–24, 42, 62, 69, 71, 85–86, 124, 125, 127–128, 132, 184, 191–192, 194
- стандард 20, 26, 34, 41, 47–49, 75, 100, 114, 192–193, 195
- стандардизација језика 34, 39–40, 195
- стране речи (страна лексика) 14, 17–20, 29, 54, 62, 80, 83–84, 173, 193
- супстандард 30, 48, 100, 114
- терминологизација 19–20, 22, 43, 85, 99, 192,
- терминологија 20, 23, 34, 41
- фемининатив 36–38
- формални стил (формална комуникација) 50, 53, 86, 88, 90, 125, 174, 185, 187, 194
- хипербола 126, 143, 157, 194
- хиперболизација 64, 138–139

Бојана Милосављевић
АКТИВНИ ЈЕЗИЧКИ ПРОЦЕСИ
И
ГОВОР СВАКОДНЕВНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ

Прво издање, 2021. година

Издавач
Учитељски факултет
Београд, Краљице Наталије 43
www.uf.bg.ac.rs

За издавача
проф. др Данимир Мандић, декан

Лектор и коректор
Аутор

Графички уредник
Зоран Тошић

Штампа
Епоха, Пожега

Тираж
100 примерака

ISBN 978-86-7849-297-6

1. Биљана Требјешанин: Мотивација за учење – теорије, принципи, примена
2. Милица Радовић Тешић: С речима и речником
3. Аурел Божин: Божанска деца – прилози психологији
4. даровитости
5. Рајна Драгићевић: Лексикологија и граматика у школи, методички огледи
6. Сефедин Шеховић: Дидактика – теорија учења и поучавања
7. Ана Вујовић: Франкофонија у свету и код нас
8. Јасмина Милинковић: Огледи о учењу и настави математике
9. Зона Мркаљ: Од буквара до читанки (методичка истраживања)
10. Зорана Опачић: (Пре)обликовање детињства
11. Горан Зељић: Правопис и књижевнојезичка норма
12. Маријана Зељић: Учење и поучавање математике – једнакост са више (не)познатих
13. **Бојана Милосављевић: Активни језички процеси и говор свакодневне комуникације**

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'26

81'23

81'23:81'42

МИЛОСАВЉЕВИЋ, Бојана, 1978-

Активни језички процеси и говор свакодневне комуникације
/ Бојана Милосављевић. - Београд : Учитељски факултет, 2021
(Пожега : Епоха). - 224 стр. ; 21 см. - (Едиција Студије ; књ. 13)

Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст.
- Библиографија: стр. 203-218. - Conclusion. - Напомена аутор:
стр.217-218. - Регистри.

ISBN 978-86-7849-297-6

а) Српски језик -- Употреба б) Језик -- Комуникативна
функција в) Говор -- Анализа дискурса

COBISS.SR-ID 46436105